

ŞEHİR

DEPREM SÜDÜK
KÜRESEL ŞEHİR
MEDİNE
SEMERKAND
YALNIZ ŞEHİR
KİMLİK
YORGUN ŞEHİR
ESTETİK
İSLAMİ ŞEHİR
İSTANBUL
ENDÜLÜS
AKILLI ŞEHİR
KENTSEL DÖNÜŞÜM
KENT

İSDAM

DÜŞÜNCE DERGİSİ

Yıl 3 | Sayı 5 | 2023

İmtiyaz Sahibi

İstanbul Stratejik Düşünce ve Araştırma
Derneği (İSDAM)

Genel Yayın Yönetmeni

Abdullah Serenli

Yayın Koordinatörü

Turgay Ovalı

Sayı Editörleri

Mesut Dünder
Abdullah Serenli

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Kudret Doğan

Yayın Kurulu

Mine Çatal, İdris Akarçeşme, Büşra Yıldırım,
Büşra Taşkan, Ferda Ankun, Birgül Karakaş,
M. Fatih Adak

Tashih

Abdullah Çataklı

Tasarım ve Uygulama

Alaaddin Şahin Tasarım Ofisi

İletişim Ajansı

DMA İstanbul

e-ISSN:

2822-4329

İstanbul Stratejik
Düşünce ve Araştırma
Merkezi (İSDAM), yerel
ve küresel ölçekli siyasi,
iktisadi ve içtimai
konularda araştırmalar
yapmak, politika ve
stratejiler geliştirmek
amacıyla 2013 yılında
kurulmuştur.

Bizi Sosyal Medyada Takip Edin

Dergide yayınlanan yazılarda ileri
sürülen görüşler ve hukuki sorumluluk
yazara ait olup, İstanbul Stratejik
Düşünce ve Araştırma Derneği'ni
bağlamaz.

İSDAM

İSTANBUL STRATEJİK DÜŞÜNCE VE ARAŞTIRMA MERKEZİ

6 Şubat'ta yaşadığımız Kahramanmaraş Pazarcık ve Elbistan depremleri ile canlarımızı kaybettik. Geniş bir alanı etkileyen yüzyılın felaketi, on bir ilimizde yıkımlar oluşturdu. Yaşadıklarımız bizi çok derin bir hüzne boğarken, devlet millet dayanışması ile yaraların hızlı sarılması, teselli olarak tutunduğumuz bir umut oldu. Vefat edenlere tekrar Allah'tan rahmet, bölgedeki kardeşlerimize ve ülkemize sabırlar diliyoruz.

Deprem sonrasında yeniden şehirlerimizi, kent yapılanmalarımızı konuşmaya başladık. 17 Ağustos ve Van depremi sonrasında yapılar ve afet riski altındaki yerlerin dönüştürülmesi hakkında yasalar düzenlendi. Yapıların deprem riskine karşı güçlendirilmesi ve yeni yapıların mevzuata uygun yapılması düzenlemelerin ana aksını oluşturdu. Kentsel dönüşüm çalışmaları normal zamanlarda durağanlaşırken, yaşanan afetler sonrası hızlandırıldı. Bu süreçte yaşanabilir kentler yatay mimari üzerinden bir vizyona dönüştürüldü.

Biz bu sayımızda depremi, deprem sonrası yapılanmaları ve teknik konuları konuşmaktan daha çok bir "şehir" oluşturan esas unsurlar üzerinde durmak istedik. İnsanın varoluşsal olarak hak ettiği iyi yaşam bağlamında şehir kurgularımızdaki; mahalleye, çarşıya, mimariye, estetiğe ve felsefeye odaklandık. Tarihi tecrübe içerisinden bugüne damıtılmasına da bir ayna tutmaya çalıştık.

Bu sayıda, bir 'yaşam alanı' oluşturulmasının fikri zeminine katkı sağlayacak yazılar bulacaksınız. Yaşam alanı; en küçük mahalleden köye, kasabadan şehre kadar bir arada yaşamak için toplanmış insanların, hanelerin içinden (aile, odalar) sokağın yerleşim düzenine, beşerî münasebetlerden esnaf ilişkilerine, ticari alışverişlere, yeme içme, oturma kalkma adabından talim ve terbiyeye kadar 'hassasiyet' gösterilerek oluşturulmuş bir alanı kapsar.

Tarihi ve modern tecrübelerimiz, yeni imar teknolojileri, akıllı şehirler, yeniden yapılanmalar, bu yapılanmaların sosyo-ekonomik ve psikolojik etkileri, şehirlerin yönetimi, kültürü, kimliği ve beşerî sermayesi temas edilen konulardan bazı başlıklar. Bunun yanı sıra geçen sayı ile başlattığımız bir mekân bölümünde Kapalıçarşı'yı ele aldık. Ayrıca, bu sayıya özel olmak üzere ilim, felsefe, kültür ve sanat şehri; Endülüs'e yer vererek, uygulama pratiğini tekrar hatırlatmak istedik.

Türkiye Yüzyılı vizyonu bağlamında Türkiye'nin "Şehir" yaklaşımının güncel etkilerden sıyrılarak, makro politikalarla toplumumuzun hak ettiği bir konseptte dönüşmesi en büyük arzumuz. Bu sayının, buna katkı sağlamasını temenni ederek ve geleceğimize ideal "yaşam alanı" bırakabilmek umuduyla, istifadelerinize sunarız.

Abdullah Serenli
Mesut Dündar
Sayı Editörleri

- 8 | **Cansever Perspektifinde Aile Yaşamına Uygun Şehircilik ve Ev İnşa İlkeleri**
Mustafa Yılmaz
- 18 | **Şehirlerin Sosyokültürel Hizmetlerinde Sivil Toplumun Rolü**
Mesut Dünder
- 22 | **Şehirlerin Ana Eksenleri Bulvarlar Üzerine Düşünceler ve Öneriler**
Veysel Tepe
- 27 | **Kentsel Dönüşümün Toplumsal Yaşama Etkileri**
Abdullah Serenli
- 35 | **Şehir ve Beşeri Sermaye**
Dr. Murat Tuysuz
- 40 | **Divan Edebiyatında Şehir Tavsifleri**
Eyyup Bostancı
- 45 | **Korunma ve Gelişim İkilemimde Yorgun Düşmüş Şehirler**
Ömer Faruk Yıldız
- 50 | **Şehir ve Yalnızlık**
Mehmet Temren

- 56 | **Şehir ve Muaşeret**
Dr. Murat Acar
- 62 | **Bir İslam Şehri Olarak Osmanlı Vakıf Şehirleri**
Dr. Görgün Özcan

- 72** | **Sosyalist Literatürde Kent-Kır Çelişkisi**
Dr. Turgay Ovalı
- 80** | **Şehir ve Kimlik**
Yusuf Duru
- 84** | **İslami Şehir: Özellikleri ve Uygulanabilirliği Üzerine Bir Deneme**
Tarık Tunç
- 90** | **Kültürel Düğüm Noktaları Olarak Küresel Şehirler**
Ömer Fatih Akyıldırım
- 95** | **Akıllı Şehirlerle Gelecek İnşası**
Dr. İskender Güneş
- 104** | **Belediye Kanunu ve Şehrin Muhafazası**
Dr. Serdar Şahin
- 109** | **İmar Uygulaması ve Kamulaştırmada Sorunlar**
Burhan Çelebi

1 MEKÂN

- 115** | **Şehir Ticaret Afet Ekseninde Kapalıçarşı**
Dr. İnci Dilaveroğlu

1 ŞEHİR

- 125** | **İber Yarımadasının İncisi Endülüs**
Büşra Taşkan

TOPLUM

**Cansever Perspektifinde Aile Yaşamına
Uygun Şehircilik ve Ev İnşa İlkeleri**
Mustafa Yılmaz

**Şehirlerin Sosyokültürel Hizmetlerinde Sivil
Toplumun Rolü**
Mesut Dünder

**Şehirlerin Ana Eksenleri Bulvarlar Üzerine
Düşünceler ve Öneriler**
Veysel Tepe

**Kentsel Dönüşümün Toplumsal Yaşama
Etkileri**
Abdullah Serenli

Şehir ve Beşeri Sermaye
Dr. Murat Tuysuz

Divan Edebiyatında Şehir Tavsifleri
Eyyup Bostancı

**Korunma ve Gelişim İkilemimde Yorgun
Düşmüş Şehirler**
Ömer Faruk Yıldız

Şehir ve Yalnızlık
Mehmet Temren

Cansever Perspektifinde Aile Yaşamına Uygun Şehircilik ve Ev İnşa İlkeleri

Mustafa Yılmaz

1920 doğumlu olup, çok yoğun çalışma ve mücadelelerle ömrünü tamamlayan Turgut Cansever; yazdığı makaleler, raporlar, yazılar ve yaptığı konuşmalar ve ortaya koyduğu eserlerle klasik Türk evleri, Türk mahallesi ve düzenine dayanan, bütün dünyanın imreneceği, kapitalist düzene karşı bütün dünya için umut olan Batı dışı bir şehirleşme modeli teklif etmiştir.

Bu yazıda; Cansever şehirciliğinin yaya odaklı boyutuyla kadın, çocuk, yaşlı ve engellilerin asude bir hayat yaşamalarını sağlayan nitelikleri konu edilecektir.

“Çevrede olanların farkına varılması, onun karşısında alınacak tavrın ne olması gerektiğini belirlemeyi insan için kaçınılmaz kılar.”

Mimarlık, sanat ve şehirleşme açısından nevi şahsına münhasır kalan Turgut Cansever’in mimari eserleri Türkiye’nin **seküler mimarlık çevreleri tarafından yok sayılamazken**, fikirleri ve kimliğindeki İslami bütünlük talebi sessizlikle karşılanmış; öbür tarafta ise, Cansever’in çeşitli sözleri ilgiye konu edilirken, tekliflerini icra hususunda **gerçek bir aksiyon gerçekleşmemiştir.**

Şehri ahlak, sanat, felsefe ve dini düşüncenin geliştiği; insanın varlığının anlamını tanıyarak kendisini tamamlayacağı mekân olarak gören Cansever; **Şehrin**, kuruluşundaki ilkelerle insan hayatının bütününe düzenleyen, çerçeveleyen, böylece **kimlik veren bir oluşum** olduğunu anlatmaktadır. İnsanın ortaya çıkardığı şehir yapılanmasının, o şehrin insanların **inancının yansıması** olduğunu, **biçim ile inanç arasında bütünlüklü bir bağ** olduğunu savunur.

‘Sanat’ meselesinin estetik değil etik alanın, dolayısıyla inancın konusu olduğunu ve Mimarlığın en yüce sanat olduğunu savunan Cansever, şehir kurmayı da estetik, teknik, ekonomik alanların değil ahlak ve din alanının meselesi olduğunu ifade eder.

İslam ülkelerinin; **inanç temellerinden kopartıldığını**, Müslüman toplumun inancının özüyle bağları kesilerek **yabancılaştırıldığını** ve İslam’ın affedilmez günah saydığı şirkin açık ve gizli şekillerine toplumun kapıldığını, **gizli sömürge** olma hastalığına düşürüldüğünü vurgulamıştır.

‘Sanat’ meselesinin estetik değil etik alanın, dolayısıyla inancın konusu olduğunu ve Mimarlığın en yüce sanat olduğunu savunan Cansever, şehir kurmayı da estetik, teknik, ekonomik alanların değil ahlak ve din alanının meselesi olduğunu ifade eder.

Kültür, evvelki nesillerden bize intikal eden, dünyada yolumuzu çizmemizi, yönümüzü bulmamızı sağlayacak bilgi ve tecrübelerin bütünü, bir değerler sistemidir. **Ev, iş bu değerler sistemine göre teşekkül eder.**

Ev, önce evlenen çiftin, daha sonra çocuklar doğunca büyüyen ailenin barındığı, çocukların dünyaya gözlerini açtıkları, dünyayı ilk gördükleri, algılayıp anlamlandırdıkları, onlara bir çerçeve sunan, bakış açısı veren yerdir. Ev, insanın hayatı boyunca ailenin yapısındaki değişimleri de içine alacak bir çerçeve olarak var olur. İnsanın eşiyle, çocuklarıyla birlikte bahçesinde, avlusunda oturur, konuşur, eğlenirken komşular tarafından gözetlenmeme ve mahremiyeti muhafaza arzusu; evin şekillenmesinde, iklim ve topografya şartları kadar etkili bir faktördür.

Ev öyle tasarlanmalıdır ki, komşularla karşılıklı rahatsızlıklara mahal olmasın. Keza evin iç tasarımında da yaşama tarzı ve kültür kodları etkili olmaktadır. Tasarımlar; şahsi, ailevi hayatı ve cemiyet hayatının gereklerini, inanç kodlarına uyacak şekilde karşılamalıdır. Çocuklarla ebeveynin yatak odaları ayrı olması, misafirler yaşanan yere doğrudan girmeyecek şekilde, selamlık gibi özel mekanlarda ağırlanabilmelidir.

Otağ'dan köken alan ve temel tasarımı itibarıyla zeminden yükseltilmiş tek katlı iki oda ve aralarındaki hayat'tan veya sofa üzerine dizili odalardan teşekkül eden Türk evi çö-

zümlemesi; dünyayı sadelik içinde güzelleştiren bilinç ve iradeyi yansıtır. Türk evinde, mahremiyet kaygısıyla bahçenin sokaktan ayrıldığı teşekküllere tesadüf ederiz. Zemin katın büyük duvarı bahçeyi sokaktan ayırır. Selamlık odası özel bir yere yerleştirilir. Selamlığın girişi ayrı olabileceği gibi; mahrem alan olan Harem, selamlık bahçesinden ayrı bir bahçeye sahip olabilir. **Batı dünyasının gösteriş alanı olarak değerlendirdiği ev anlayışıyla Türk evi arasındaki temel kod farkları hem tasarımlar hem de tasarımların isimlerinde kendisini tebarüz ettirir.**

İslam, varlığı donmuş bir şekilde tasavvur eden varlık tasavvurlarından farklı kodlara sahiptir. İslam'ın en büyük buluşma anı olan Hacc ibadetinde, Kabe'nin tek bir boyuttan değil, tavaf hareketiyle bütün yönlerden temaşayla ancak tam idrak edilebilir olması; İslam'ın dinamik inanç kodlarına işaret etmektedir. **Dinamik tasarımlara sahip olan Türk ev ve mahalle yapısı; hilkatın varlığı her an değiştiren yapısına uyma arzu, karar ve azminin somut ifadesidir.**

Türk evi; ahşap ve benzeri hafif, sökölüp takılabilir, prefabrike kullanıma imkan veren yapı malzemeleri-

le; komşuluk esasları ve topografyaya uyumun gözetildiği insani nispet ölçülerine sahip küçük sokaklarda; her bir evin adeta kendisine mahsus bir karakter kazandığı ve bir diğerini ezmediği, evlerin çeşitli yönleri bakan hareketlilik ifadeleriyle birbirlerine yaklaşp uzaklaştığı, birbirinin aynısı olmayan, narin, vakur ve yüce haliyle varlığa hürmetkâr olma hallerini hissettiren mahallelerde; bu niteliklerin temsilcisi olan Türk insanını yansıtan ve yeni nesillere bu milli tavır ve niteliklerin bütün tabiiiliğiyle aktarılageldiği; evlerin sakinlerinin mahremiyetlerini muhafazaya da yarayan cumbalar vasıtasıyla dört istikameti de temaşa ettikleri; “Bak, her şeye bak, gökteki yıldıza, aya, yere, toprağa, her şeye bak...” hadisinin manasıyla mütenasip mekan tasarımlarının icra edildiği; arka bahçelerde her türlü ailevi, sosyal, ekonomik ihtiyaçların giderilebildiği muazzam bir çözümlerlemedir.

Türk evi; varlığın-kainatın sürekli değişen dinamik niteliğiyle uyumlu bir şekilde ihtiyaçlara göre üzerine ilaveler alabilen, ekleme çıkartmalar yapmaya, odaların ve döşemelerin özelliğiyle çok maksatlı kullanılabilirliğe, günlük hayatın cereyan ettiği odanın ebeveyn yatak odası haline dönüştürülmesi gibi çözümlerle ev

Ev öyle tasarlanmalıdır ki, komşularla karşılıklı rahatsızlıklara mahal olmasın. Keza evin iç tasarımında da yaşama tarzı ve kültür kodları etkili olmaktadır. Tasarımlar; şahsi, ailevi hayatı ve cemiyet hayatının gereklerini, inanç kodlarına uyacak şekilde karşılamalıdır.

hacimlerinde yüzde otuzu bulan küçülme ve tasarruflara imkan vermektedir.

Padişahın ve paşaların talepleri üzerine Batı üslubunda saraylar, yapılar inşa eden Ermeni Balyan ustanın; sıra kendisine bir ev inşa etmeye geldiği zaman, Ortodoks-Ermeni olmasına rağmen Batı üslubunda bir ev inşa etmek yerine, İslami çözümlerleriyle kendisine has nitelikte olan Osmanlı-Türk evi modelini tercih etmesi; hem Türk evinin, Türk mahallesinin, Türk hayatının tercihe şayan olduğunu; hem de merkezi iradenin siparişi üzerine inşa ettiği saray ve diğer yapılara muhalefet ettiğini düşündürmektedir.

Klasik Türk şehirleşmesi; cami, medrese, hamam gibi kamusal alanların

yer aldığı merkez ve bu merkezin yanında bulunan ticari faaliyet alanı çarşılarla, merkeze yürüme mesafesindeki mahallelerden müteşekkil meskûn mahallerin olduğu bir sistemdir. Türk şehirlerinde ortak inançlar doğrultusunda oluşturulmuş çözümler, mahalleye, bütün mahalle sakinlerinin büyük evi, büyük bahçesi hüviyetini kazandırmıştır. Türk mahalle teşkilatı, Reşit Paşa'nın Tanzimat devrindeki müdahaleleriyle ağır yara almış olmasına rağmen; 1928'e kadar mahalle sakinlerinin mahallenin temizlik bakım onarım gibi ihtiyaçlarını kendi iç işleyişleriyle çözmeye ehil, memur ve mesul oldukları ideal bir model olmuştur.

Fakir veya zengin her çocuk güzel bir dünyada yaşama ve dünyanın güzelliğini tanıyarak büyüme hakkına sahip olduğu gibi; her insanın bu görevini ifa edebilmesi için hayatının ilk gününden itibaren güzel bir çevrede yaşaması da zaruridir. Türk şehirciliğinin derin tecrübe birikimi; erkekler kadar, kadınlar, çocuklar, ihtiyarlar ve engellilerin de ailelerinden kopmadan en güzel yaşama imkanına kavuştukları saadet ve meşgale ortamları; yatay kat mülkiyeti esaslı olmak üzere azami üç kata kadar yükselmiş evler ve iki kata kadar yükselmiş

kamu ve özel sektör iş merkezlerinin olduğu şehirleşme modeline imkân vermektedir.

Anne ve çocuk; asude ve güzel bir çevreyi, ahenk ve emniyet içinde korunmuş olmanın huzurunu yaşama hakkına sahiptir. Anne-çocuk birlikteliğinin, en az 5-7 yaşına kadar sürdürülmesine, büyük ailelerin bir arada yaşamasına ve eklemelere müsait hafif iskeletli konut inşaa sistemleri aileler ve aile fertleri için çok büyük faydalar getirmektedir.

Optimum nüfus yoğunluğuna, ortalama bin ailenin varlığıyla ulaşılan Türk mahallelerinde meydana getirilen büyük aile konutları; büyük ailenin mensubu olan kadınlar, çocuklar, yaşlı ve engelli aile fertlerinin aile ve komşuluk ilişkilerinden kopmadan hayat sürecekleri selam yurdu olan güvenli mahaller haline gelmektedir.

Ailede ahenkli birlik ihtiyacı dikkate alındığı zaman; kadın, çocuk, yaşlı ve engellilerin kreş, anaokulu, yatılı okullar, yaşlı bakımevleri, engelliler ve kimsesizler için yurtlar şeklinde kurumsal çözümlerle konu edilmeleri durumunda; Dezavantajlı Gruplara mensup fertlerin şefkat ve himayeye olan ihtiyaçlarının suni çözümler dolayısıyla yalnızlık ve çökün-

tü psikolojileri doğuracağı idrak edilmelidir.

Batı ülkelerinde yaşlılar ve çocukların bu yönden yaşadıkları trajedi tarihin en utanç verici olayıdır.

Çocuk 5-7 yaşına kadar annesinden kopartılmaması gereken bir varlıktır. Türkiye'nin doğurganlık ortalamasının 3 olduğu kabul edilirse, ilk çocuğuna hamileliğini geçirdiği 1 sene dahil olmak üzere; annelerin 14 yıllık dönemde çalışma ortamlarının geriliminden uzak bir şekilde, evi ve mahallesi dahilinde, sanat-edebiyat-müzik veya bir zanaatla meşgul olarak kültürel-sosyal gelişmesini ailesiyle beraber arttırmasının çocuklar üzerindeki olumlu etkisi ve faydası; kadının diğer çalışma alanları vasıtasıyla topluma sağlayacağı katkıdan çok daha büyüktür.

Kadını fabrika işçiliğiyle bağımsız kılmayı amaçlayan yaklaşımın, ananevi aile düzeninin üretim ve insani yaşama modeli karşısındaki yanlışlığı açıktır. Büyük Aile Modeli; insanları basit bedeni güçlerinden ibaret araçlar olarak telakki eden modern iş piyasasına karşı olarak; kadını ifa ettiği fonksiyonla ailenin direği ve işsizliği bertaraf edici pozisyona taşımaktadır.

Sanayileşmenin yaygınlaştığı 20.yüzyıl başında, kadın hakları bağlamında kadınların bağımsız olarak hayata katılmaları teşvik edilmiştir. Makinelerin üretim sahasında artan etkinliği işsizliğin kadın ve erkek tüm nüfus düzeyinde artışına ve çalışan nüfusun çalışma şartlarının gayr-ı insani ve gayr-ı sıhhileşmesine sebep olmuştur.

Büyük aile içerisinde çocukların yaşlılarla hayatı paylaşarak, sosyal ve ekonomik hayatı emniyetli bir şekilde idrak etmeleri; kadınların ev ve mahalle ortamında çocukların bakımını vazifesini büyüklerle paylaşmaları; kadın, çocuk, yaşlı ve engellilerin tamamının kabiliyetleri ölçeğinde ev ve mahalle ortamında sosyal, kültürel faaliyetlere ve sanat-zanaat üretimine dahil olmaları mümkündür.

- **Çocuklar:** Büyük ailenin yanında, yaşlılığı, faniliği, aile ötesi dünyayı, evin uzantısı olan kontrol kapasitesine sahip mahalleyi, sosyal ilişkileri ve üretim-ticaret ilişkilerini görebilecek, büyüklerin dünyasına katılabileceklerdir.

- **Yaşlılar:** Annelere yardım edecek, çocukların varlığıyla saadet bulacak, ev ve mahalle ölçeğinde üretime katılabileceklerdir.

- **Engelliler:** Büyük ailenin evi ve mahallesinin ortamında daha yakından ihtimam gösterilecek, bahçe emniyetli bir mekân olarak istifadesine sunulacak, sevgi dolu alaka, mahalleye mensubiyet, mahalledeki sosyal, kültürel ve bir kısım ticari faaliyetlere katılım imkanı bulacaktır.

Sanayide takip edilen asli bir yanılıgı olan ve büyük makinelerle büyük organizasyonlar gerçekleştirmek için büyük yatırımların gerekmesine karşılık; tarihi Türk evinin esnek ve fonksiyonel planı içerisinde sanat ve zanaat ürünlerinin üretiminde, daha az sermayeyle, evin bahçesine ek yapılarak üretime katılım sağlanabilmektedir.

Cansever'in teklif ettiği Galaksi tipi Yeni Şehir projeleri konseptinde; Büyük Aile yaşantısına imkan bulunmakta; yaşlıların desteğini alarak çocuklarına gerekli süre boyunca ilgi gösterebilen annelerin evlerinde kültürel faaliyet ve sanat-zanaat üretimine alan açılmakta; kadın, çocuk, yaşlı ve engelliler daha mesud bir yaşama ortamında, atıl iş gücü olmaktan çıkarak evde ve mahallelerde sanat ve zanaat üretimine aktif katılım imkânına kavuşmakta; ev-bahçe bütünlüğü sağlanarak kadın, çocuk, yaşlı ve engelli aile fertlerinin tabiat ve açık

havayla yoğun ilişkisi tesis edilmektedir.

Kadınların sanayi ve hizmet sektörlerindeki yeni işlerin bir kısmından çekilmeleri işsizliği azaltıcı etki edecek, iş gücü arzı ve üretim ilişkisi ahenkli ve dengeli bir şekilde yönetilecektir.

Ev-iş ilişkisinin 100 bin kişiden az olduğu Yeni Şehirlerde ulaşımın araç kullanılmadan sağlanması, mahalle iç yollarının yayalaştırılmasıyla ulaşım sistemlerinde israfın önüne geçilebilmekte; Galaksi tipi örgütlenmeye sahip 50-100-300-500 bin ve 1 milyon kişilik Yeni Şehirlerde, ev-iş ulaşım ilişkileri ve diğer sosyo-ekonomik ihtiyaçların giderileceği, kaynak israfını ortadan kaldıran çözümler mümkün hale gelmektedir.

Türk evinin eklemlenebilir yapısı sayesinde; ısı yükü hafif yapı sistemleriyle evlerin belli bölümlerinin günün belirli saatlerinde ısıtılabilirdiği; küçük, bağımsız, kendi iş ve çalışma alanları olan, sosyal donanımlı ihtisas şehirlerinden oluşan Galaksi biçimli metropoller kurulabileceği gibi; küçük şehirlerin daha az su ihtiyacı dolayısıyla küçük su kaynaklarının yakınlarında kurulmasıyla; evcil kirleri kirlilik mekanı olan ev bahçelerinde ucuz-aile

ölçekli biyolojik-bitkisel tasfiye sistemleriyle tasfiye etmek; ekim-dikim-bakım masrafı çok olan geniş yeşil alanlar yerine ev bahçelerinin kurulabileceği topografik çözümler yoluyla ciddi tasarruflar sağlamak ve kullanım/istifade yoğunluklarını arttırmak mümkündür.

Çocukların dünya ve varlık tasavvurları, dünyaya geldikleri ve yaşadıkları çevrenin etkisi altında şekillenir.

Güzel ve sağlıklı bir çevrede yaşamak insanın asli hakkıdır. İnsan, bu asli hakkı herkes için gerçekleştirme çabasıyla hareket ettiği zaman, diğer varlıklardan farklı bir noktaya ulaşarak Allah'ın halifesi eşref-i mahlukat olur.

İnsanı kâinat içerisinde küçük ve önemsiz bir varlık kabul eden büyük devlet-şirket-organizasyon-proje mantalitesi; Varlık Görüşünün katılımcılığı engelleyen gayr-ı adil ve gayr-ı ahlaki yaklaşımlarıyla insanı değersizleştirmektedir.

Cumhuriyet döneminde sanayileşme hamleleriyle şehirlere yönelen kitlesel göçler; Türk evi ve Türk mahalle yapılarını bozucu etki doğurmuş; insanımızın büyük şehirlerde barınma ihtiyacını giderme çabaları, gecekondu denilen yapıları meydana çıkartmıştır.

Bununla beraber, Türkiye'deki gecekondu yapılaşmaları, Varoluşsal

olarak umut verici bir kurguya sahiptir. Gecekondu inşaatında ev sahipleri sınırlı imkanlar ölçüsünde evlerinin yerini, tasarımı, komşuluk ve mesafe ilişkilerini, topoğrafyayla irtibatlarını, çevre düzenlemesinde tabiatla bağı ve bütün bunları yaparak katılımcılık ve yapabilirlik niteliklerinin şartlar ölçüsünde var olduğunu ortaya koyabilmişlerdir.

Klasik dönem ahilik ruhunun var ettiği lonca teşkilatları ve Türk halkının ananevi yaşayışı, 1840'lardan itibaren baltalanarak; mahalle kavramı dahilinde varlığını sürdüren sosyal yapı, Batı Modernleşmesini esas alan otokratik dönüşümlere maruz bırakılmış olup bu vahim hata çok daha rafine usuller kullanılarak aynı şekilde devam ettirilmektedir.

Batı kültürünün insanın tercih ve karar verme haklarını, böylece insanların biricikliğini yok sayan temel niteliğini eleştiren Turgut Cansever; motorlu taşıtların seyrüsefer edeceği yol şebekelerini esas alan modern şehir planlama anlayışlarına itiraz etmekte ve evlerin tasarım ve inşasında insanın biyososyal varlık nitelikleri, komşuluk ilişkileri ve topografik uyumluluğun, varlıkta nispet bilgisinin esas alınmasını teklif etmektedir.

Batı hegemonyası, bütün dünyada kendisi dışındaki mahalli teknolojileri büyük ölçüde tahrip etmiş olsa da klasik Türk mahalle-şehirleşme modeli çeşitli farklılıklarla ABD ve Orta Avrupa-Alman şehirlerine adapte edilmiş durumdadır.

Allah'a, insanlara ve gelecek nesillere karşı işlenmiş bir suç olan tüketim çılgınlığı, mevcut israfın temelini oluşturmaktadır.

Tabiatın düzenini muhafaza eden bilgiye dayanan tasarruf anlayışıyla, bütün kaynaklar tüm insanlar için yeterli bir şekilde kullanılabilir. "Zaman-Mekân Bütünlük" gözetildiğinde, ülke çapında nüfus ve iktisadi faaliyetlerin rasyonel dağılımı mümkün olacaktır.

Standartlar Düzeni içinde üretilen standart yapı elemanlarının, yapı inşasında insan gücüyle kullanılacak hafiflik, sağlamlık ve esneklikte ürünler olması, en fakir insanların dahi kendi evlerini kendi yaşama biçimi ve ekonomik düzenleri dahilinde güzel bir eser olarak, uygun maliyetle ortaya koyabilmelerini sağlayacaktır. Bu imkânın gerçekleşmesi için, mahalli tekniklerin icrasına imkan tanınmalıdır.

Türk evinin mimari esnekliği değişme ve gelişmeye açık bütünlüklü bir yapıdır. Yapının bu niteliği asgari yatırım ve masrafla kolay bir şekilde inşa edilebilme imkânı sunmaktadır. Genç ailelerin az para ile ilk yatırım masraflarından tasarruf edeceği ev çözümlerinin üretilmesi kaynak oluşturmaya ve konut açığını gidermeye imkân vermektedir. Türk evi ve mahallesinin fert, aile ve cemiyetten müteşekkil çözümlenmesi 'açık bütünlük'le (yani esnek bütünlükle) icra edilmeyi beklemektedir.

Ananevi Türk mahallesi ve modern apartmanlar seti birbirine zıt iki iskân birimidir. Ev, insani ölçeğe sahip olmalıdır. Gerçek katılımcılık, Yapabilirlik, Mekân bilinci ve Çevre duyarlılığının gerçekleşmesi için; Türk toplumunun en seçkin tabakasına mensup insanların rehberliğiyle, tarihi-mahalli tecrübenin icra edilebilirliğinin, halkın gündemine taşınması mümkündür.

Cansever'in Demir Evleri projesi bu hususta incelenmeyi hak eden müstesna bir proje konumundadır.

Türk evi ve Türk mahallesi; bahsedilen nitelikleriyle kadın, çocuk, yaşlı ve engellilerin bakım ve diyalog ihtiyaçlarını karşılayacak doğal dayanışma ve huzur mekanları olmaktadır.

Türk evinin 10 asırlık ananesi ve mahir çözümlenmeleri; sağlam, fonksiyonel, iktisatlı, kullanışlı ve güzel yaşam alanları oluşturmak için eşsiz bir imkandır. 1000 aile civarı ölçeklerde sınırlandırılmış mahallelerden oluşan; mahalle iç yollarının trafikten arındırılarak, yaya ve çocuklar için huzur ve sükûn kaynağı yaşam alanları haline getirildiği tasarruflu yeni şehirlerin kurulması hususunda rahmetli Turgut Cansever'in fikir ve tekliflerini incelemeye her zamankinden daha fazla ihtiyaç duymaktayız.

Şehirlerin Sosyokültürel Hizmetlerinde Sivil Toplumun Rolü

Mesut DüNDAR*

Şehirlerdeki etkin ve verimli hizmetlerin sunumu, demokrasinin güçlendirilmesi ve yerel halkın yönetim süreçlerine katılımı açısından; yönetişimin üç temel aktöründen biri olan sivil toplum kuruluşlarının (STK) yönetime katılımı önemlidir. Yerel yönetimlerin ortak yönetim süreçlerinde bulunması bu bağlamda büyük önem taşır. Kamu ile ilgili yönetim kararları alınırken, etkilebilecek tüm tarafların dahil edilmesi sağlanmalı ve böylece yerel ve merkezi yönetimlerle birlikte STK'lar da kendilerini ilgilendiren konularda söz sahibi olabilmelidir. Şehirlerdeki yerel yönetim birimleri, yerel düzeydeki kamu hizmetlerinin işletilmesi ve sorunların çözümü konusunda ilgili yönetimlerde sorumluluk üstlenmelerini sağlamayı amaçlamaktadır (Akel, 2003: 76).

* Sosyal Akıl Derneği

Şehirlerde Belediyelerin Sosyo-Kültürel Hizmetleri

Belediyeler, ulusal devletlerden tarihsel açıdan daha eski bir yapıya sahip olmasına rağmen, günümüzde toplumun yaşamında artan kamu hizmetlerinin karşılanması sürecinde, devletin işlev ve görevlerinin yeterli olmaması nedeniyle ortaya çıkmışlardır. Devletin bu hizmetleri yerine getirememesinden ötürü, hizmetlerin bir bölümü yerel yönetimlere bu anlamda en başta da belediyelere aktarılmaktadır. Belediyeler ise, devletin yetersiz olduğu alanlarla ilgili olarak yerel seviyede çalışmaktadırlar.

Merkezî yönetimin dışında konumlanan yerel idareler, yerel toplulukların ortak ihtiyaçlarını gidermek amacıyla kurulan ve doğrudan halk tarafından seçilen özerk, demokratik yönetim düzeyleri olarak tanımlanmaktadır. Yerel idarelerin ana görevleri hem kamu hizmetlerini sağlamak hem de demokrasiyi desteklemektir (Mutlu, 2006: 26).

Şehirlerde özellikle belediye adı verilen yapılar, yerel özelliklere sahip olan alanlardaki ortak ihtiyaçları karşılamak amacıyla oluşturulmuştur. Seçimlerle belirlenen karar mekanizmalarına sahip olan ve mali ile idari bağımsızlıkları bulunan bu kurumlar,

yerel kamu kurumları olarak ifade edilmektedir. Belediyeler sadece geleneksel yerel hizmetleri sağlamakla kalmayıp, sosyal belediyecilik anlayışı çerçevesinde toplumdaki bireylere sosyal hizmetler ve destekler sunarlar.

Sosyal devlet anlayışının yerel yönetimlere yansıyan şekliyle, şehirlerde belediyelerin sosyal politikalara dahil olması ve halka sunulan hizmetlerde rol alması sosyal belediyecilik kavramıyla tanımlanır. Sosyal belediyecilik, sosyal devletten kopan bir aracı değil, aksine sosyal devletin üzerindeki yükü azaltmaya yardımcı olan ve sosyal hakları savunan bir yaklaşımdır.

Şehirlerde, sosyal hizmetler bağlamında ortaya çıkan sosyal belediyecilik, bireyler ve toplumsal gruplar arasındaki zayıf hale gelmiş sosyal güvenlik ve adalet anlayışını güçlendiriyor. Yerel yönetimlere sosyal denetim görevleri ve sosyalleştirme süreçlerini yükleyen bu modele, sosyal belediyecilik adı verilmektedir. Sosyal belediyecilik, yerel idarelerin şehirlerde sosyal alanlarda düzenleme ve planlama görevlerini üstlenmelerini sağlar ve bu doğrultuda kamu harcamalarını çevre koruma, konut, sağlık ve eğitim gibi sosyal hedefleri kapsayacak şekilde düzenlemektedir.

Belediyelerde Sosyo-Kültürel Hizmetlerde Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü

Sivil toplum kuruluşları (STK), ülkelerin ulusal düzeydeki ekonomik ve sosyal sorunlarına dikkat çekmek, problemlerin çözümüne katkıda bulunmak ve ülkelerin demokratikleşme süreçlerine destek olmaktadır. Uluslararası düzeyde ise, sivil toplum kuruluşları hem bölgesel hem de global işletmelerle ilişkilerini geliştirerek, ülkelerin tanıtımına ve olumlu imajlarının artırılmasına katkı sağlamaktadır. STK'ların bağımsız yapılanmaları ve faaliyetleri sayesinde, devletlerin korumasına ihtiyaç duymadan karar alabilme yeteneğine sahip olup, devlet politikalarının seyrini etkileyebilmektedirler. Avrupa'daki sivil toplum kesimleri için bir örnek olarak, kendilerini temsil eden platformlarda kamuya açık alanları paylaşıp resmi toplumlara karşı önemli konular elde etmektedirler (Akça- dağ, 2010: 12-13).

Lonca, vakıf ve benzer örgütlerle temsil edilen sivil toplum kuruluşları, belediyelerden daha eski ve köklü yapılar olarak kabul görür. Belediyeler ve sivil toplum kuruluşları ise sürekli gelişen kurumlar olarak bilinir; fakat bu gelişim düzeyleri genellikle yetersiz kalmaktadır. Türkiye'deki STK'lar ve

belediyeler, şehirlerdeki faaliyetlerine göre olumsuz yaklaşımlara karşın önemli kurumsal ve tarihsel altyapılara sahip olduklarını unutmamak gerekir. Belediye-sivil toplum ilişkileri, uygulanan yerel yönetim politikalarıyla birlikte yeniden şekillenmekte ve küreselleşme bu süreçte önemli bir rol oynamaktadır. Küreselleşme ve iç dinamiklerin ortak değerlendirilmesiyle sivil toplum-belediye ilişkilerinin daha ileri düzeye ulaşması beklenmektedir. Yönetmeliklerde ise sivil toplum-belediye ilişkilerini kısıtlayan, engelleyen ya da sınırlayan pek çok maddeler bulunmaktadır. Sivil toplum-belediye ilişkilerini güçlendirmeyi amaçlayan politikalara yönelmek durumunda olan yönetmelikler, özellikle şehirlerde bu alanlardaki kısıtlamaların ortadan kaldırılması adına yeniden düzenlenebilir (Gündüzöz, 2012: 166).

Şehirlerde demokratik bir yönetim yapısı oluşturmak adına, demokrasi düşüncesi en alt seviyeden başlama- lı belediyeler ve diğer yerel unsurlar da bu süreçte yer almalıdır. Yerel yönetimler demokrasinin hayata geçirilmesi için uygun zeminin hazırlanmasına katkı sağlar. Ayrıca sivil toplum kuruluşları da demokratik bir yönetim yapısının kurulması açısından kilit öneme sahiptir. Sivil top-

Şehirlerde demokratik bir yönetim yapısı oluşturmak adına, demokrasi düşüncesi en alt seviyeden başlamalı belediyeler ve diğer yerel unsurlar da bu süreçte yer almalıdır. Yerel yönetimler demokrasinin hayata geçirilmesi için uygun zeminin hazırlanmasına katkı sağlar. Ayrıca sivil toplum kuruluşları da demokratik bir yönetim yapısının kurulması açısından kilit öneme sahiptir. Sivil toplum kuruluşları, halkın yönetime katılımını, işbirliğini ve desteğini artırır.

lum kuruluşları, halkın yönetime katılımını, işbirliğini ve desteğini artırır. STK'lar, toplumların ve bireylerin demokratik süreçlere yaklaşımlarını ve fikirlerini ifade eder. STK üyelerinin, kurumun amaçlarına ulaşmak için görevlendirilmeleri ve faaliyetlerin gerçekleştirilmesi büyük önem arz etmektedir. Belediyelerin şehirlerde sosyo-kültürel alanlardaki hizmetlerini sunarken, sivil toplum kuruluşları en önemli destek unsurudur. Bu nedenle, şehirlerde STK'lar, belediyelere halkın taleplerini iletmede en önemli araçlardır. Şehirlerin sosyo-kültürel

hizmetlerini özellikle belediyeler sağlarken, STK'lardan aldıkları destek sayesinde, halkın istekleri daha hızlı ve kolay bir şekilde karşılayabilir.

KAYNAKÇA

AKÇADAĞ, Emine, (2010), "Avrupa Birliği Sürecinde Kamu Diplomasisi Faaliyetlerinde Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü", Politika Dergisi, 1-15.

AKEL, Mehmet, (2003), Küreselleşme ve Türk Kamu Yönetimi, Asil Yayın Dağıtım, Ankara.

GÜNDÜZÖZ, İlker, (2012), "Küreselleşme Çerçevesinde Türkiye'de Sivil Toplum ve Belediye İlişkileri", Türk İdare Dergisi, 474, 143-169.

MUTLU, Ahmet, (2006), "Yerel Yönetimler ve Sivil Toplum Örgütleri Etkileşimi Bakımından Yeni Belediye Yasasının Değerlendirilmesi", Yerel Yönetim ve Denetim, 11.2, 25-31.

Şehirlerin Ana Eksenleri Bulvarlar Üzerine Düşünceler ve Öneriler Veysel Tepe

Şehirleri eksenel ve diyagonal olarak çevreleyen bulvarlar şehrin bel kemiği konumundaki şehir merkezlerine çıkarlar ve şehirlerin mekânsal karakteristiğinin oluşturulmasında büyük rol oynarlar. Bu bağlamda bulvarlar ve meydanlar Lefebvre'ün kavramsal üçlü olarak nitelendirdiği mekânsal pratikler, mekânın temsilleri ve temsilin mekânlarını içermektedirler. Türkiye'nin kentsel gelişiminde öncü rolü oynamışlardır ve önemleri devam etmektedir.

Şehir mekânının modernize edilerek yeniden üretilmesi süreci bulvarların ve üzerindeki meydanların analiziyle anlaşılabilir. Şehirlerin, ekonomik, kültürel, toplumsal, siyasal ve mekânsal devrimlerin gerçekleştiği yerler olduğu gerçeğini göz önünde tutarak, toplumsal yapının gereklerinin kentsel sistem üzerindeki değişiklikleri bulvarlar üzerinden okunabilmektedir.

Başta Ankara'daki Atatürk Bulvarı olmak üzere şehirlerimizdeki bulvarlar, yeni bir ulus-devlet yaratımı sürecinde mekânsal yapılandırmanın önemli bir ayağını oluşturdular. İkinci amaç; iç pazarları birleştirebilecek bir şekilde ulusal ekonomiyi oluşturmak ve Orta Anadolu Bölgesi'ni geliştirmek ve endüstri sahalarını küçük Anadolu kentlerine getirmek suretiyle bölgeler arası eşitsizliklerin önüne geçmektir. Son hedef ise, modern batı yaşam tarzından esinlenilen bir kent mekânı üzerinde, yeni ve model olabilecek bir kent yaratmak, böylece ulusal burjuvazinin yaşam tarzını cesaretlendirmektir. Bu, cumhuriyet rejimi tarafından ülkenin diğer şehirlerine örnek olabilecek bir kurgu ile kentin doğuşundaki cumhuriyetçi başarının sembolize edilmesi şeklinde yapıldı. (1)

Bulvarlar, kuruluşları itibarıyla kentin yeni yaşam pratiklerini içinde barındıran sembol mekânlardı. Birleştikleri meydan Cumhuriyet ideolojisinin mekânsal temsillerini içeren heykellerle ve yapılarla süsleniyordu. Yine devlet gücünün ve otoritesinin temsili niteliğindeki idari binalar, toplumu dönüştürme aracı olarak parklar, parklarda havuzlar ve Avrupalı tarzda tasarlanmış, melekli, çıplak bebekli fıskiye bulvarlar boyunca yerlerini almıştır.

Bulvarlar, kuruluşları itibarıyla kentin yeni yaşam pratiklerini içinde barındıran sembol mekânlardı. Birleştikleri meydan Cumhuriyet ideolojisinin mekânsal temsillerini içeren heykellerle ve yapılarla süsleniyordu. Yine devlet gücünün ve otoritesinin temsili niteliğindeki idari binalar, toplumu dönüştürme aracı olarak parklar, parklarda havuzlar ve Avrupalı tarzda tasarlanmış, melekli, çıplak bebekli fıskiye bulvarlar boyunca yerlerini almıştır.

Demokrat Parti dönemine gelindiğinde çok partili sistem ve karma ekonomi politikalarıyla yeni bir siyasal ve ekonomik süreç başlamıştır. Tekeli'nin ifadesiyle tek parti döneminde kendisini "halka rağmen halk için" ifadesiyle tanımlanabileceğimiz halkçı politikalar, demokrat parti tarafından "halkın tercihlerine ve anti-bürokratik düşüncelere saygılı" şeklinde yeniden yorumlanmıştır.(2) Halkçı anlayış bu dönemde potansiyel oy olan kitleler üzerine yoğunlaşmıştır. Bu dönemde, özel sektörün

girişyle bulvarlar üzerinde uluslararası dediğimiz yeni mimari tarzına göre ticari ofis binaları inşa edilmiştir.(3) Böylece bulvarlar önceki Cumhuriyet ideolojisini temsil eden anlamından soyutlanarak kapitalist iş ilişkilerinin ve ticari hayatın sembolü haline getirilmiştir.

1950'lerde hızlı kentleşme ve nüfus artışı ile birlikte ulaşım sorunu da şehirlerin gündemine girdi. Şehirlerin mekânsal gelişmesine paralel olarak yeni yollar yapıldı var olanlar da genişletildi. 1950-1960 yılları arası ulaşımı sağlamak, trafiğe öncelik vermek ve hareketliliği üretmek şeklinde tanımlanabilir.(4) Yollar genişletilirken yeni bulvarlar yapıldı, meydanlar trafik sıkışıklığını hafifletmek için yeniden düzenlendi.

1950'den günümüze kadar gelen süreç içerisinde bulvarlar, iyileştirme ve ehlileştirme amaçlı kentsel politikalarla birçok müdahaleye maruz kalmış, kendi kimliklerinden kopartılarak mevcut paradigmaların hâkim olduğu kimiksiz bir hale dönüştürülmüştür. Rant ekonomisine dayalı politikalarla belli bir sınıfın tercihinine uygun olarak bulvarlar kolektif tüketim aracı olmaktan çıkmış, kendisi alınıp satılır bir meta haline dönüştürülmüştür. Bulvarlar artık plansız-

lığın, rant avcılığının, tüccarlaşmanın öncülüğünü yapmaktadır. Mevcut politikalarla gelinecek nokta daha vahim olmadan bulvarlar ve üzerindeki meydanların acilen halkın kullanımına açılması ve kolektif tüketim araçlarının ortak kullanım alanı haline dönüştürülmelidir.

Bulvarların tüketim ögesi açısından kullanım değerlerini ön plana çıkaracak, değişim değeri olarak metalaşmasına fırsat tanımayacak alternatif politikalar üretilmelidir. Yine kentin kimliğini oluşturan sembol değerlerini de yeniden oluşturacak politikalara gereksinim duyulmaktadır. Bulvarın ve çevresinin itibarsızlaşmasına, işportalaşmasına ve oradan da kente bağlı olmayan grupların eline geçmesine fırsat vermeyecek alternatiflerin üretilmesi için öncelikle hemşehrilerin şehirlerine sahip çıkması gerekir. Tüketim kalıplarına hapsolmuş, postmodern bir şehir bölünüşü yaşamaya zorlanmış kenttaşların bilinçlendirilmesi, şehre karşı sorumluluklarının kendi yararlarına olacağı açık bir dille anlatılması gerekmektedir. Bu esasen çok zor bir şeydir çünkü metalaşmış bir şehir mekânında algılama zorluğu yaşayan bireyler, var olan durumun vahametini kavramakta güçlük çekmektedirler.

Bundan sonra sorunların iyi tespit edilmesi ve taşıt sahiplerini öncelleyen ayrıştırıcı politikaların terk edilmesi gerekmektedir. Yaya öncelikli bir bulvar, kentlilerin sosyalleşmesi ve şehir bilincinin gelişerek önem kazanması için gereklidir. Alt ve üst geçitlerle gerçekten altüst olan bulvarlardaki meydanların eski ihtişamına kavuşması zor görünmektedir. Ama en azından kalan meydanların ve yaya alanlarının korunarak geliştirilmesi olumlu sonuçlar doğurabilecektir.

Bulvarlar, mimari miraslarımızı üzerinde taşımaktadır ve sembol değeri yüksek mekânlardır. Bu mirasın halen sürmekte olan yok olma sürecini durdurabilmek ve koruma altına alabilmek amacı ile önlemler alınma-

lı ve gerekli çalışmalar yapılmalıdır. Gerekli yasal düzenlemeler yapılarak, korunması gerekli taşınmaz kültür varlıkları kapsamına içine bulvarları da dahil eden yeni kavram ve tanımlar ilave edilmelidir.

Yine sembol değerlerini taşıyan bulvarlar üzerindeki anıtların da daha görünür hale getirilmesi için düzenlemeler gerekmektedir. Bu etraflarındaki binaların yıkılmasını zorunlu kılmamaktadır. İyi bir peyzaj mimarlığı ve düzenlemeyle salaş görüntülerinin yerine daha göz önüne çıkarılan temiz görünümüne kavuşturulabilirler.

Toplu taşımacılığın yetersizliği ve bulvarların insanlardan uzaklaştırılıp araçlara terk edilmesi durumuna da bir çözüm aranmalıdır. Raylı sistemin geliştirilememesi sonucunda bu ih-

tiyacın minibüs ve otobüsle çözümlenmek istenmesi bölgeden geçen otobüs ve minibüslere bir terminal bulma zorunluluğu doğurmuştu. Ulaşım sisteminin yeniden düzenlenerek şehir bulvarları sokulduğu otoban görünümünden tekrar yaşanılan bir mekân haline getirilmelidir.

Bulvarlara itibarlarının, üzerindeki güzelliklerinin ve yeşil parçalarının tekrar iadesi şarttır. Bunun için projeler düzenlenmeli ve uygulamaya konulmalıdır. Gelişim sürecinin tersine bir yapılanmayla, yol daraltma, refüj genişletme, hız sınırlama, yayalaştırma gibi uygulamalarla, bulvarlara ulaşımın özel araç yoluyla olmasının önüne geçilmelidir. Bulvarların tekrar kesilen ağaçlarına kavuşması, geniş yaya kaldırımları ve sık sık hemzemin yaya geçişleriyle yatay hareketlere de elverişli olması gerekmektedir. Son dönemlerde bazı şehirlerimizde yapılan yayalaştırma çalışmaları ümit verici olsa da bunlarla yetinmemelidir.

1 İlhan Tekeli, "Ankara'nın Baskentlik Kararının Ülkesel Mekan Organizasyonu ve Toplumsal Yapıya Etkileri Bakımından Genel Bir Degerlendirilmesi", Tarih İçinde Ankara, der: Erdal Yavuz ve Ümit Nevzat Uğurel, Eylül 1981 Seminer Bildirileri, ODTÜ Mimarlık Fak. Basım İşliğı, Ankara, 1984, s. 325.

2 İlhan Tekeli, "The Social Context Of The Development Of Architecture In Turkey", Modern Turkish Architecture, ed: Renato Holod, Ahmet Evin, University of Pennsylvania Press, 1984, s. 24

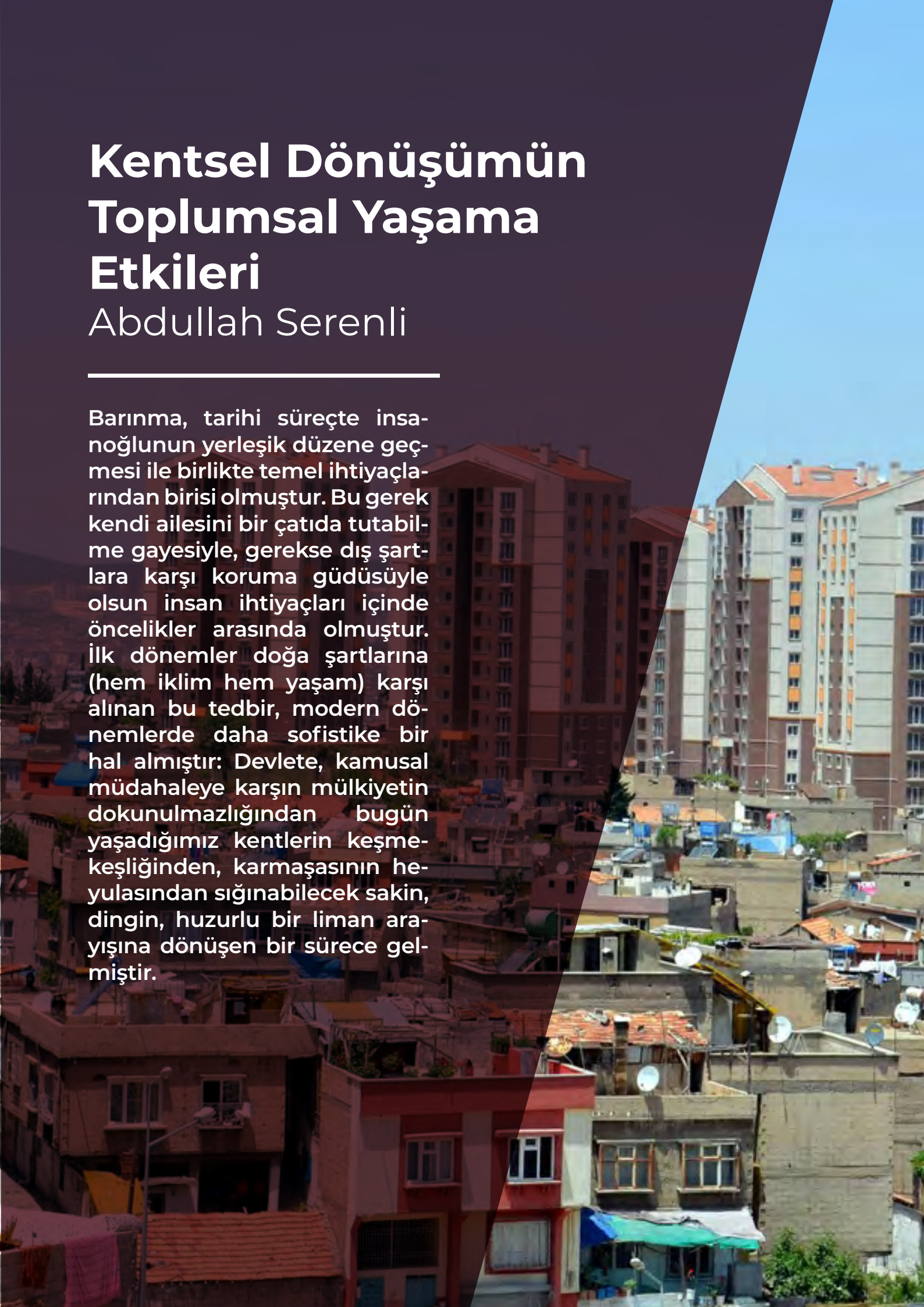
3 Tekeli, 1984, s.24

4 Sevin Osmay, "1923'ten Bugüne Kent Merkezlerinin Dönüşümü", 75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, s.146

Kentsel Dönüşümün Toplumsal Yaşama Etkileri

Abdullah Serenli

Barınma, tarihi süreçte insanoğlunun yerleşik düzene geçmesi ile birlikte temel ihtiyaçlarından birisi olmuştur. Bu gerek kendi ailesini bir çatıda tutabilme gayesiyle, gerekse dış şartlara karşı koruma güdüsüyle olsun insan ihtiyaçları içinde öncelikler arasında olmuştur. İlk dönemler doğa şartlarına (hem iklim hem yaşam) karşı alınan bu tedbir, modern dönemlerde daha sofistike bir hal almıştır: Devlete, kamusal müdahaleye karşı mülkiyetin dokunulmazlığından bugün yaşadığımız kentlerin keşmekeşliğinden, karmaşasının heylulasından sığınabilecek sakin, dingin, huzurlu bir liman arayışına dönüşen bir süreç gelmiştir.

Ocak/ev/konut ihtiyacı giderilirken bir yandan çevresel faktörler de devreye girmeye başlamıştır. Yaşadığı çevreyi şekillendirme isteği, yaşam alanının ölçülerini, kabul edilebilirliklerini ortaya koymuş, bir yaşam kalitesi, bir yaşam anlayışı ortaya çıkmıştır. Şehirler; iyi ve kaliteli bir çevrenin sağlıklı yaşamı etkilemesi üzerine kurgulanırken, sanayileşme ile birlikte kırsaldan şehre göç eden toplulukların iktisadi üretim üzerine odaklanmış ama kesinlikle bir sosyal yaşamın düşünülmediği 'kent' kavramı ile tanışmış olduk.

Batı, yeni sorununu sanayileşme ile birlikte kentleşme üzerine tanımlarken, ülkemizin çok daha geç bir dönemde bu vaka ile karşılaştığını söyleyebiliriz. Bunda modernleşme süreci ile birlikte tarımsal alanlardan hizmet üretim noktalarına göçler etkili olmuştur. Ülkemizin hemen hemen her karesinin tarihi bir alan üzerine kurulmuş olması ve mekânların kendine has özellikleri ile tarihten devreden bir şehircilik anlayışının varlığı umut vaat etmesi beklenirken, kapitalist üretim tarzının ekonomi ile birlikte sosyal yaşamı da değiştirdiği gerçekliği şehirlerimizin çarpık kentlere doğru hızlı bir yol almasına neden olmuştur. Artık kentleşme sorunu ülkemizin de gündemine gir-

miş olup, kentlerin bir şekilde gece-kondulaşma, çarpık yapılaşma, yanlış imar izinleri gibi farklı etkenler sonucu çöküntüye uğraması neticesinde sorunları ortadan kaldıracak çözüm arayışlarına itmiştir.

Bugün dünya nüfusunun yarıdan fazlasının kentlerde yaşaması ve bunların üçte birinin yoksul alanlarda konaklıyor olmaları, buna paralel olarak Türkiye'de ise kentleşme oranının yüzde yetmiş beşlere ulaşması ve en temel sorununun çarpık yapılaşma ile gecekondulaşma üzerine odaklanması, kentlerin daha yaşanabilir ve bu yaşanabilir alanların sürdürülebilirliği açısından kentsel dönüşüm modeli temel bir yaklaşım olarak değerlendirilmiştir.

Türkiye'de 1980'lerden sonra gündemimize giren kentsel dönüşüm, 90'larda daha fazla zikredilir hale gelmiş ve Ağustos 1999 depremi hızlandırıcı etki yapmış ve kamu hizmetlerinde sivil toplum kuruluşlarının da eşzamanlı olarak daha fazla rol almaya başlaması ile kısmi bir farkındalık oluşmuştur. Fakat planlama kültürüne uzak olan coğrafyamız, deprem korkusunu ve riskini üzerinden atamaz unutmaya meyletmiş, başta İstanbul, Ankara, İzmir, Bursa vb. gibi şehirlerde kentin dokusuna zarar ve-

recek yapılaşmalara gidilmiştir. Van depremi sonrası özel çıkarılan yasa ile kentsel dönüşüm sıcak gündemimizde yerini almış, Maraş depremi yeniden hatırlatıcı bir etki oluşturmuştur.

Kentsel Dönüşümün Amacı, Yöntemleri ve Boyutları

Kentler, gerek sanayileşme, göç gibi nedenlerle gerekse savaş, deprem, sel vb. afetlerle olağandışı nedenlerle dönüşüme uğramaktadırlar. Burada amaç; kentsel yaşam kalitesinin artırılmasıdır. Kentsel yaşam kalitesi, kentlerdeki, kentsel alt yapı, iletişim, ulaşım, konut ve benzeri olanakların sunulma düzeyinin önceden belirlenen ölçülerin üstünde olması durumudur. (Görün ve Kara, 2010;143) Yaşam kalitesinin arttırılmasında önemli unsurlardan birisi olan kentsel dönüşüm, kentsel sorunların çözümünü sağlayan ve değişime uğrayan bir bölgenin ekonomik, fiziksel, sosyal ve çevresel koşullarına kalıcı çözüm sağlamaya çalışan çok kapsamlı bir vizyon ve eylem olarak tanımlanmaktadır. (Görün ve Kara, 2010;141)

Bu yapılırken, dönüşümün dezavantajları da göz ardı edilmemeli, insanların sosyal ve kültürel çevrelerinden

izole edilmeden, belirli kategorilere bölünmeden yaşam alanları ile ilgili tercihlerine önem verilmelidir. Kentsel dönüşüm planlanırken her kentin kendine özgü geleneksel kültürel ve ekonomik yapısına uygun bir dönüşüm planlanmalıdır. Dönüşüm bölgelerindeki yerli halk uygulanan politikalara isteyerek destek vermeli, hatta bu değişim talebi onlardan gelmelidir. Aksi takdirde bu dönüşüm sosyal ve kültürel bir yıkıma sebep olacaktır. (Özden, 2013;18)

Kentsel dönüşümle birlikte son derece katı bir biçimselleşmeye tabi tutulmuş kentsel mekânda kalmaya mecbur olan insanlar, o bölgenin eski sakinleri bile olsalar, bu yeni mekana yabancı oldukları için mekana uygun davranış kalıpları ve kabiliyetler geliştirmeleri zaman alacaktır. Kentsel dönüşüm bu anlamda sakinlerini bu şehre geldikleri ilk dönemin ardından ikinci kez mekâna yabancılaştıracak ve ikinci kez kısıtlayıcı bir süreçten geçirecektir. Bu yönüyle kentsel dönüşüm, bölge sakinleri için ikinci bir kentleşme sürecine dönüşebilecek; kent içi kentleşme ve mekânda şekillenme söz konusu olacaktır. (Alptekin, 2013;36)

Kentsel dönüşüm yörede yaşayan nüfusla, nüfusun sosyo-ekonomik

ve kültürel özellikleriyle, yapılan işin ekonomik çerçevesiyle ve alanda ortaya çıkan yasal yönetsel sorunlarla birlikte ele alınması gereken son derece kapsamlı bir uygulamadır. Bu durum, kentsel dönüşümün çok boyutlu bir olgu olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır. Bu boyutlar içinde özellikle sosyal boyut, ekonomik boyut, planlama boyutu ve yasal-yönetsel boyut dönüşümü doğrudan etkileyen dört temel boyut olarak dikkat çekmektedir. Bu boyutları şu şekilde açıklayabiliriz (Özden, 2006;217-219):

- **Sosyal Boyut:** Dönüşüm alanlarında alınacak olan kararlar ve bu doğrultuda oluşturulacak stratejiler, yerel-toplumsal özellikler ile sıkı bir ilişki içindedir. Yerel halkın gelmiş olduğu yer, eğitim durumu, yöreden hoşnutluğu, ekonomik durumu kültürel özellikleri, gelenekleri ve görenekleri, bilinçlilik düzeyi, kullanıcı türünün çeşitliliği kentsel dönüşüm uygulamalarının başından itibaren dönüşüm alanında alınacak kararları etkiler, biçimlendirir ve yönlendirir.

- **Ekonomik Boyut:** Kentsel dönüşüm, çoğunlukla, başlangıçta büyük maliyetler gerektiren bir iştir. Ancak başarılı bir kentsel dönüşüm uygulamasının sonunda elde edilen getirim, bu maliyeti rahatlıkla geri kazanabil-

mektedir. Bu nedenle, bir alanın “dönüşüm alanı” olarak ilanından önce, fayda-maliyet analizleri yapmak, maliyetin kesin hesabını çıkartmak ve elde edilecek rantın da projeksiyonunu ortaya koymak bir zorunluluktur.

- **Planlama ve Tasarım Boyutu:** Kentsel dönüşüm, planlamanın temel unsurlarından biridir ve ondan bağımsız düşünülemez. Hükümetlerin dönüşüm politikaları ve programlarının uygulanma aracı olarak planlama, kentsel dönüşümü somutlaştıran bir olgudur. Kentlerin canlandırılmasında, planlamanın ve tasarımın bütüncüllüğü, sürdürülebilirliği, yaşam kalitesini arttırıcı tedbirler getirmesi ve özgünlüğü gibi ilkeler önem kazanmaktadır. Sürdürülebilir bir kentsel gelişim ve yeniden yapılanmanın planlama eksenini, kentsel dönüşüm tamamlamaktadır.

Yasal-Yönetsel Boyut: Kentsel dönüşüm yasal sistem içinde düzenlenmedikçe, bunu hayata geçirmek oldukça zor, belki de imkânsızdır. Dönüşüm faaliyetini tam anlamıyla hayata geçirilebilmek için, ilgili yasaların her birinin birbiriyle örtüşür ya da birbirini tamamlar durumda olması gerekmektedir. Ayrıca kentsel dönüşüm, yönetsel yapının kapasitesi, kaynakları ve vizyonu ile de doğru-

dan ilgilidir. Bunun için, her şeyden önce, yönetsel yapının yasal bazda düzenlenerek, yetki paylaşımının yapılması önem arz etmektedir.

Türkiye Uygulamalarında Yerel Yönetimlerin Rolü

Türkiye’de 1950’lerden sonra hızlı bir kentleşme süreci başlamış ve bu duruma hazırlıksız yakalanan merkezi hükümet ile yerel yönetimler; kentin yeni sakinlerini kendi başlarının çaresine bırakarak kent planlamasının gecekondulu ve çarpık kentler haline dönüşmesinde rol oynamışlardır. Bu hızlı değişim ve dönüşüm, kentleri altyapı, hava kirliliği, trafik, dağınık yapılaşma karmaşası ile kaosa sürükleyerek yaşanamaz bir hale dönüş-

türmüştür. Deprem kuşağı üzerinde olan coğrafyamızın binalarının kalitesiz, sağlıksız ve imara aykırı olarak inşası, herhangi bir afette yaşadığımız kronik sorunlar katlanılamaz duruma geldiğinde kentsel dönüşüm gündemimize girmeye başlamıştır. Türkiye’de kentleşme ve planlama pratiğine kent yenileme kavramının girişi 1970’li yıllara, planlamada bir uygulama aracı olarak kullanmaya başlanması ise 1980’li yıllara denk düşmektedir. (Genç, 2008;118)

Türkiye’de kentleşmenin sosyal yaraları Batı’nın kentleşme olgusundan farklı seyir izlemiştir. Türk kentlerine hangi açıdan bakılırsa bakılsın modernitenin nimetlerinden batının

kentleri kadar yararlanamadıkları ortadadır. Toplumsal etkiler ve oluşumlar farklı da olsa, iletişim teknolojisinin etkisi hızlı ve sürekli. Bu anlamda Türk kentlerinde tanımlanan olguların etkisi iki yönlü görülmektedir; Bir yanda iletişim, bilişim teknolojisindeki değişimler kentsel yaşıntının içsel ritmini hızlandırarak parçalanmaya yol açarken, diğer yanda batının gelişmiş kentindeki kültürel parçalanma küreselleşme etkisiyle Türk kentlerine taşınmaktadır. Bu durum parçalanmanın hızını artırıcı rol oynamaktadır. (Aslanoğlu, 1998;116) Ağırlıklı olarak maddi imkânsızlık, istihdam ve iş nedeniyle göç eden yoksul gruplar, kent sakinlerinin yaşam alanlarının çevresine, kentin merkezine uzak bölgelerde gecekondular oluşturmuşlardır. Bu grupların bir süre sonra kentin merkezine doğru yayılmaya başlamaları ile kent sakinleri bu aşamadan sonra dışarı doğru korunaklı alanlara yönelmişlerdir. Bu noktada kentsel dönüşümün kentin yeni imara açılan alanlarına kayması, oluşan bu sosyal kırılma toparlamak mı yoksa kentin yeni sahiplerini bir kentsel yaşam kalitesine ulaştırmak mı sorusu, dönüşümde bakışta endişeli yaklaşımlara neden olmaktadır.

Ülkemizde yürütülen kentsel dönüşüm projelerinin kentlerimizin yaşadığı depremler sonrası oluşan can ve

Ülkemizde yürütülen kentsel dönüşüm projelerinin kentlerimizin yaşadığı depremler sonrası oluşan can ve mal güvenliğini tehdit eden kentsel görünümün düzeltilmesine yönelik çalışmalardan oluşması, merkezi yönetimleri -daima- aktif olarak sürecin içinde tutmakta ve yerel yönetimlere dönüşüm için yetki bırakmada çekinceli davranmaktadır. Kentlerden sorumlu olan yerel yönetimler, kentsel dönüşümü gecekondularının ıslahı şeklinde algılandığında ancak devreye girebilmişlerdir.

mal güvenliğini tehdit eden kentsel görünümün düzeltilmesine yönelik çalışmalardan oluşması, merkezi yönetimleri -daima- aktif olarak sürecin içinde tutmakta ve yerel yönetimlere dönüşüm için yetki bırakmada çekinceli davranmaktadır. Kentlerden sorumlu olan yerel yönetimler, kentsel dönüşümü gecekondularının ıslahı şeklinde algılandığında ancak devreye girebilmişlerdir.

Sonsöz

Yaşam alanı; en küçük mahalleden köye, kasabadan şehre kadar bir arada yaşamak için toplanmış insanların, hanelerin içinden (aile, odalar) sokağın yerleşim düzenine, beşeri münasebetlerden esnaf ilişkilerine, ticari alışverişlere, yeme içme, oturma kalkma adâbından talim ve terbiyeye kadar ‘hassasiyet’ gösterilerek oluşturulmuş bir alanı kapsar.

Osmanlı da ‘şehir medeniyeti’, bütün bu hassasiyetler göz önüne alınarak kurulmuş; komşunun güneşini kesmemek, engellemek üzerine kurgulanmış mimari yapılar gibi. Ev, kişinin mahremi olduğu ve sokak sosyal hayatın ortak noktası olduğu içindir ki bugünkü modern şehirlerdeki konutlarda gördüğümüz dışarıya bakan –gözetleyen- balkon değil, içeriye bakan kendi dünyasına açılan ‘avlu’ şeklinde düşünülmüştür. Zihnimizi biraz zorladığımızda hemen beliriverecek ve içimizi sâkin, derin, dingin bir huzurun kapladığını fark edeceğiz.

Bu yaşam tarzının kültürel hayata kodlanması, aile ve sosyal hayattaki bağların kuvvetli olmasını sağlamıştır. Bireyden topluma kadar bu hassasiyetlerin gözetilmesi bir ah-lâk kaidesi olarak ta gelenekselleşe-

rek sonraki nesillere aktarılabilmiştir. Sözüm ona bugün kurduğumuz modern şehirlerde; rotasını şaşırmış, amacından sapmış yaşam alanı ile yabancılaşan ve gittikçe yalnızlaşan, savrulan ve bireyciliğe itilen, kendi merkezinden dünyayı görüp kendi menfaatlerini ön planda tutan insanla karşı karşıyayız. Kentleşmedeki düzensizliğimiz yeni bir kentli profilini karşımıza çıkarıyor.

Batı, bu süreci çok uzun zamandır yaşıyor. İnsanlarını yalnızlığa, bireyciliğe ve egoizme itmenin sancılarını yaşarken, bizim yaşadığımız toplumsal sorunlarımızın sebebini, kaybettiğimiz değerlerimiz ve hassasiyetlerimiz üzerinde aramak kolay cevabı bulmak olabilir. Fakat asıl etkenin şehirlerimizi kurarken artık sadece oturabilecek (kesinlikle yaşanabilecek değil) bina dikmeye odaklanmış bir zihin yapısının hâkim olmasıdır diyebiliriz. Üst üste çarpık yapılaşmanın ve gittikçe katları yükselen konutların, hangi hassasiyetlerimizi, alışkanlıklarımızı (yeme-içmeden, oturup-kalkmaya kadar), neredeyse mirasçı olacağımız komşuluk ilişkilerini ve beşeri münasebetleri beraberce ortadan kaldırdığını görmeliyiz. Fiziki şartların artık mevcut durumu kaldıramadığı, yaşam kalitesinin düştüğü nedenleriyle girilen kent-

sel dönüşümü; şehirlerimizin ruhunu koruyarak, insan odaklı yerel motiflerin olduğu ve tek tip yapılaşmadan uzak bir model arayışı olarak tekrar düşünmeliyiz.

Kaynakça

ALPTEKİN, Yavuz, Musa, İleri Mekân-sal Biçimselleşme Olarak Kentsel Dönüşüm, Kentleşme Yazıları; Kentsel Kuramlar ve Kentleşme Politikaları, Ed. Kemal Özden, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2013

ASLANOĞLU, A., Rana, Kent, Kimlik ve Küreselleşme, Asa Kitabevi, Bursa 1998

GENÇ, Neval, Fatma, Türkiye’de Kentsel Dönüşüm: Mevzuat ve Uygulamaların Genel Görünümü, Yönetim ve Ekonomi, Yıl 2008, Cilt 15, Sayı 1

GÖRÜN, Mustafa – KARA, Mustafa, Kentsel Dönüşüm ve Sosyal Girişimcilik Bağlamında Türkiye’de Kentsel Yaşam Kalitesinin Artırılması, Yönetim Bilimleri Dergisi, Cilt 8, Sayı 2, 2010

ÖZDEN, Kemal, Roman Açılımı ve Kentsel Dönüşüm, Kentleşme Yazıları; Kentsel Kuramlar ve Kentleşme Politikaları, Ed. Kemal Özden, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2013

Şehir ve Beşeri Sermaye

Dr. Murat Tuysuz*

Beşerî sermaye konusunu mikro ve makro düzlemde iki açıdan ele alabiliriz. Mikro düzlemde herhangi bir kurumda çalışan insanların tümünün sahip olduğu bilgi, beceri ve yeteneklerin tümüne yani yetkinliklerinin topla-

mına o kurumun beşerî sermayesi diyebiliriz. Makro düzlemde ise bir şehirde ya da ülkede bulunan iş gücünün sahip olduğu yetkinliklerin toplamı olarak ifade edebiliriz (Goldin, 2016).

* Öğretim Üyesi, Marmara Üniversitesi

Bu bağlamda o şehirde yaşayan insanların toplam yetkinliklerini ise o şehrin beşerî sermayesi olarak değerlendirebiliriz. Sermaye, genel olarak ekonomik bir terim olarak kullanılan bir kelime olmakla birlikte temelde birikim anlamına gelmekte, beşerî sermaye ise o şehrin sakinlerinin toplam emeği olarak ifade edilebilir. Ancak emekten daha hareketli ve esnek bir yapıdadır. Bir şehrin ilerlemesi ve başarısı ise beşerî sermayeye bağlı olarak değişmektedir. O şehirde yaşayan insanlar sahip oldukları tüm yetkinliklerle yaşadıkları şehre farklı bir özellik katarak onun ilerlemesini sağlamaktadır. Esasında bu durum biraz da karşılıklıdır. Şöyle ki; şehri geliştirecek insan da nihayetinde o şehri geliştirecektir. Bunun temel yolu eğitimle başlayıp daha sonra değişim, inovasyon vb. farklı öğrenme yollarıyla da geliştirilecek, o şehrin gelecekte de gelişimini sürdürmesine destek olacaktır.

Beşerî sermaye bir şehrin temel varlığıdır. Dolayısıyla şehirlerin sahip oldukları bu sermayeyi korumak ve arttırmak için insana yatırım yapması şarttır. Yapılan araştırmalarda beşerî sermaye düzeyi daha yüksek olan şehirlerin daha hızlı istihdam artışı gösterdiği ve daha hızlı geliştiği tespit edilmiştir. Aslında bu durum

karşılıklı bir gelişimi de beraberinde getirmektedir. İstihdam gelişirken şehir de gelişmekte ve beşerî sermaye oranı da artmaktadır. Bu doğrultuda şehrin nüfusu artmakta ekonomik büyüme artmaktadır. Ancak ekonomik büyümenin sürekli hale gelmesi için beşerî sermayenin ürettiği bilginin ve bilgi stokunun gelişmesi de bir o kadar önemlidir (Simon, 1998). Bunu sağlamak için şehirlerin sundukları imkânlarla, beşerî sermayeyi oluşturan insanların mevcut ve gelecekteki ihtiyaçlarını karşılaması gereklidir.

Bu bağlamda özellikle merkezi yönetim ve yerel yönetimler olmak üzere, eğitimle ilgili olan tüm özel kurumlara ve STK'lara da buna dâhil olmak üzere çeşitli görevler düşmektedir. Sağlanacak imkânlarla ancak hem formel eğitim hem de hayat boyu eğitim alma fırsatı verilerek şehir sakinlerinin potansiyellerini gerçekleştirmeleri sağlanabilir. Bunun sağlanması için şehir sakinlerine bilgi akışının sağlanması yollarındaki maliyetlerin azaltılması gereklidir. Bilgiye ulaşma onu kullanma ve kullanılan bilgiden farklı bilgi oluşturma yollarıyla şehrin beşerî sermaye oranı yükseltilebilir.

Şehirlerin beşerî sermaye birikimini teşvik etme yeteneği, bunu sağ-

Şehirlerin beşerî sermaye birikimini teşvik etme yeteneği, bunu sağlayan kurumların varlığına bağlıdır. Eğitime ulaşma yolunda kaynakların dengeli dağıtımı ise bunu kolaylaştırması açısından önem ifade etmektedir.

layan kurumların varlığına bağlıdır. Eğitime ulaşma yolunda kaynakların dengeli dağıtımı ise bunu kolaylaştırması açısından önem ifade etmektedir. Adam Smith beşerî sermaye fikrini ulusların edindiği zenginliğin insanların kazandığı yeteneklerinden-eğitimlerinden, deneyimlerinden, beceri ve beden sağlıklarından kaynaklanmaktadır diyerek ortaya çıkarmıştır (Schultz, 2005). Ancak Smith'e ek olarak madalyonun diğer tarafı olan modern çağın önemli bir sonucu olan şehirdeki insanların ruh sağlığına da artı bir parantez açılabilir. Bu anlamda şehirlerin ölçeğinin kararlı ölçüde olması gerekmektedir. Tabi ki şehirde yaşayan insanlar bilgi, beceri ve yetenekleri üretir, onu korur ve sonunda entelektüel sermayeyi oluşturur. Bu sermaye de birbirleri ile etkileşim kuran insanların sosyal sermaye denilen bir birikime dönüşür. Bu durum ancak "sağlıklı şehirler"de oluşabilir.

Tüm bunlara ek olarak günümüzde yaşanan göç olgusunun da şehrin beşerî sermayesine etkisi bulunmaktadır. Şehirlerin bazı özellikleri dünyadaki diğer şehirlerde ya da ülkelerdeki insanların bir anlamda kişisel faydayı yükseltmek için rasyonel kararlar alarak o şehre göç etme kararını da etkilemektedir (Özgür ve Yasak, 2009). Şehirlerin kapılarının herkese açılması yerine belirli bir seviyede o şehrin ihtiyacı olan beşerî sermayeye açılması daha dengeli bir durum ortaya çıkarabilir.

Şehrin başta ekonomik daha sonra sosyokültürel çekiciliği beşerî sermaye hareketliliğine neden olmaktadır. Esasında dünya ölçeğinde bir şehir kurmak için özellikle kalifiye insan kaynağına mutlaka ihtiyaç olacaktır. Beşerî sermaye kavramı emek kavramında daha mobil bir kavramı ifade etmektedir. Yapılan bazı araştırmalarda şaşırtıcı bir biçimde kalifiye insanların diğer kalifiye insanlarla psikolojik olarak bir araya geldikleri gözlenmiştir. Bir şehrin bir konuda uzmanlaşması o şehirde yaşayan işgücünün özellikleri tarafından yönlendirilecektir. Şehirlerarası gelir farklılıklarını belirlemek için bazı hayat pahalılığı olan şehirlerin kalifiye işgücünü çekmede neden diğerlerinden daha başarılı olduğunu tespit

etmek önem ifade etmektedir. Bu konuda başarılı olan şehirlerin beşerî sermaye stokunun diğer şehirlere göre farklı becerilere sahip insanları kendine çeken ve onları elinde tutan farklı özellikleri olduğu açıktır. Bu tarz şehirlerde özellikle yüksek eğitilmiş insan kaynağı bulunmakta ve bu kaynağın şehirde oluşturulan hoşgörü nedeniyle orada bulunduğu düşünülebilir.

Bu bağlamda o şehrin gelişmesinin beşerî sermayeye dayalı olduğunu söyleyebiliriz. Hatta bazı şehirler bazı beşerî sermaye gruplarına göre sınıflandırılmıştır. Bunun en tipik örneği olan New York şehrinde finans ağırlıklı bir beşerî sermaye stoku olduğu çok rahat belirtilebilir. Aslında şehirleri farklı kılan o şehirlerin sahip olduğu, diğer şehirlerde olmayan ya da nadir bulunan beşerî sermayeye sahip olmalarıdır (Storper, 2010). Bu durum ise o şehirlere stratejik bir üstünlük sağlamaktadır. Elindeki kaynağı geliştirebilen ve onu etkin kullanabilen şehirler kendi gücünün farkında olurlarsa diğer şehirlere göre bir fark yaratabileceklerdir. Bu nedenle, beşerî sermayenin tüm kentsel ekonomilerin büyüme seyri üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu açıktır. Eğitimin burada önemi de yadsınamayacak ölçüdedir.

Eğitimle bir şehirde yaşayan şehir sakinlerinin şehri oluşturan üstünlüklere yönelik beşerî sermaye geliştirilerek etkinliği yüksek şehirler oluşturulabilir. Eğitimi tüm ülkede aynı doğrultuda vermek yerine o şehrin kaynaklarına yoğunlaşacak farklı bir eğitim modeli üzerinde çalışabilir. Burada Adam Smith'in uzmanlaşma görüşü tekrar ortaya çıkmakta, uzmanlaşan şehirler doğrudan şehrin zenginliğini de arttırmaktadır. Ancak işletme terimiyle rekabet üstünlüğü için uzmanlaşan ya da uzmanlaştırılan şehirler bir noktadan sonra refahı dengeli dağıtamadığında toplumsal bazı sorunlar çıkabilecek ve kalifiye elemanlarını kaybetme noktasına gelebileceklerdir. Burada kamu ve özel hatta STK'lar da dâhil olmak üzere köklü sağlam kurumlara da ihtiyaç vardır. Çünkü beşerî sermaye o kurumlara var olmaktadır. O şehirde yaşayanlar doğal olarak şehirde baskın olan bu kurumsal kültürden etkilenecektir. Hatta bu kurumların yönetim anlayışı çerçevesinde ortak hareket etmesi beşerî sermayeye mutlaka katkı yapacaktır. Burada verilmesi gereken karar beşerî sermayenin planlı olarak o şehre çekilmesi mi yani planlama mantığıyla bir şehir kurarak mı ilerleneceği yoksa kendiliğinden gelişen bir şehrin ihtiyacı olan beşerî sermayeyi kendisinin çekmesi

midir? Yumurta ve tavuk ikilemine benzeyen bu durum da karar tabi ki kolay değildir ve bünyesinde birçok politikayı beraberinde getirmektedir ancak sonuç olarak her iki durumda da beşerî sermayeye ihtiyaç olduğu keskin bir gerçektir.

Kaynakça

- Diebolt, C., Hauptert, M., & Goldin, C. (2014). Human Capital. Handb. Cliometrics, 1-40.
- Özgür, E. M., & Yasak, Ü. (2009). Şehir içi ikametgâh hareketliliğine kuramsal bir bakış. Coğrafi Bilimler Dergisi, 7(1), 39-50.
- Simon, C. J. (1998). Human capital and metropolitan employment growth. Journal of Urban Economics, 43(2), 223-243.
- Schultz, T. W. (2005). Adam Smith's legacy. Milton Park: Routledge.
- Storper, M. (2010). Why does a city grow? Specialisation, human capital or institutions?. Urban Studies, 47(10), 2027-2050.

Divan Edebiyatı Bir Şehir Edebiyatıdır Tezkirelerde Şehir Tavsifleri Eyyup Bostancı

İnsanoğlu, tarihî gelişim aşamaları içerisinde bir mülke sahip olma ve bunu muhafaza etme maksadıyla yerleşik hayata geçmiş ve devletler kurarak varlıklarını devam ettirmeyi gaye edinmişlerdir. Bu minvalde kentler meydana getirerek buraları ilk kuruluşlarından itibaren bilginin, gücün, zenginliğin, kontrolün yani tüm kaynakların toplanma merkezi hâline getirmişlerdir.

Milletler kurmuş oldukları şehirler ekseninde de medeniyetler kurmuş ve bunları da sürekli geliştirmişlerdir. Burada dikkat edilmesi gereken husus “medeniyet” kelimesinin kökünün de “medine-şehir” kelimesinden zuhur etmiş olmasıdır. İnsanlık tarihinde medeniyet kapsamında her devirde ön planda tutulan ve çeşitli alanlarda isim yapmış şehirlerin varlığı da kent yaşamına verilen önemin ispatı yönündedir. Gülzar Haydar şehirciliğin önemini “**medeniyetin daha büyük dünya içinde kendi dünyasını kurmasının bir ifadesidir.**”(1) şeklinde dile getirir. Bu görüş de medeniyet aşamasında ilerlemek için ilk koşulun şehircilik alanındaki gelişmelere bağlı olduğunu göstermektedir.

600 yıl boyunca varlığını devam ettiren Divan şiiri, genel hatlarıyla 11. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar şiirin gül bahçesinde kalem oynatan şairlerle dolup taşmıştır. Divan şiiri, bütün boyutuyla hayatla iç içedir ve sosyal hayatı da anlatmayı amaçlamıştır. Bu nedenle divan şiirini hayattan kopmuş bir edebiyat olarak değerlendirmeye yanlışına düşmememiz gerektiğinin de altını çizmekte yarar vardır. Bu düşüncemizi günümüzdeki biyografinin karşılığı olan başta tezkiyeler olmakla birlikte seyahatnameler ve uzun anlatılarda tercih edilen bir nazım şekli olan mesneviler de desteklemektedir. Evliya Çelebi'nin Seyahatnâmesi bu bakımdan en güzel örnek olsa gerektir. Biz burada Evliya Çelebi'nin 10 ciltlik hacimli bir eseri olan Seyahatnâmesi'ndeki şehir anlayışının çok iyi yönde olduğu ve bu alanda çokça söz söylendiği için bu konuda iktifa ederek tezkiyelerde nasıl bir şehir anlayışının var olduğunu örnekleriyle ifade etmeye gayret göstereceğiz.

Sanatçılar, yaşadıkları yerleri eserlerinde yansıtır ve memleketlerinin özelliklerini övgü dolu sözlerle dile getirirler. Bu yönde XVIII. yüzyıl Klasik Türk Edebiyatının en büyük şairlerinden olan Nedim'in İstanbul'a övgüler yağdırdığı şiirleri buna bir örnek ola-

rak gösterilebilir. Onun:

**“Bu şehir-i İstanbul ki bî-mislü balâdır
Bir sengine yek-pâre ‘Acem mülki
fedâdır”**

ifadesi, yaşadığı memleketine verdiği önemi ve onu ne kadar üstün tuttuğunu bizlere göstermektedir. O, yaşadığı İstanbul'u eşi benzeri olmayan bir özelliğe büründürerek bir taşına İran ülkesini feda edecek kadar çok sevdiğini dile getirmiştir. Yine XVII. yüzyıl divan şiirinin en büyük övgü ve yergi şairi olan Nef'î, I. Murad zamanında başkentlik şerefine ulaşmış olan Edirne için:

“Edrine şehri mi bu yâ gülşen-i

me'vâ mıdur

**Anda kasr-ı pâdişâhı cennet-i a'lâ
mıdur**

**Beyt-i ma'mûr-ı felek mi ol fezâda ol
sarây**

**Yâ zemini cennet olmuş Ka'be-i ulyâ
mıdur”**

beyitlerinde “Burası Edirne şehri mi yoksa cennetin gül bahçesi midir? Orada (bulunan) padişahın köşkü, cennetin en üst katı mıdır?” diyerek Edirne'yi övmektedir. Şiirin devamında övdüğü yerin cennet, köşkün de Ka'be olmadığını bilmektedir. Ancak, şair Edirne'ye değer vererek istifham sanatıyla beraber mübalağa yaparak Edirne'nin değerini ve önemini bizlere belirtmeyi murad edinir.

maskat-ı re's: İnsanın doğduğu yer.
 Bu ifade genel olarak şehir hakkında fazla bilgi verilmediği zaman kullanılmıştır.

mahmiyye: muhafaza edilmiş, tertipli büyük şehir.

mahrûse: büyük şehir

diyâr: memleket, ülke

mahallât: mahalleler

medîne: şehir

memâlik: memleketler

sadr: oturulacak en iyi yer

bilâd: memleketler, şehirler, kasabalar

Bursalı Belîğ'in "**Bursa Şehrengizi**" ve daha birçok şairin şehirlerin özelliklerini anlatan mesnevi tarzındaki eserleri de divan şiirinde hayata ve yaşanan yerlere gösterilen önemi belirtmektedir. 16. yüzyılın bir gezgin memuru olan Bosnalı İntizamî'nin "**Tuhfetü'l-İhvân**" adlı eseri de otobiyografi türünde Balkan coğrafyası hakkında önemli bilgiler verir ve ipuçları sunar. Zaten insanın yaşadığı yere değer vermemesi gibi bir yanlışlık söz konusu değildir. Söz konusu olsa bile bu bizce büyük bir hatadır.

Kendisi Urfalı olan ve sonradan İstanbul'a gelen 17. yüzyılın hikemi şiir kurucusu Nâbî, yedi yaşındaki oğlu için Türk edebiyatında hakkında çok fazla fikir beyan edilen 1660 beyitlik "**Hayriyye**" adlı mesnevisinde 75 beyitlik bir bölümde İstanbul'a yer vermiştir. Ve İstanbul'u bilmeyenlerin İstanbul'u anlamalarının çok zor olduğunu dile getirmiştir. Divan edebiyatının hayatla iç içe olduğuna dair bir örnek de Kânî'nin divanında karşımıza çıkar. Şair, bir gazelinde Anadolu'nun en uzak yeri Ardahan' a da yer verir.

**"Er oğlu erligini gördi ol dehen tengüñ
 Dil ol fikirle Semerkand mı Ardahân mı
 kodı"** (2)

Safaî'nin Kırım'ı tanıtırken kullanmış olduğu: "**bustân-ı belâgatun tûtî-i şeker-beyânı ve gül-istân-ı fesâhatün bülbül-i şîrîn zebânı iklim-i Kırım..**" (3) (Güzel söz bahçesinin tatlı sözler söyleyen papağanı ve fesahat gül bahçesinin şakıyan bülbüllerinin bulunduğu Kırım ülkesi...) ifadesinde ses açısından fesih olması amacıyla "bustân, beyân, gülistân ve zebân" kelimeleri birlikte kullanılmıştır. Yine Safaî 'nin, Şehrî'nin doğduğu Tekfur Dağı'nın özelliğini verirken meydana getirmiş olduğu uzun ve sanatlı terkipte de "**dürr-i şahbâz-ı**

vücûdî ma'arîf-şikâr-ı her mahbûb-ı serv-endâmı rağbet-şiken-i tâbân-ı sanem-hane-i Çîn olan Tekfurtağı'ndan..." (4) (Vücudunun kıymetli incisi, bilgi avcılarıyla dolu olan ve servi boylu her güzeli Çîn put hanelerinin parlaklığını kıran Tekfurdağı'ndan...) "vücûd, mahbûb, şiken, taban, olan, Tekfurtağı'ndan" kelimeleri arasında bir ses ahengi verilerek kelimeler bu tamlama içinde bir araya getirilmiştir.

Tezkirelerde genel itibarıyla Osmanlı coğrafyasında çok iyi tanınan ve bilinen yerlerin özellikleri verilmektedir. Bu şehirler ise Osmanlı'ya sırasıyla başkentlik yapmış olan Bursa, Edirne ve İstanbul'dur. Ayrıca Hac ziyareti nedeniyle Mekke ve Medine şehirleri genel olarak özellikleri belirtilen şehirlerdir.

Tezkirelerde şehirlerin özellikleri hakkında bilgi verilirken iklimsel özelliği bakımından her dönemde çok iyi bilinen ve hava durumu bakımından en çok bilgi verilen şehir Erzurum' dur. Erzurum' un iklimi hakkında Ramiz, Lebib maddesinde, **"... Erzeni'r-rûm-ı bürûdet-rûsûmdan..."**(5) (Soğukluğun görüldüğü Erzurum'dan...) ifadesine yer vermiştir.

Şunu da unutmadan belirtelim ki tezkirecilerin bu şehirlerin özellikleri-

ni detaylı bir şekilde vermeleri buraları kesinlikle ziyaret ettikleri anlamına da gelmemektedir. Tezkireciler, genellikle kendi dönemlerinde yaşamış olan şairleri eserlerine aldıkları için, belki bu şairlerin görüşlerine başvurarak geniş bir vasıflandırmaya gitmiş olabilirler. Ayrıca XVII. yy. de yazılmış önemli bir seyahat kitabı olan Evliya Çelebi'nin **"Seyahatnâmesi"** ne ve daha başka seyahat eserlerine de başvurmuş olabilirler.

Divan edebiyatı denildiğinde aklımıza gelmesi gereken ilk şey şu olmalıdır: Verilmek istenen mesajın okuyucuya sanatlı bir şekilde ve birden fazla anlamı barındıracak mahiyette verilmesi. Bu anlayışı benimsemiş olan divan edebiyatının bir türü olan tezkireler de "sanatlı nesrin" güzel örneklerini teşkil etmektedir. Şairlerin edebî şahsiyetleri ve yaşadıkları, ziyaret ettikleri yerler sanatlı bir şekilde okuyucuya aktarılır. Tezkireciler, memleketlerin özelliklerini sanatlı bir şekilde aktarmaya çalışırken şehir kelimelerinin anlamları üzerinde de durmuştur. Örneğin tezkirelerde Bağdat, mimarî ve tarihî yapısı bakımından çok güzel bir şehir olarak belirtilmiştir. Bağdat, tezkirecilerimiz tarafından cennete benzetilerek "Bağdat-ı behişt-âbâd" şeklinde ele alınmıştır. Böyle bir kullanımı tercih

etmelerinde o dönemde buralarda meşhur bağ ve bahçelerin etkisinin olduğunu düşünmemize imkân vermektedir.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki XVIII. yüzyıl tezkirelerinde Osmanlı coğrafyasına ve bu coğrafyanın genişliğine paralel olarak pek çok şehir ve memleket ismi karşımıza çıkmaktadır. İsmi en fazla duyduğumuz şehirler, Osmanlı coğrafyasında önemli yere sahip olan yerlerdir. Bu şehirler, İstanbul başta olmak üzere Edime, Bursa, Şam, Kırım gibi memleketlerdir.

Şehirlerin tavsifinden hareketle bu şehirler hakkında bilgi sahibi olabilmekteyiz. Şehirlerin özellikleri sanatlı bir yolla bizlere aktarılmaktadır. Bu durum da sanatlı nesrin bir özelliğidir.

Tezkirelerimizde şehirlerin isimlerinin nereden geldiği hakkında kesin bir bilgiye ulaşamıyoruz.

Tezkire yazarları eserlerine aldıkları şairlerin ünlü kimseler olduğunu göstermek açısından doğdukları yerleri ilginç benzetmelerle ele alırlar. Bu insan-mekân ilişkisi açısından da bizlere bilgi vermektedir. Şairlerin genellikle sanatkâr yaradılışlıların

fazla yer aldığı, ilim ve irfan açısından önem arz eden yerlerden çıktığını görmekteyiz. Yazının başında da belirttiğimiz gibi divan edebiyatı bir şehir edebiyatıdır. Bu görüşümüzü şair tezkireleri de destekler. Divan edebiyatı hayatla iç içe olan bir edebiyattır. Yaşanılan yeri edebî bir biçimde ve farklı bir dile ele almaya çalışmıştır.

KAYNAKÇA

¹ HAYDAR, Gülzar, Şehirlerin Ruhu, İstanbul-1991

² YAZAR, İlyas, Kânî Divanı, Ankara, 2012

^{3, 4} AYNAGÖZ, Pervin, Mustafa Safayi Efendi Tezkire-i Safayi I-II, (Yüksek Lisans Tezi) Elazığ-1988

⁵ ERDEM, Sadık, Râmiz ve Adâb-ı Zürafâsı, Ankara-1994

Korunma ve Gelişim İkilemimde Yorgun Düşmüş Şehirler

Ömer Faruk Yıldız*

“Şehirler gerçekten çok yoruldu; hele ki kültürel varlığı olan şehirler... Bir yandan kimliği korusun, diğer yandan asrî gelişimlere ayak uydurabilsin diye sonu nereye gideceği belirsiz bir ikilemde bir oraya bir buraya sürüklenip duruyorlar.”

Şehrin en kalabalık caddelerinden biri. Vakit tam iş çıkış saati. Puslu ve iç karartan bir hava

hâkim ortama. Caddenin öte tarafında bir türlü bitmeyen bir mega projenin inşaatı. Ara ara çalışan hiltelerin yırtıcı sesini duyup koro halinde kaçışan güvercinler. Şantiyenin dışına gerilmiş kocaman afişlerde “Sizin için çalışıyoruz ey halk” tarzı bir yazı ve hemen altında güler yüzlü bir başkan portresi. Bu devasa tebensümün önünden geçen binlerce somurtkan, gergin insan.

* Yazar, Şehirli Derneği

Arabalar biraz sonra başlayacak trafiğe kalmamak için yıldırım hızıyla caddeden geçmek istiyor. Şoförlerin gergin bakışları az ötedeki ışıkları süzüyor. Cadde kaldırımındaki yayalar da bir o kadar gergin ve hızlı adımlarla metroya henüz kalabalık değilken yetişmenin derdinde. Tam o sırada bir kamyonet, dükkâna mal indirilsin diye kaldırıma çekiliyor. Biraz arkadan bebek arabasıyla aheste adımlarla gelen teyze, ilerleyebilmek için mecbur yola çıkıp kamyoneti geçene kadar yol kenarından gitmek zorunda. Tabi kolay kolay yola çıkamıyor teyze. Arabalar, vakit nakittir sözünü şiar edinmişçesine bir hızla geçiyor. Teyzecağız da bekliyor “ah bir kırmızı yansa veya ağır taşıt çıksa da şu kamyonetin solundan geçebilsem” diye.

Öte yandan yanlışı yola girmiş başka bir araç da bu kaostan bir an önce kurtulmak için, ışığın biraz gerisinde dönülmez levhalı kavşaktan dönmek için kendini zorla sol şeride atma peşinde. Karşıdan da araçlar geçiyor ama “oradan da dönülür mü” demek lazım. Çünkü o dönülmez levhası onun için “Bak buradan dönmezsen 2 kilometre daha yol yapıp dönmek zorunda kalırsın” anlamını taşıyor. Büyük gayretler sonucu nihayet sol şeride geçmeyi başardıktan sonra son düzlükten tam sıyrılacak-

ken bir anda motorlu kurye solundan bitiveriyor. Ani fren yapmasıyla kornaya üst üste basması bir olan şoför, patavatsızca dönüş yoluna çıkan motosikletliye haykırıyor, “Hemşerim ne giriyorsun altıma, gebereceksin!” diye. Emekçi kurye de geri kalmıyor, “Birader aynaya bak aynaya. O ayna sen bakasın diye konmuş oraya!”

Bu arada teyze diğer tarafta hâlâ yolun kenarına çıkmayı beklemekte. Şoför tam levyeyi alıp araçtan inmeye niyetlenmek üzereyken arkadan Moğol ordusunun ok yağmuru gibi yağın kornalar, şoförümüzü yatıştırıyor ve zaten acelesi olan şoför, kavşağından dönerek yoluna devam ediyor. Kırmızı ışığın yanmasıyla teyze nihayet bir boşluk bulup torununu bu sıkışıklıktan sıyırmayı başarıyor. Bu sefer de aynı kaldırımda pürüzsüz ilerleyen skuterliler takılıyor kamyonet engeline. Bir skuterli genç, kamyonetin kaldırımında bıraktığı bir insan mesafesindeki boşluktan hafifçe sıyrılırken birden elindeki koliyi araçtan dükkâna taşımak isteyen esnafa küt diye çarpıyor. Adam, kendi kaldırımında gelişigüzel skuter süren gencin üzerine tam fırlayacakken şiddetli bir gök gürültüsü vuruyor ve herkes bir anda tüm telaşını kesip yukarı bakıyor. Ne hilti, ne korna, ne bağırış-çağırış... Her şey göğün sesi-

ne teslim olmuş halde. Yerdeki canlılar sesin şokunu henüz atlatamadan dehşetli bir yağmur, yeri dövercesine dökülmeye başlıyor.

Skuter gazisi esnafın “kolilerim ıslanacak” telaşı, karşısındaki genci dövme hevesine galip geliyor ve son kalan malları ortağıyla beraber alelacele dükkâna bırakabilmek için kanter içinde koşturuyor. Şoförlerin ise trafiğe kalmama umudu oracıkta sönmüyor ve kornalar yavaş yavaş susuyor. Hiltiller sessizliğe bürünerek yağmurun durmasını bekliyor. Büyük zorluklarla yaya yolundaki kamyoneti atlatan teyze ise şimdi ne yapacağını şaşırmış vaziyette. Ve nihayet gergin yüzler, cadde kenarındaki dükkanların altına sığınarak boş metroya yetişme umudunu yitiriyor.

Şu an herkesin derdi bu yağmuru kazasız belasız atlatıp rutinine kaldığı yerden devam edebilmek. Fakat yağmur pek duracak gibi gözüküyor. Durmadığı bir yana, düştüğü yerde karışacak toprak bulamıyor zavallı. Mega projenin şantiyesi göle, yolun kenarı adeta minik bir nehre dönmüş vaziyette. Milyonlarca metropollünün dengesini birkaç dakikada alt üste etmeyi başaran tabiat, lisan-ı hâliyle “yordunuz bu şehrimi artık” diyor. Gündüz yerini yavaşça

geceye bırakırken şehir de tüm gün egzozlardan ve fabrika bacalarından yediği dumanı sindirmeye çalışıyor...

Bu ve benzeri hikayeler eminim birçok metropolde, hele ki kadim kimliğe sahip, büyümemesi gerektiği halde metropolleşmiş İstanbul gibi kentlerde sıkça yaşanmıştır veya yaşanıyordur. Şehirler gerçekten çok yoruldu; hele ki kültürel varlığı olan şehirler... Bir yandan kimliği korunsun, diğer yandan asrî gelişimlere ayak uydurabilsin diye sonu nereye gideceği belirsiz bir ikilemde bir oraya bir buraya sürüklenip duruyorlar.

Cazibesi sadeliğinde saklı olmasına rağmen şehirlerde gereksiz yere üretilen suni cazibeler, kaş yapayım derken göz çıkaran başarısız restorasyonlar, meydanlardan toprağı azaltıp betonu artıran çevre düzenlemeleri, mahallelerin nüfusunu ve trafik yoğunluğunu bir anda artırmaya namzet dev konut projeleri ve daha niceleri... Bunların hepsi kısa vadede şehirlinin hayatını kolaylaştıran şeyler gibi görünse de uzun vadede şehrin kimyasını derinden bozuyor. Bugün kendisi için oluşturulan cazibe merkezinde rahat eden birey, yıllar içinde başka türlü suni cazibeler etrafındaki mahalleleri sarınca bu rahatın geçici olduğunu anlıyor ve bunalmaya başlıyor.

Metropollerde kafamızı çevirdiğimizde önümüze çıkan her şeyden bunalır hale geliyoruz. Bunaldığımız şey aslında kalabalık, trafik ve benzeri yoğunluklar değil. Aynı kalabalığı bir köy düğününde, tatil beldesinde, konserde görünce mutlu bile oluyoruz. Ruhumuzu daraltan şey, etrafımızdaki her şeyin durmak ve yorulmak bilmez bir telaş hâlinde işlemesi...

Metropollerde kafamızı çevirdiğimizde önümüze çıkan her şeyden bunalır hale geliyoruz. Bunaldığımız şey aslında kalabalık, trafik ve benzeri yoğunluklar değil. Aynı kalabalığı bir köy düğününde, tatil beldesinde, konserde görünce mutlu bile oluyoruz. Ruhumuzu daraltan şey, etrafımızdaki her şeyin durmak ve yorulmak bilmez bir telaş hâlinde işlemesi... Esnafın dükkânına bir an önce yüklemesi gereken koliler, beyaz yakalının bir an önce yetişmesi gereken toplantı, trafikte sıkışan otobüs şoförünün derhal yetişmesi gereken vardiya... Bunların hepsi yolun ortasına topu kaçan bir çocuğun, yolun kenarına düşmüş et par-

çasını dişlemek isteyen bir köpeğin heyecanından daha hayati geliyor şehirlilere.

Haz ve hızdan başka hiçbir şeyi yok metropol hayatının bize vadettiği. Bu iki sorgulanamaz kutsalın arasında şehir sakinlerine durup düşünme, zamanın biraz olsun dışına çıkarak yaşama fırsatı sunulmuyor. Son yıllarda tecrübe ettiğimiz küresel salgın, iklim değişikliği olayları ve afetler aslında bize mevcut metropol hayatının bu şekilde işleyemeyeceğini, insanların vahşi rutinleri karşısında kendini sigaya çekmesi gerektiği gerçeğini acı bedeller ödeterek hatırlatıyor belirli aralıklarla. Fakat şehirliler yıllardır alıştıkları bu cinneti o kadar benimsemiş ki, bir şeyleri değiştirmeye niyet etmek için dahi enerjileri kalmamış.

Şimdiye kadar bunca yaşadığımız ve ileride yaşayacağımız acı tecrübeler biz şehirlileri, şehirlerimizi değiştirmeye sevk edecek gibi görünmüyor. Şehir planlamacıları da zamanında oluşturdıkları ve sürekli kısa devre yapan robotik atmosferlerinin oldukça girift bir hâle dönüştüğünün farkında. Onlar da nüfusu sürekli artan metropollerdeki bu karışıklığı nasıl çözeceğini bilemiyor.

Bütün bu yaşananlar, ünlü animasyon filmi yönetmeni Andrew Stanton'ın 2008'de insanlığa armağan ettiği WALL-E filmini hatırlatıyor. İnsanlığın yıllarca tahrip ederek tükettiği dünyayı 2800'lü yıllarda hepten terk ederek başka bir gezegende tamamen dijital hâlde yaşadığı öngörüsünün senaryoya aktarıldığı filmde; kuraklaşmış dünyada atıl kalan eski moda bir robotun, insanlığın yeni gezegenine es kaza gelerek buradaki yaşam tarzını büyük bir şaşkınlıkla gözlemlemesi, insanların robottan bile daha mekanik hale düştüğüne üzülmeleri ve buradaki dijital nizamı meydan okumaya karar vererek bir nevi insanlara insanlığını hatırlatması konusu işleniyor. Hayata atılma sürecimin ilk evresi olan üniversite yıllarımda izlediğim bu ironik film, yaşadığımız dünyaya ve şehirlere yönelik bakışımı sorgulamamın fitilini ateşleyen kıvılcım niteliğindeydi. İnsan merak etmiyor değil; milyonlarca şehirlinin de bu aydınlanmayı yaşamaları için kurtarıcı bir robot mu lazım diye...

Şehir ve Yalnızlık

Mehmet Temren*

Güneş son ışıklarını da aceleyle toplayıp tepenin ardından sessizce veda eder. Gün biter, gündüz nöbetini akşama devreder. Günün ardından sessizlik kalır geride.

Sadece ayaklar değil yorgun gönüller de istirahate çekilir. Eminönü'nden mercan yokuşuna uzanır ayakların gölgesi. Köşede eski bir dükkânda duvara asılı duran saatin akrep ve yelkovanı yeni bir tura başlar. Fabrikalarından dağılan işçiler servis araçlarına biner telaşla. Bedenlerindeki yorgunlukların yerini özlediklerine kavuşacak olmanın heyecanı ve yüreklerinde duydukları huzur alır evlerine yaklaştıkça.

* Eğitimci - Yazar

Vapurlar son müşterilerini Üsküdar'a taşır. Kız Kulesinin karşısında çaylarını yudumlayanlar o anın keyfini çıkarmakla meşguldür. Ve zaman ilerledikçe kararır akşam. Akşam nazlanır gitmemek için, gece sabırsızca köşesinde akşamı bekler.

Akşam usul usul çöker şehrin üstüne bir bulut gibi. Sokaklarda gezinen rüzgârın ılık sesleri duyulur uzaklarda. Şehrin derin sükûtu ve sessizliği başlar.

Evlerin ışıkları aydınlanır önce, sonra tam ortaya bir sofraya kurulur. Babalarının dizinin dibinde kurulan çocuklar soğanın tam orta yerinden seçip ekmeğin arasına lokma eder. Akşam, evde olmanın, ailesine kavuşmanın adıdır Yusuf Usta için. Akşam dinginliktir, sessizliktir. Ve en çok da huzurdur.

Teker teker aydınlanır sokak lambaları. İhtiyar amcalar bastonlarına tutunup caminin merdivenlerinden çıkar. Anneler mutfaklarındadır, gençler eğlence mekânlarının yoluna düşer. Akşam olunca yeni bir hayat başlar şehirde, karanlığın örttüğü şehrin üzerinde ay bir lamba gibi yolda kalmışlara ışık tutar.

Akşam oldu mu karanlık da onu izler sinsi sinsi, her köşede ve her mekân-

da onu takip eder. Gündüzden kalma gürültüler yoktur artık, şehrin üstüne yalnızlık çöker. Uzaklardan gelen gürültüler, kahkahalar ne yapsalar boşuna. Kimse bozamaz bu sessizliği. Akşamın huzuru caddelere yayılır.

Kimsenin yüzüne bakmadığı yaşlı bir çınar, sessizce içine akıtır gözyaşlarını akşamın karanlığında. Yaşayıp da anlatamadıkları gelir gözünün önünden gitmeyen hatıralarla, -her şeye rağmen- yaşamak için teselli bulur.

Fatih'te surların hemen dibinde bir çeşme yoldan geçenlerle sohbet eder. Eder etmesine ya kimse duymaz onu ve kimse umursamaz. Çünkü herkes bir yere koşar akşam olunca, herkes bir yerlere yetişmeye çalışır. Akşam demek biraz da acele etmektir o yüzden. Sessizce ama hızlıca zamanın kollarında yeni zamanlara yol almaktır.

Şehzadebaşı'ndan sonra sola sapıp Vefa tarafına varınca kocaman tahta bir kapı karşılar sizi, selamla sizi buyur eder. Neşeli görünür, tebessümle bakar önünden geçenlere. Oysa içinde, yüreğinde, üzerine çizilen anlamsız resimlerin ve ahlaksız yazıların utancını taşır. Tarihin, vefanın, sevdanın ve elbette zamanın ardından ona kalansa kocaman bir sessizliktir.

Bulutlar, kanatları üzerinde taşır göçmen kuşlarını. Gökyüzüne huzurun merdiveni kurulur. Köyünden kentlere göçenlerin hayalleri, umutları ve nihayet umdukları karşısında buldukları yaşar şehrin kalabalık sokaklarında. Bu şehrin kaldırımlarında sessiz adamlar dolaşır her akşam. Birbiriyle selamlaşmadan geçen, birbirine tebessüm etmeyen insanlar doldurur minibüsleri. Akşam olunca bu şehirde, sessizliğin sesi duyulur, Sultanahmet'ten gelen bir ney sesi bu sessizliğe arkadaş olur.

Bu şehirde yalnızlık herkesin kaderidir.

Eski bayramlar yaşanmaz olmuştur şehirde. Vefa, kardeşlik, dostluk... Hepsi bavullarını toplayıp gitmiştir. Kimsenin kimseyi tanımadığı kocaman apartmanların içinde, kalın duvarların hapsinde yaşar insanlar. Toprak bir çiçeği filizlendirmek için kendine yer arar da bulamaz.

İnsan... Zaman... Ve de mekân... Hayatın kısacık özeti bu üç kelime... Hayat, üç kelimede anlam bulan kocaman bir ömür.

İnsanın bedeni her yere sığar da yüreğini sığdırmak zordur bazen. Koca

**İnsan... Zaman... Ve de mekân...
Hayatın kısacık özeti bu üç
kelime... Hayat, üç kelime de anlam
bulan kocaman bir ömür.
İnsanın bedeni her yere sığar da
yüreğini sığdırmak zordur bazen.
Koca bir yükün altında ezilen
duygularıyla yaşar gider kendi
mekânı içinde.**

Kaçıp gitmek ister...

Omuzlarına yükledikleri bavulların
arasına umutlarını da koyup şehre
göçenler için sonsuz bir hayalin kapı-
sıydı bu göçleri.

Şehir bir umut mu sadece. Yoksa
umutları biraz daha tüketen mi?
Sahi İnsan ne biriktirir bu şehirde?
Bu şehir hangi biriktirdiklerimizi bir
bir elimizden alır?

bir yükün altında ezilen duygularıyla
yaşar gider kendi mekânı içinde.
Kalabalık caddelerin dar sokaklara
varan yolculuğu ne zaman biter aca-
ba?

Yaşadığı, büyüdüğü ve nihayet yaş-
landığı yer gün olur koca bir pişman-
lığın adı olur onun için.

siYASET

Şehir ve Muaşeret

Dr. Murat Acar

**Bir İslam Şehri Olarak
Osmanlı Vakıf Şehirleri**

Dr. Görgün Özcan

**Sosyalist Literatürde
Kent-Kır Çelişkisi**

Dr. Turgay Ovalı

Şehir ve Kimlik

Yusuf Duru

**İslami Şehir: Özellikleri ve
Uygulanabilirliği Üzerine Bir Deneme**

Tarık Tunç

**Kültürel Düğüm Noktaları Olarak
Küresel Şehirler**

Ömer Fatih Akyıldırım

Akıllı Şehirlerle Gelecek İnşası

Dr. İskender Güneş

Belediye Kanunu ve Şehrin Muhafazası

Dr. Serdar Şahin

**İmar Uygulaması ve
Kamulaştırmada Sorunlar**

Burhan Çelebi

Şehir ve Muaşeret

Dr. Murat Acar*

İnsanın var edildiği günden bu yana daha iyiyi ve güzeli bulmak adına çıkmış olduğu yolculuğunda şehirler; değer üretiminin temerküz ettiği alanları oluşturmuştur. Coğrafyalardan kültürlere değerler değişse bile taşıyıcı unsur hep aynı kalmış, alimlerden zahitlere, tacirlerden zanaatkarlara kadar bilgiyi, üretimi ve sanatı taşıyanlar hep şehirlerde sükûn bulmuşlardır.

Böylelikle şehir; insanla yoğrulan ve insanı yoğuran bir hal almıştır. Shakespeare'in bir oyununda yer alan "Şehir dediğin nedir ki insandan başka"(1) sözü bu ilişkinin en veciz ifadelerinden birisini oluşturur. Şehrin en değerli unsuru insandır elbette ama sadece insan değildir şehrin sakinleri arasında yer alan. Kedilerden kuşlara, ağaçlardan diğer tüm canlılara kadar şehir; birçok varlığın hayat bulduğu ve içerisinde yer aldığı mekanla etkileşim oluşturduğu bir medeniyet aynasıdır.

* Yönetim Kurulu Başkanı, Şehirli Derneği

Bu bütüncül yapısı nedeni ile şehir; içerisindeki unsurların tümünü kuşatan ve birlikte yaşamanın sırlarını ihtiva eden bir değerler sistemini de beraberinde getirir. Doğudan batıya, güneyden kuzeye kâinatın her yerinde şehirler ait oldukları anlam dünyasına bağlı olarak toplumsal yaşam pratiklerinin üretilmesinde çeşitli normlara sahip bulunur. Bu normların bir kısmı müeyyide içeren hukuki düzenlerden meydana gelirken, bir kısmını ise değer yargılarına bağlı olarak ahlakın alanı içerisinde yer alan ve müeyyidesi bulunmayan kurallar oluşturur.

Arapça'dan dilimize geçen, **“birlikte yaşama ve birbirleri ile toplumsal ilişkiler içinde bulunma”** anlamını içeren **“muaşeret”** kavramı; medeniyetimizde bir diğer önemli kavram olan **“edeb”** ile birlikte kullanılarak özellikle şehir hayatındaki bir arada yaşama kültürünü ifade eden **“adab-ı muaşeret”**e dönüşmüştür. Selam vermekten konuşma üslubuna, yürüyüşten yemek yeme pratiklerine kadar hayatın hemen her alanını ihtiva ederek zaman içerisinde gelişen bu kurallar manzumesi şehrin tüm unsurlarına yönelik normları barındırmaktadır.

Yeryüzünü imar etmek gibi önemli bir vazife ile görevli kılınan insanların birbirleri ile kurdukları ilişkilerinden,

bu emaneti üstlendiği andan beri ya-nında olan diğer canlılarla olan etki-leşimine, değerlerin üretildiği şehir-lerle geliştirilen münasebetlerinden, şehirlerin birbirleri ile olan bağlarına kadar muaşeret kavramını tevhidi bir anlayışla ele almak mümkündür.

Şehirli ve Muaşeret

Bu dizgenin ilk sırasını, insan topluluklarının kendi içerisindeki ilişkile-ri oluşturmaktadır. Şehrin tüm un-surlarının ahenk içerisinde varlığını sürdürürebilmeleri için halife görevi ile mücehhez kılınan şehirlilerin; öncelikle birbirleri ile birlikte yaşama pratiklerini üretmeleri önem kazan-maktadır. **Şehrin bir değer üretimi merkezi olduğunun bilincine varan; başta kendisi olmak üzere yakın çevresini ve tüm şehrini gözetten, birlikte yaşadığı tüm canlılarla ay- rım yapmaksızın merhamet, sevgi ve saygı çerçevesinde ilişkiler ku- ran; yaşadığı sokağa, mahalleye ve elbette şehrine karşı bir aidiyet duy- gusu geliştiren; medeniyetimizin değerleri ile tavrını ve karakterini oluşturan şehirliler böylelikle mua- şereti edep ile birleştirerek adab-ı muaşerete uygun yaşamanın örne- ğini meydana getireceklerdir.** Böyle bir şehirde toplumsal ilişkilerin oda- ğında çıkar değil edep kavramı yer alacak ve şehirliler kâinatın efendi-

Şehrin bir değer üretimi merkezi olduğunun bilincine varan; başta kendisi olmak üzere yakın çevresini ve tüm şehrini gözetken, birlikte yaşadığı tüm canlılarla ayırım yapmaksızın merhamet, sevgi ve saygı çerçevesinde ilişkiler kuran; yaşadığı sokağa, mahalleye ve elbette şehrine karşı bir aidiyet duygusu geliştiren; medeniyetimizin değerleri ile tavrını ve karakterini oluşturan şehirliler böylelikle muaşeret-i edep ile birleştirerek adab-ı muaşerete uygun yaşamının örneğini meydana getireceklerdir.

sinin buyurduğu gibi “elinden ve dilinden emin olunan insanlar”(2) olarak şehrin en kıymetli sakinleri halini alacaklardır. Bugünün şehirlerinde giderek azalan bu hasletlerin, medeniyet bilincine sahip şehirliler eliyle yeniden ihya edilmesi ve yaşam pratiklerine hâkim kılınması muaşeret konusunun en önemli kısmını oluşturmaktadır.

İnsanın Diğer Canlılarla Olan Muaşeret-i

Şehirlilerin yanında emanet olarak aldığı bir başka unsuru da insanın dışında var olan diğer canlılar oluşturmaktadır. Dünyanın birçok şehrinde olmadığı kadar bu sevimli canlılarla bir aradalığı barındıran şehirlerimiz; muaşeretin bu önemli kısmı için de şehirlilere önemli vazifeler yüklemektedir. **Hepsi birer topluluk olarak yaratılmış olan diğer canlılarla aynı insanlarla olduğu gibi ilişki kuran ve birlikte yaşayan şehirlilerin; bu canlıları merhamet ve şefkat çerçevesinde gözetmeleri, onların da aynı insanların birbirlerinden olduğu gibi insanlardan emin olarak yaşayabildiği şehirlerin hayata geçirilmesi medeniyetimizin bizlere bıraktığı önemli bir mirası oluşturmaktadır.** Yaralı kuşların tedavisi için vakıflar kuran, kedilerin ve köpeklerin su içebilecekleri kapların inşası için vazifeli kılınan insanların olduğu bir medeni birikimin sahipleri olarak; çağın hiçbir şeyi umursamayan ve yalnızca narsist bakış açısını dayatan yapısına teslim olmadan bu güzel özelliklerimizi devam ettirmemiz, muaşeretin bizlere merhamet yüklediği bir diğer alanı ifade etmektedir.

Şehirle Gerçekleştirilen Muaşeret

Dünya nüfusunun yarısından fazlasını barındırarak insanlığın en büyük yaşam alanları halini alan şehirlerle kurulan ilişkiler muaşeretin üçüncü kısmını oluşturmaktadır. Üzerinde ne yazık ki fazla durulmayan ama yaşantımızın başından sonuna iletişim içerisinde bulunduğumuz şehirlerimizle gerçekleştirilen bu etkileşim aynı zamanda karşılıklı bir inşa sürecini ifade etmektedir. **Fıtratı gereği birlikte yaşama iştiağı ile donatılan insanın, bu ihtiyacını gerçekleştirmek adına keşfettiği en kıymetli mekanlardan birisini oluşturan şehirler; kurulma süreçlerinden günümüze her an yeniden üretilen ve içkin değerleri nedeni ile insanın da üretimine katkı sunan önemli alanları ifade etmektedir.** Yer seçimi esnasında doğal çevre ile kurduğu ilişkisinden, gelişim aşamalarında gerçekleştirdiği etkileşimin seyrine kadar şehrin ilk iletişimi bu anlamda doğa ile gerçekleşmektedir. Şehrin imar edenleri olarak şehirliler; şehrin doğal çevre ile olan muaşeretini bu anlamda dizayn ederek, onun hangi değerler ekseninde gelişeceğini tayin etmek gibi önemli bir görevi icra etmektedirler. Bu noktada edep yeniden devreye girmekte ve şehrin gelişimini yönlendirmesi gereken en

önemli ilke olarak karşımıza çıkmaktadır. Mimar Sinan ve vücuda getirdiği eserleri bağlamında mimarimize hâkim olan temel paradigmayı ele alan Gülru Necipoğlu; selatin camilerden sivil mimarlık eserlerine kadar Osmanlı'nın kendi içerisinde sahip olduğu en önemli ilkenin "adab" olduğunu vurgulayarak bu temel değerini şehrin bütününde nasıl şekillendiğini veciz bir şekilde dile getirmiştir.(3) **İstanbul'un gerdanlığına harikula-de bir süs olarak kondurulmuş olan Süleymaniye Camii'nde de minareleri ile adeta bir şahesere dönüşen Ayasofya Camii'nde de, bu eserin hemen yanı başında konumlanarak onunla hem ahenk içerisinde bulunan hem de silüete yansıyan güzelliği ile katkı sunan Sultanahmet Camii'nde de medeniyetimizin mimarlık kültürüne hakim olan adap ilkesini gözlemlemek mümkündür.** Gözün yanı sıra gönlü de yormayan ve zarafeti ile her biri birer başyapıt olan bu eserlerin; topoğrafyayla kurdukları uyumun, içerisinde bulundukları kentsel doku ile sağladıkları ahengin yanı sıra doğal çevreyi gözetten anlayışları, onların vücuda getirilişinde tüm bu etkileşimlerin hassas bir şekilde değerlendirildiğini ortaya koymaktadır.

Tüm bunların yanı sıra; modern çağların tahribatına uğramadan önceki

sivil mimarimizin, mimari adabımıza uygun olarak teşekkül etmesi, sadece anıtsal yapılarda değil şehrin her eserinde ahengin ve toplumsal ilişkiler manzumesinin dikkate alındığını göstermesi bakımından takdire şayandır. Evlerden başlamak üzere sokaklara, oradan mahallelere ve bütün bir şehre yayılan; bilge mimar merhum Turgut Cansever'in sıklıkla vurgu yaptığı Tevhit ilkesinin yansıması ile meydana gelen bu düzen, şehrin kendi iç unsurları ile sağladığı uyumun harikulade bir örneğini oluşturmuştur. Evlerin renginden sokağın düzenine, mahallenin kendine yeten özgünlüğünden şehrin çoklukta birliği oluşturan yapısına kadar tüm ilişkilerin; bu topraklarda şehirciliğin adabı muaşeretine uygun olarak kurgulandığı gözler önüne serilmektedir.

Evin, sokağın, mahallenin ve şehrin yapı bozumuna uğradığı zamanlarla birlikte medeniyetimizin mirası şehirlerimizde de ne yazık ki bu çözümler artmış, rant kaygısı şehirlerimizi esir almaya başlamıştır. Bu durumun daha da ötesi yapıların şehre yabancı olduğu bir kentsel örüntü içerisinde şehirliler de şehirlerine olan aidiyetlerini yitirmeye başlamışlardır. Ne evlerimiz ve sokaklarımız şehirlerimizle birlikteliği sağlayabile-

cek ilişkiler geliştirebilmiş, ne de şehirlerimiz doğal çevresi ile kurduğu ilişkiyi hakikat ekseninde kurgulayabilmiştir. Bu nedenle **şehirlerimizin hem biz şehirlilerle hem de içerisinde var oldukları doğal çevreleri ile "hakikatin yapılara yansıması neticesinde oluşacak"(4)* güzellik çerçevesinde muaşeret oluşturan birer medeniyet merkezlerine dönüştürülmesi asli vazifelerimizden bir diğerini oluşturmaktadır.**

Şehirlerin Muaşeretı

Birbirleri ile toplumsal ilişkiler kurma hasleti her ne kadar insanlara ve diğer canlılara özgü olarak görülse de insanın kurucu unsuru olduğu şehirlerin de kendi aralarındaki bir ilişkiden söz etmek mümkündür.

Muaşeretin pek de dile getirilmeyen fakat ilk çağlardan başlayarak etkisi her geçen gün artan bu özelliğine bağlı olarak şehirlerin çeşitli saiklerle gerçekleştirdikleri etkileşim onların arasındaki bağın güçlenmesine vesile olmuştur. Şehirler arasında gerçekleşen muaşeret kâh mimariden beslenerek eserler üzerinden ortaya konmuş, kâh hasretin bir yansıması olarak destanlara konu olmuştur. Bu etkileşim kâh paylaşılan değerlerin savunusu için bir araya gelmelerini sağlamış, kâh zor zamanlarında maddi manevi yardımlaşmalarına

kapı aralamıştır. **Medine’de hayat bulan hakikat Bağdat’la kurduğu ilişkisi sonucu yeni güzelliklerin ortaya çıkmasına vesile olmuş; İsfahan’da gelişen değerler İstanbul’da çağları aşan fetihlere dönüşmüştür. Bu ilişkiler ağı, şehirleri maddi ve manevi olarak kardeş kılarken, muaşeretin bir yansıması olarak iletişimin güçlenmesine zemin hazırlamıştır.**

Değişen ve gelişen imkanlara bağli olarak artan olanaklar medeniyetimizin gönül coğrafyasındaki şehirleri birbirine daha da yakınlaştırmıştır. Bugün Kudüs’ün İstanbul’a, Saraybosna’nın Bursa’ya, Patani’nin Konya’ya sesi daha kolay ulaşmakta; böylece birbirlerinin dertleri ile hemhal olmaları daha fazla mümkün olmaktadır. Bu gelişmelerin beraberinde getirdiği sorumluluklar çerçevesinde şehirlerin birbirleri ile olan gönül bağını güçlendirmek, şehrin en kıymetli sakinleri olarak biz şehirlilere düşen en önemli görevlerden birisini oluşturmaktadır.

Şehir ve muaşeret; insandan şehre ve şehirden tüm kainata uzanan geniş bir mekânsal düzlemde ele alınması gereken önemli bir ilişkiler ağını ifade etmektedir. Bugünün küresel dünyasının beraberinde getirmiş olduğu bu yoğun etkileşimden; me-

deniyetimizin bize tarif ettiği ilkeler doğrultusunda azami derecede istifade etmek ve **yeni bir şehri aslında eskimeyen hasletlerle yeniden kurmak biz şehirlilerin asli vazifesi olarak karşımızda durmaktadır.**

KAYNAKÇA

- 1 The Tragedy of Coriolanus, Act 3, Scene 1.
- 2 (Tirmizî, İmân, 12; Nesâî, İmân, 8.)
- 3 Gülru Necipoğlu, “Sinan Çağında Mimarlık Kültürü ve Adab: Günümüze Yönelik Yorumlar”, Osmanlı Mimarlık Kültürü, ss:19-67, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 2016.
- 4 Aquinalı Thomas’tan aktaran Turgut Cansever

Bir İslam Şehri Olarak Osmanlı Vakıf Şehirleri

Dr. Görgün Özcan

Osmanlı şehirleri, Müslümanca yaşamamanın icap ettirdiği değerlerin hâkim kılınmaya çalışıldığı yerleşim birimleriydi. İslam'ın mekân ve insan anlayışından beslenerek oluşan bu şehir sistemi, kendinden önceki tarihsel ve kültürel birikimden süzülerek gelen moral ilkelerle uzunca bir süre varlığını sürdürmüştür.

İslam medeniyetinin ortaya çıkardığı bir yerleşim modeli olarak İslam şehri, insanlık tarihi boyunca özel bir ilgiyi hak etmektedir. Hicretten sonra Mescid-i Nebevi'nin inşasıyla, Yesrib şehri cami çevresinde gelişerek dağınıklıktan kurtulmuş ve bir merkez etrafında bütünleşmiştir. Hz. Peygamber'in Yesrib'i teşriflerinde, ilk olarak basit yapı malzemeleri ile bir ibadet mahalli, bunun yanında eğitim alanları ve Hz. Peygamber'in evi inşa edildi. Şehrin adı Medinetü'n-Nebi (peygamber şehri) veya Medine olarak değişirken, mezralarda kabile hiyerarşisi içinde yaşayan ahaliye mekânsal bir odak teşkil edilmiş oldu. Dağınık halde yaşayan ahalinin mekânsal bir merkezde birleşmesi sağlandı. Kabile hiyerarşisi yerine, ibadethane mihverinde merkezi şehir sistemi oluşturuldu.(1) Böylece İslam şehirlerinin nasıl kurulması gerektiği ile ilgili bir model ortaya çıktı.

Müslümanlar bu modeli esas alarak Basra, Kûfe, Fustat, Kayravan, Bağdat gibi yeni şehirler kurarken, İstanbul, Şam, Belh, Buhara ve Semerkand, Kordoba ve Sevilla gibi pek çok şehri İslam şehirlerine dönüştürmüşlerdir. 636 yılında Fırat boyunda kurulan Kufe (Bu günkü Necef), ve Şattü'l-A-

rap sahilinde 638'de kurulan Basra askeri kamptan ibaret yerleşimlerdi. Ancak kuruluşundan itibaren 30 yıl içinde Kufe'nin nüfusu 100 bin, Basra'nın nüfusu ise 200 binin üzerine çıktı. 762'de Abbasi Halifesi El-Mansur tarafından devletin yeni başkenti olmak üzere kurulan Bağdat ise, 40 yıl içinde 2 milyon nüfusa erişmiştir. (2) İslam şehrinin erken devirlerden itibaren ortaya çıktığını ortaya koyan bu örnekler, sonraki dönemlerin Müslüman yöneticileri tarafından da bir model olarak referans alınmıştır.

Osmanlı'nın hakimiyet altında bulundurduğu topraklarda da İslam şehir modeli örnek alınarak yeni şehirler kurulmuş veya fethedilen yerler İslam şehirlerine dönüştürülmüştür. Modern şehircilik anlayışının aksine, Osmanlı şehrinde merkezinde caminin bulunduğu külliye-imaret siteleri şehre odak teşkil etmiş, bu odağın etrafında mahalle ölçeğinde şekillenen bir iskân siyaseti benimsenmiştir. Bugünün şehirlerinde şehrin merkezi odak noktasını meydanlar oluşturur. Meydan, anıtsal yapıların ana eksenini oluşturduğu bir kamusallaşma alanı olarak düşünülür. İnsana kendisini önemsiz ve küçük hissettirecek boyutlarda devasa seküler

anıtlar modern şehir meydanlarının ayrılmaz parçasıdır. Osmanlı İslam şehrinin odağını ise şehrin ve şehirli- nin ihtiyaçlarını gözetmek üzere kül- liye-imaret sitesi şeklinde planlanan yapı toplulukları oluşturur. Külliye- ler şehrin mekânsal odağında bulunan kamusal alanlar ve şehir ahalisinin sosyalleşme mekanlarıdır.

Osmanlı şehirleri mekânsal odadaki bu farklılaşma yanında iki temel özel- liğiyle daha ön plana çıkar. Öncelik- le şehirde hâkim irade görünür de- ğildir. İkinci olarak ise Osmanlı şehri kendiliğinden oluşmuş bir güzelliği yansıtır.(3) Yukarıdan bir planlamayla şehre müdahale edilmez. Tabiata ve toponomiye uyum esastır. Judeo-G- rek medeniyetini yansıtan Batı şehir- lerinin aksine, şehirde yollar arasında ızgara biçimli, planlı dikdörtgen yapı adaları yer almaz. Hâkim irade geri çekilir ve şehir topografyaya uyum sağlar.

İslam-Osmanlı akıllı bütün yaratılmış- ların insana müsahhar kılındığı idra- kini taşır. Ancak bu idrak Roma zih- niyetinin kullan-tüket (Jus Abutendi Et Utendi) şeklinde formüle edilen mülkiyet ve hakimiyet anlayışından farklıdır. İnsana hizmetkâr kılınan

alem, Yaratıcısından ötürü saygı ve hürmete layıktır. Cemadat, neba- tat ve hayvanattan müteşekkil tüm çevre ve içindekiler tüketilecek birer meta olarak görülmez. Bu düşünce- nin sonucu olarak Müslüman birey ev ve şehir ölçeğinde mekan, genel anlamda ise dünyayı güzelleştirmeyi kendine gaye edinir. Bu amaçla şehir kurar, kendisine miras kalan şehirleri ihya eder, ıssız yerleri şenlendirir.

Osmanlı mahallesi sivil yaşamın mahremiyetini gözetken, kadın ve ço- cukların gündelik hayatlarını sürdür- dükleri yarı kapalı bir yerleşim alanı- dır. Mahalle alanında büyük çarşılar teşkil edecek şekilde bir ticari aktivi- teye rastlanmaz. Hane eksenli gün- delik yaşamın sosyal organizasyonu, tekke ve cami ekseninde şekillenir. Dünyanın fâniliği karşısında ebedi ve bâki olanı ön plana çıkartma gayre- ti, şehirde göze çarpan temel yakla- şımdır. Şehir kamusal ve sivil mimari ekseninde kalıcı ve değişmeye açık kısımlardan oluşmaktadır. Sosyal fonksiyonları öne çıkartılarak inşa edilen imaret sitelerinin inşasında kalıcı ve dayanaklı yapı malzemeleri kullanılır. Sivil mimarinin tercihi ise genellikle mütevazılığı ve geçiciliği çağrıştıran ahşap malzeme olmuş-

Osmanlı şehirleri mekânsal odaktaki bu farklılaşma yanında iki temel özelliğiyle daha ön plana çıkar. Öncelikle şehirde hâkim irade görünür değildir. İkinci olarak ise Osmanlı şehri kendiliğinden oluşmuş bir güzelliği yansıtır. Yukarıdan bir planlamayla şehre müdahale edilmez. Tabiata ve toponomiye uyum esastır. Judeo-Grek medeniyetini yansıtan Batı şehirlerinin aksine, şehirde yollar arasında ızgara biçimli, planlı dikdörtgen yapı adaları yer almaz. Hâkim irade geri çekilir ve şehir topografyaya uyum sağlar.

tur. Konutlar sürekli değişen aile yapısına uyum sağlamak üzere geçici malzeme ile yapılır.

Aynı dönemlerde Batı şehirlerinde sosyal kompartımanlara ayrılmış bir mekânsal model hâkimdir. Alt gelir grupları kalabalık yapı öbeklerinde gayri insani şartlarda yaşamaya çalışırken, şehir seçkinleri büyük kâgir

konaklarında birkaç nesil boyunca müreffeh hayatlarını sürdürür. Osmanlı şehirinde ise zengin bey konakları ile orta halli reayanın yaşadığı mekanlar mahalle ölçeğinde iç içedir. Evler, içinde yaşayanların sosyal ve ekonomik statüsü dışarıdan anlaşılamayacak derecede aynı nispetlerle ve benzer malzemelerle yapılır. Osmanlı şehirinde evlerin cumbaları ev hanımının çocuğunu sokakta gözlemesine imkan verir. Osmanlı evinde, karşıdaki evin bahçesinden manzaraya, daha ileride camilere, minarelere doğru bakmak gibi, insanın çeşitli istikametlere yönelmesini mümkün kılan bir konumlanış vardır. İklim'e göre yapı malzemesi değişse bile genel üslup daima korunur. Mahremiyete dikkat fikri; insanların farklı istikametlerine bakabilme hakları; komşunun rüzgarına, güneşine, manzarasına müdahale etmeme; mimaride tevazu, çekingenlik ve zühdün bir araya gelmesi; parça-bütün ilişkisinde dünyayı meydana getiren her birimin haklarının korunması gibi temel ilkeler Osmanlı şehir yerleşiminin ve konut mimarisinin ana ilkeleri olarak uzun süre varlığını sürdürmüştür.(4) Osmanlı şehri kuşba-kışı plansız bir yerleşim bütünlüğü gibi görünebilir. Ancak külliyeler ek-

seninde odak noktaları oluşturacak şekilde tekemmül eden bu şehir sistemi, sivil-kamusal yapılaşmadaki üslup birliğiyle estetik bütünlüğünü tamamlayan, ‘kendiliğinden planlanmış’ bir yerleşim modelini ortaya koymuştur.

XVI. ve XVII. yüzyılda Osmanlı topraklarını gezen Fermanel, Wheler ve daha başka birçok seyyahın gözlemleri yukarıda anlatılan sosyal ve mekânsal modeli teyit etmektedir. Seyyahların anlatımlarına göre, evler tahta ve toprak malzeme kullanılarak, dıştan bakıldığında gösterişsiz ve sade alçak ve küçük ölçekli yapılmıştır. İnsanlar yaşadıkları sürece kendilerine yetecek ölçekte bir ev yaptırırlar. Evler inşa edilirken, kolay bulunan ve ucuz yapı malzemesi olarak tahta, tuğla, kerpiç ve kireç badanası kullanılmaktadır. Evlerin dışları çok estetik görünmese de, içleri genellikle iyi süslenmiş, sade ve sınırlı sayıda mobilya ile döşenmiştir.(5)

Osmanlı şehirlerinin içinde ve çevresinde yeşil doku hakim görüntüyü oluştururdu. İstanbul gibi büyük şehirlerde hemen her sokakta mermerden yapılmış çeşmeler bulunur, insanların içme suyu ihtiyacını kar-

şılması bir yana bu çeşmelerden yayılan su sesi etrafa farklı bir hava katardı. Şehrin çevresinde genellikle bağlar, bostanlar, bahçeler bulunurdu. Şehirde günümüzde olduğu gibi umuma açık parklar ve yeşil alanlar sınırlı olmakla birlikte, evlerin avlularında ve çevresinde ağaç ve çiçeklerden özel yeşil alanlar oluşturulmuştur. Genellikle tek veya iki katlı konut mimarisi, bu yeşil dokunun daha çok öne çıkmasını sağlamıştır. Böylece Osmanlı şehirleri cami ve mezarlık çevrelerinin lahuti havası ile birlikte yeşil dokunun hâkim olduğu bir görünüme sahip olmuştur.(6)

Osmanlı şehrinde, şehir merkezinde oluşan artı değer ve merkezde yer alan çarşıların mülkiyeti vakıflara tahsis edilerek, şehirlerde oluşacak spekülâtif kazancın ve rantın önüne geçilmeye çalışılmıştır. Bugün olduğu gibi geçmişte de şehrin büyük kısmı konut alanlarından, yaklaşık beşte biri ise iş ve ticaret alanlarından oluşuyordu. İş ve ticaret alanları şehir sayesinde oluşan ticari faaliyetlerin hepsini içinde topladığı için burada çok büyük gayrimenkul rant değerleri oluşuyordu. Osmanlı şehrinde yer alan imalat ve ticaret alanlarında ‘peştemallık’ denilen(7), bugünkü

'hava parası' kavramına eşdeğer nakdî değerler gayrimenkul değerinin en önemli yekûnunu oluşturuyordu. Osmanlı yönetici aklının, şehir ve şehirli var olduğu için var olan bu artı değeri vakıflaştırarak kamulaştırması bilinçli bir tercih olmuştur.

İstanbul'da bulunan dükkân, çarşı ve hanların önemli bölümü Osmanlı Sultanları ve Hanedan üyeleri tarafından kurulan vakıflara aitti. Bu nedenle vakıf çarşılar için genel olarak sûk-ı sultânî tabiri kullanılıyordu. İstanbul'un ulu camii Ayasofya'nın da içinde olduğu Fatih Sultan Mehmet'e

ait vakfın bedesteninde 118 dükkân vardı. İlave olarak Bizans dönemi ticaret merkezinde 948 vakıf dükkân yapılarak İstanbul'da bugün Kapalıçarşı olarak bilinen ana iş merkezinin ortaya çıkması sağlanmıştır. Fatih külliyesinin giderlerini karşılamak üzere ise 318 dükkândan oluşan bir çarşı yaptırılmıştır.(8) Anadolu'nun önemli şehirlerinde de ticarete konu alanlar büyük oranda vakıf işyerlerinden oluşuyordu. Örnek olarak 16. Yüzyılda, Adana'da 409 işyerinden 339'u; Karahisar-ı Sâhip'de (Afyon) 726 işyerinden 519'u; Ankara'da 1134 işyerinden 836'sı; Konya'da 859 işye-

rinden 606'sı; Manisa'da 247 işyerinden 197'si; Sivas'ta 219 işyerinden 170'i vakıf mülklerden oluşuyordu.(9)

Ticaret ve imalat alanları ile çarşıların vakıflara mal edilmesi, çarşıların, hanların, kervansarayların, inşaat hakkının ve buradan doğan kârların vakıflara tahsis edilmesiyle olmuştur. Vakıflar şehrin ibadet, sağlık, eğitim, temizlik, konaklama ve sosyal yardımlaşma vb. alanlarında hizmet vermiş, böylece şehirde meydana gelen artı değer, tekrar şehirliye iade edilmiştir. İslamî bir kurum olarak vakıflarla şehir hayatının, sosyal, ekonomik ve fiziki düzeni iç içe geçmiştir. Şehir sistemi, İslam'ın temel bir değeri olarak feragat ve hayırseverlik duygularını teşvik eden vakıflarla ayakta dururken, rantıye ekonomisinin yarattığı ekonomik, sosyal ve politik yozlaşmanın da sınırlı düzeyde kalması sağlanmıştır.

Osmanlılar İznik, Bursa, Edirne, İstanbul ve diğer tüm şehirleri yeni baştan imar ederken vakıf kurumunu kullanmayı özellikle tercih ettiler. Vakıf sistemi İstanbul'da ve diğer imparatorluk şehirlerinde büyük külliyeler, kültürel ve ticari merkezler meydana getirdi. Vakıfların desteklediği çok iş-

levli merkezler olan bu vakıf imaretler; cami, medrese, mektep, hastane, misafirhane, aşevi, su yolları, çeşme ve sebiller, yol ve köprüler ile bunların bakımları için gelir getiren han, hamam, çarşı, dükkan, değirmen, kervansaray, boyahane vb. binalardan oluşurdu. Bazen bir şehrin yeni baştan kuruluşunda bazen de var olan bir şehrin topyekûn dönüşümünde vakıflar tarafından inşa edilen imaret sitelerinin ciddi payı vardır.

Vakıf eliyle yapılan bu yapıların işletilmesi, onarım ve bakımlarının sağlanması için önemli gelirler tahsis edilmiş, bu şekilde âbidevi eserlerin günümüze kadar erişmeleri mümkün olmuştur. Merkezi bir ulu caminin etrafında konumlanan medrese, sıbyan mektebi, şifahane, dâruhane (eczane), kütüphane, aşevi, tabhane (misafirhane), tekke, türbe ve benzerlerinden oluşan yapı topluluğunu; buralarda istihdam edilen personel ve hizmetlerden yararlanan insanlar ile birlikte düşündüğümüzde, ortaya küçük ölçekte bir toplu yerleşim biriminin çıktığı görülür. Yerel-kamusal hizmetlerinin görülmesi ve bir nevi belediyecilik yapması için ikame edilen çeşitli özel vakıflar da bulunmaktadır. Bu tür vakıflar tarafından içme

suyu kanalları, kaldırımlar, kanalizasyon şebekeleri vb. yapılırken, çöplerin toplanması ve şehrin temizliği için görevliler istihdam edilirdi.

Yeni fethedilen şehirler, genellikle hanedan mensuplarının ve ehl-i örf mensup devlet adamlarının kişisel servetlerinden ayırdıkları sermayelerle kurdukları vakıflar ve bunların desteklediği yapılarla kimlik değiştirmişlerdir. Çoğu zaman hızla girilen bu imar faaliyeti sonucunda, şehirler yeni bir çehreye kavuşmuşlar, toplumun değerleri ve kültürel kodları şehir panoramasına hâkim hale gelmiştir.

Bunun en çarpıcı örneği şüphesiz İstanbul'dur. Fatih Sultan Mehmet, fetihten sonra vezirlerinden her birine şehrin boş ve harap semtlerinde kamusal hizmetler için külliyelerini yapmalarını emretti. Bu yapıların etrafına Anadolu'dan getirilerek iskân ettirilen Müslüman halk tarafından, külliye sahipleri olan Davut Paşa, Murat Paşa, Mahmut Paşa, Gedik Ahmet Paşa isimleri ile yeni mahalleler kuruldu.(10) İstanbul'da On iki Havari Kilisesi üzerinde Fatih külliyesini inşa ettirdi. İstanbul surlarının dışında Eyüp'te yaptırdığı cami ve diğer ya-

pıların etrafı Bursa ve diğer Anadolu şehirlerinden gelen halkın yerleşmesi ile önemli bir yerleşim merkezi haline geldi. Fatih'in vakıfları dokuz cami ve bunların etrafındaki sosyal yapıları finanse ediyordu.(11) Fetih öncesi İstanbul'u sosyal, ekonomik ve demografik olarak çökmüş bir şehirdi. Fetih sırasında 40 binlerde tahmin edilen nüfus, fetihten 22 yıl sonra yapılan tahrir göre 70 binlere çıkmıştır. Yüzyılın sonunda ise nüfusun 200 binlere ulaştığı tahmin edilmektedir.(12) Bütün bu imar faaliyetlerini göz önüne alan çağdaş tarihçi Neşri, "Cem'î İstanbul'u Sultan Mehmet Han inşa etti" diyerek şehirdeki hızlı dönüşüme dikkat çekmektedir.

Vakıf yoluyla hayır işleri ve kamu hizmetleri yapmak sadece devlet erkanına mahsus değildi. Resmi vakıf tahririne göre 1596 yılında sadece İstanbul'da hanedandan olmayan kişilerin kurduğu 3180 vakıf vardı. Hanedan mensuplarına ait vakıflar ise bu tahrir kayıtlarına girmemiştir.(13) Şehirlerin imarı veya yeni şehirlerin kurulması bugün olduğu gibi geçmişte de büyük mali kaynaklar gerektiren faaliyetlerdir. Bu nedenle Hanedan ailesine ait vakıflar bu faaliyetlerde birinci derecede rol alırlar. Ardından

tımar sistemi çerçevesinde has gelirleri tahsis edilen vezirlerin, beylerbeyi ve sancak beylerinin vakıflar tesis ettiği görülür. Şehirlerin yerel eşraf ve zenginlerinin de bu vakıf imar faaliyetinde rol aldıklarını belirtmek gerekir. Bu gün olduğu gibi mescid, çeşme, mektep gibi daha mütevazı kaynak gerektiren hayır hizmetlerin, toplumun orta gelir grubuna mensup fertleri tarafından da gerçekleştirildiği, vakıf zihniyetinin tüm Osmanlı ahalisi içinde toplumsal bir seferberlik niteliği arz ettiği görülmüştür.

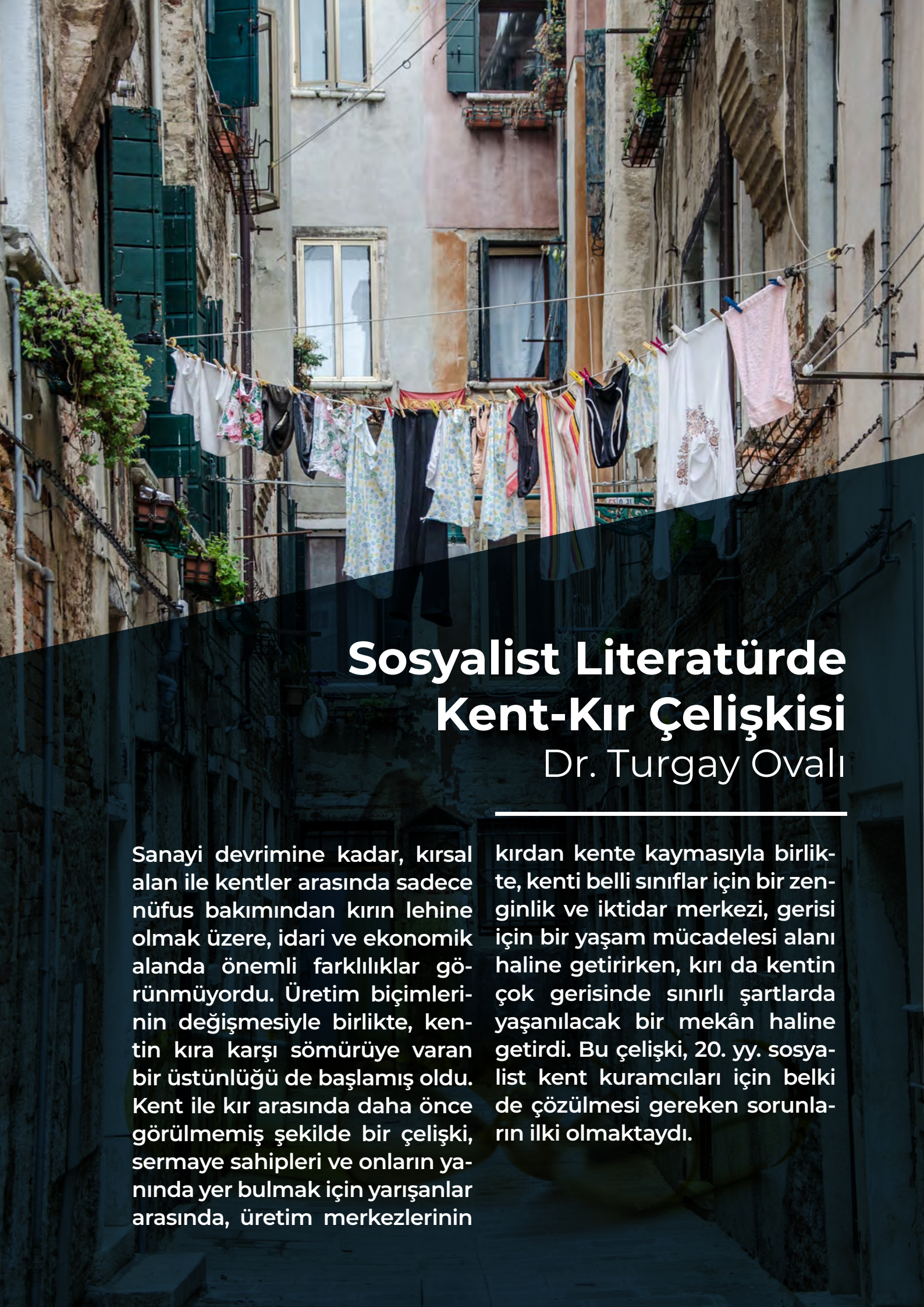
Son olarak vakıfların şehirleşmeye katkıları feth edilen harap şehirlerin şenlendirilmesi ile de sınırlı kalmamıştır. Önce vakıf imaret sitesini inşa etmek, ardından değişik yöntemlerle ahalinin bu yerlere iskanını teşvik etmek suretiyle yeni şehirler de kurulmuştur. Seydişehir, Gebze, Ergene (Uzunköprü), Afyon-Sincanlı, Sultaniye (Karapınar), kuruluşu imaret sitesi ekseninde gerçekleşen şehirlere örnek olarak gösterilebilir.(14)

Osmanlı şehirleşmesinde vakıfların oynadığı rolü ele aldığımız bu makalede, şehir panoramasına hâkim olan İslâmi motifler de özet olarak gösterilmeye çalışılmıştır. Osmanlı klasik

çağlarında zirvesine ulaşan ve Tanzimat'a kadar işleyişini sürdürebilen bu vakıf-şehir sisteminin günümüze yansımalarının oldukça sınırlı olduğunu maatteessüf belirtmek gerekiyor. Tanzimat sonrası sosyal hayatta yaşanan değişim, devletin ekonomik gerilemesine başat toplumun fakirleşmesi ve devlet kurumlarında yaşanan çözülme ve farklılaşmalar, Osmanlı şehirlerini ayakta tutan vakıfların da zamanla işlevlerini kaybetmesine neden olmuştur. 1850-1860 yıllarında toprak ve arazi hukukunda yapılan değişiklikler yüzünden vakıflara ait kaynaklar tükenmeye başlamıştır. Bu dönemde vakıflar, kaynaklarını kaybettikleri oranda fonksiyon kaybına da uğramıştır. Vakıf mallar korunamamış, yer yer işgal edilmiştir. Bu çöküşü yavaşlatmak ve vakıfların zayıflamasından doğan boşluğu doldurmak üzere, Evkaf-ı Hümayun Nazırlığı, İhtisap Nezareti, vilayet idaresi gibi yeni idari organizasyonlar oluşturulmuştur. Cumhuriyet döneminde varlığını sürdürebilen vakıflar ise, eski eserler ve abidelerin vakıfları ve bunlara tahsis edilmiş bir kısım gelir getirici mülklerden ibaret kalmıştır.

KAYNAKÇA

- (1) Görgün Özcan, Doğu ve Batı Arasında Şehir, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2018, s.68.
- (2) Yılmaz Can, "H. I-III./M.VII-IX. Y.Y. İslam Şehri", Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S.6, (1992), s.109.
- (3) Turgut Cansever, Kubbeyi Yere Koymak, İstanbul: Timaş Yayınları, 2016, s.113-115
- (4) Cansever, a.g.e., s.120-121
- (5) Robert Mantran, XVI. ve XVII. Yüzyılda İstanbul'da Gündelik Hayat, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1991, s.162
- (6) Özcan, Doğu ve Batı Arasında Şehir, s.121.
- (7) Cansever, a.g.e., s.126
- (8) Görgün Özcan, Osmanlı Şehirciliği ve Vakıflar, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2022, s.178.
- (9) Suraiya Faroqhi, Osmanlı'da Kentler ve Kentliler, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014, Tablo 2 ve 4.
- (10) Özcan, Osmanlı Şehirciliği ve Vakıflar, s.112-113
- (11) İnalçık, Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ, s.150.
- (12) Özcan, Osmanlı Şehirciliği ve Vakıflar, s.244.
- (13) Ömer Lütfi Barkan ve Ekrem Hakkı Ayverdi, "İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri 953(1546) Târihli, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayını, 1970, s.VIII. ve XVII.
- (14) Özcan, Osmanlı Şehirciliği ve Vakıflar, s.144-155.

A narrow alleyway in a historic city, likely Istanbul, with laundry hanging on a line between old buildings. The buildings have weathered facades and small windows. The laundry includes various items like shirts, pants, and a pink towel. The scene is captured in a vertical orientation, with the laundry line running horizontally across the middle of the frame.

Sosyalist Literatürde Kent-Kır Çelişkisi

Dr. Turgay Ovalı

Sanayi devrimine kadar, kırsal alan ile kentler arasında sadece nüfus bakımından kırsal lehine olmak üzere, idari ve ekonomik alanda önemli farklılıklar görünmüyordu. Üretim biçimlerinin değişmesiyle birlikte, kentin kırsala karşı sömürüye varan bir üstünlüğü de başlamış oldu. Kent ile kırsal arasında daha önce görülmemiş şekilde bir çelişki, sermaye sahipleri ve onların yanında yer bulmak için yarışanlar arasında, üretim merkezlerinin

kırsaldan kente kaymasıyla birlikte, kenti belli sınıflar için bir zenginlik ve iktidar merkezi, gerisi için bir yaşam mücadelesi alanı haline getirirken, kırsal da kentin çok gerisinde sınırlı şartlarda yaşanılacak bir mekân haline getirdi. Bu çelişki, 20. yy. sosyalist kent kuramcıları için belki de çözülmesi gereken sorunların ilki olmaktaydı.

Kır-kent çelişkisini ilk defa Marx dile getirmiştir. Ona göre kentler dinamizmi, sınıfsal mücadelenin merkezini, gelişmenin ve ilerlemenin mekânını temsil ederler. Kır ise Marx'da bölünmüş (idiocracy) mekânı olarak bahsedilmektedir. Burjuvazi, kır kent egemenliği altına sokmuş, nüfusun büyük bir bölümünü kırın bölünmüşünden kopartmış, fakat Doğu'yu Batı'ya bağımlı hale getirdiği gibi köyü de kente bağımlı hale getirmiştir. Burjuvazi devrimci bir rol oynamaktadır ki, Marx'ın tarihsel materyalist diyalogunda varılması istenen noktada bir geçiş köprüsü oluşturmaktadır. Bu bakımdan kent ile kır arasındaki çelişki de tarihsel süreç içinde yaşanan ama bir an önce giderilmesi gereken bir çelişkidir. Bu da tarım ve sanayi işletmelerinin birleştirilmesi ile yapılabilecektir.

Marx'a göre kapitalist üretim ilişkilerin yarattığı kır ile kent arasındaki çelişki, yabancılaştırmanın da sebebiydi. Kırdaki kendilerine yaşam alanı bulamayarak kente göç etmek zorunda bırakılan insanlar, ilk etapta doğaya, sonra da kentteki işbölümüne dayalı üretim tarzı yüzünden önce emeklerine sonra da kendilerine yabancılaşıyorlardı. Kır ile kent arasındaki ayrımların kaldırılması yabancılaştırmanın önüne geçmede ve daha sağ-

lıklı bir toplum yaratma yolunda da önemliydi.

20. yüzyılda kır ile kent arasındaki çelişkiyi çözmek için kafa patlatanlar, ilk olarak kent ütopycıları olarak adlandırılan Ebenezer Howard, Frank Lloyd Wright ve Le Corbusier olmuştur. Howard, kent ile kırın avantajlarını birleştiren yeni bir sentez olan üç mknatis kuramıyla kent ile kırı evlendirdiğini iddia ediyordu. Bahçe şehir modeli olarak da adlandırılan bu modelde kırdaki doğanın güzelliği, bol temiz hava ve su, kiralardan düşük olması gibi avantajlar ile kentteki toplumsal fırsatlar, sosyalleşmeyi sağlayan eğlence yerleri, yüksek ücretler ve iş olanakları, kentsel hizmetlerin sunumu gibi avantajların birleştirilmesi amaçlanmıştı. Bunu başarmanın yolu da kentsel büyümeyi limitli kılmak ve nüfusu desentralize etmektir. İlimli sosyalizmi temsil eden İngiliz Fabianizm'den gelen Howard, spekülasyonu önlemek için arazinin kamuya ait olmasını, uzun dönemli kontratlar ile bireylere kiralanmasını öngörmekteydi. Howard'ın kenti çevreleyerek kentin yayılmasını önlemek için tampon vazifesi görecek olan tarımsal araziler ve açık alanlardan oluşan yeşil kuşak fikri çok etkili olmuş ve dünyada pek çok yerde uygulanmaya çalışılmıştır.

Diğer kent ütopyacısı Lloyd'un kent ile kırı birleştirme düşüncesinde de-sentralizasyon fikri hâkimdi. O, kenti kıra yaklaştırarak, kırı erişebilir kılmak, kenti ise kırım içinde eritmek gibi uygulanabilirliği pek mümkün olmayan bir model öne sürüyordu. Son ütopyacımız Le Corbusier de insanı doğa ile birleştirmek amacıyla, mevcut kentlerin çağın ruhuna göre dönüştürülmesi gerektiğine inanıyordu. Bu amaçla ortaya attığı Işıldayan Kent (Radiant City) modelinde kocaman bir park için yoğun bir yerleşme, dikey bir bahçe şehir öngörmekteydi. İnsanı, doğayı ve teknolojiyi birleştirerek kenti daha yaşanılabilir kılmayı amaçlıyordu. Fakat Le Corbusier'in düşüncesinde kentin iyileştirilmesi ön planda iken, kırım kalkınması ile ilgili düşüncelere pek rastlamamaktayız. O, kırı ile kenti birleştirmekten çok, insan ile doğayı birleştirme amacını gütmekteydi. Organik bir kentleşmeyi benimsemesi, kentleri insan aklıyla ve teknolojiyle rasyonel bir şekilde planlama gereğini ortaya atması, işlevsel kentlerin yaratılması fikri de bu durumun göstergesi niteliğindedir.

20. yüzyılda kırı ile kent arasındaki çelişkinin giderilmesine yönelik somut adımlar, şüphesiz devrim sonrası Sovyetler Birliği'nde açıkça gö-

rülmektedir. Devrimden sonra atılan adımlarda kenti devrimin gereklilikleri doğrultusunda değiştirerek, kentteki yaşamı sosyalist idealler doğrultusunda değiştirme çabaları göze çarpmaktadır. Her işlevin bir binada toplandığı komün evleri, kantinler ve çocuk yuvaları gibi kolektif konutlarla konut sorununu çözmek ve bireyin toplum içine dâhil edildiği yeni bir insan tipi yaratılmaya çalışılmıştır. Böylece mimarlık aracılığıyla toplumsal ilerleme gerçekleştirilmek istenmiştir.

Bunun yanında kent ile kırı arasındaki eşitsizliği ortadan kaldırmak da devrimin öncelikleri arasındaydı. Bunun için yapılan deurbanist yaklaşımın bir sonucu olan tarım kentleri kurulmaya çalışılmıştır. Endüstri ve tarımın kendi başına bırakıldığında eski usulleriyle büyüüp duracağını belirleyen devrimci yönetime göre tarım alanları hem hammadde sürecinin hem de üretimin merkezi olmalıydı. Bu yolda atılacak en önemli adımın köyün yeniden organizasyonu ile tarım ve endüstrinin entegrasyonun sağlanmasıydı. Böylece endüstriyi hammaddenin yakınına taşımak suretiyle endüstriyi ülke genelinde dağıtarak kentlerin sınırsız büyümesini durdururken, kırsal alanın dışlanmasına ve ilkelliğine de son vermek amacı gü-

dülmüştü. Endüstrinin götürülmesi zor olan Sibiryaya gibi alanlara ise çeşitli kentsel hizmetlerle donatılmış bir tren devamlı seferler yaparak, kenti kıra taşıma görevi görmekteydi. Bu çalışmaların hepsinin amacı kent ile kır arasındaki dengesizliği kaldırarak toplumsal eşitliği sağlamaktı. Bunu da nitelik olarak başardıklarını haklı olarak iddia ediyorlardı. Nicelik olarak ise bunu başarmak o günün şartlarında olanaksız gözükmekteydi. Nitekim 1930'larda sosyalizmin devlet kapitalizmine dönüşmesinden sonra kent ile kır arasındaki ayrımın kaldırılması fikri, sınırlı uygulamalar dışında söylemde kalmış, geniş bir uygulama alanı bulamamıştır.

Marksizmin öncelikli amaçlarından biri olan kent ile kır arasındaki çelişkinin kaldırılması düşüncesi, 2. Enternasyonele dâhil olan partilerin çalışmalarında devam etmekteydi. Yeni kurulan İsrail devletinin kurucuları da çoğunlukla Alman Sosyal Demokrat Partisi üyeleri idi ve gittikleri yerde kır ile kenti bir araya getirebilecekleri örneklerden olan Kibbutz geleneğini devam ettirdiler. Kibbutzlar bütün değerlerin toplu mülkiyet altında bulunduğu, çalışmanın toplu olarak örgütlendiği ve yaşama koşullarının ortaklaşa düzenlendiği tarımsal köylerdi. Başlangıçta tarım-

sal temele dayanan Kibbutzlar daha sonra endüstrileştiler. İşbirliği, ekonomik eşitlik, toplumsal barış temeline dayanan Kibbutzlar, özel mülkiyetin yaygınlaşmasıyla, sosyalizmin küresel bir çöküş sarmalında olduğu 1980'lerde, İsrail'in hiperenflasyonla boğuştuğu dönemlerde yavaş yavaş yok olmaya yüz tuttular.

Bu arada ülkemizde de özellikle İsrail'deki Kibbutz örneğinden esinlenen dördüncü 5 yıllık kalkınma planında Köy-Kent projesine de burada değinmekte fayda vardır. CHP, MSP ile kurduğu hükümetin programında köy-kent'e ayrı bir yer vermişti. Fakat CHP'nin tarihi sosyalist gelenekten gelmediği için, proje güncel bir sorun olarak ele alınmaktaydı. Yani amaç, Marksist gelenekteki gibi kır ile kent arasındaki uçurumu kapatmaktan ziyade, bir kalkınma modelinin tasarlanmasıydı. Yine de güdülen amaçların arasında kırsal kesim nüfusunun tüm gereksinimlerinin düşük maliyetle karşılanması, tarımdaki işsiz nüfusa iş olanaklarının yaratılması ve büyük kentlere nüfus akımının önüne geçilerek sağlıklı kentleşmenin sağlanması gibi amaçların olması, kır ile kent arasındaki çelişkinin azaltılmasında önemli bir adım olabileceğini göstermekteydi. Bu doğrultuda köy-kent projesinin ekonomik,

toplumsal, yönetsel ve yerleşimsel işlevleri bulunmaktaydı. Bu tasarı, Ecevit hükümeti işbaşından ayrıldıktan sonra bir yana itildi. Yapılan tüm çalışmalar bir ön araştırma olmaktan ileriye gidemeden bu tasarı gündemden kaldırıldı.

Kır ile kent arasında çelişkiden ziyade bir sürekliliğin olduğunu öne süren, Alman Sosyoloji okulundan etkilenen ve 1905'lerde Amerika'ya taşınarak orada Chicago Okulu'nu kuran ilerlemeci gelenekten de burada bahsetmek gerekir. Weber, Tönnies ve Zimmel'den büyük ölçüde esinlenen Chicago Okulu, yöntem olarak insan ekolojisi üzerinden hareket ederek; rekabet, seleksiyon, işgal

etme, süzülme gibi bitki ve hayvan ekolojisinin kavramlarını evrimci bir metotla insan ekolojisine uyarlamayı tercih etmiştir. Buna göre kentler, insanların doğal yaşam alanlarıdır. Bu görüşe göre büyük kent, insan davranışlarını değiştirmektedir ve kent sosyologunun görevi bu değişiklikleri incelemektir. Chicago kentini büyük bir laboratuvar alanı olarak görmüşler ve bu anlamda çözümleyici olmayan, ampirik çalışmayı yöntem olarak benimsemişlerdir. Bu yöntemin gereği olarak, kır ile kent arasındaki farklılıklar bir çelişki olmaktan ziyade bir sürekliliği ifade etmektedir ve söz konusu bu süreklilik doğal bir gelişme çizgisi olarak kabul görülür.

Bu tür bir betimleyici yaklaşımın kır ile kenti iki ayrı uçta tutarak, kır ile kenti oluşturan dinamiklerin ekonomik, demografik ve toplumsal yapıda bir denge oluşturarak bir süreklilik yarattığını öne sürmesi gayet normaldir. Bu yüzden kır ile kent arasındaki çelişkiyi bir sorun alanı olarak görmemektedirler. Başka bir deyişle, 20. yüzyılda kentsel toplumların oluşmasını, evrimci ve ilerlemeci bir bakış açısıyla insanlığın gelişmesinin normal seyri olarak ele almışlardır. Bir bakıma ekolojik bir evrim sonucunda, kır-kent karşıtlığı, gelenekselden moderne; feodalizmden kapitalizme geçişin bir ürünüydü. Doğal süreç içerisinde, bir yanda folk (kır), diğer yanda da kent olan bir sürekliliğin devam edeceğini söylüyorlardı.

Chicago Okulu, sosyometrik ölçümlerin öncüsü olarak kent monografilerinin de başlangıcı olmuştur. 1960'lara kadar alanda hakim paradigma olarak kalan bu okulun ülkemizde de İbrahim Yasa, Mübeccel Belik Kıray, Behice Boran gibi kent sosyolojisi içinde, kent ve kır monografileri yapan takipçileri olmuştur. Mevcut durumun resminin çekildiği bu monografiler, kent ile kır arasındaki çelişkiye çözüm getirmekten uzak kalmışlardır.

Chicago Okulu'nun kent sosyolojisine egemen olan bu kültüralist yaklaşımı, 1960'ların siyasi ortamında kırılmaya başladı. Yükselen Marksist eleştirilerle birlikte Marksist sosyoloji ve Weberian sosyoloji ayrımı ortaya çıktı. Marksist eleştirmenlerden Castells, alana yönelik bir temizleme yaparak, kentleşme dinamiklerini farklı bir yörüngeye oturttu. O, özel bir kent kültürünün varlığını reddederek, kentte ortaya çıkan her şeyin kapitalist sanayileşmenin pazar ekonomisinin yayılımının ve modern toplumun ussallaşma sürecinin bir sonucu olduğunu savunmaktaydı. Böylece daha önceki söylem olan kente gelenin onunla bütünleşeceği fikri, Castells'in eleştirisine uğramıştır.

Althuser'in yapısalcı Marksizm'inden etkilenen ve betimleyici olmaktan çok, nedensellik bağlarından kopuk olmayan, açıklayıcı analizleri yöntem olarak benimseyen Castells, sanayileşmiş ülkelerdeki kentlerin özelliklerinin kendi iç dinamikleri ile geliştiğini, kent ile kır arasındaki ilişki biçiminin de bu çerçevede geliştiğini öne sürmüştür. Castells'de kent ile kır arasındaki çelişki, bir bakıma merkez ülkeleri ile çevre ülkeleri arasındaki çelişkiye benzetilmektedir. Castells, bunu bağımlı kentleşme kavramıyla

Türkiye’de yaşanan süreçte, 1950’lerde başlayan yoğun kentleşme olgusu, kendi iç dinamiklerimizin bir sonucu değil, Marshall yardımları ile tarımda makineleşmenin artması, karayollarının etkinliğinin artması gibi dışsal faktörlerin etkisiyle gerçekleşmiş gözükmektedir. Feodal üretim tarzının çözülerek, kente yığılmaların yaşanması, kentte ikili yapıların ortaya çıkmasına sebep olmuştur: Kentte köylüler. Mübeccel Belik Kıray’ın tampon mekanizma olarak adlandırdığı gecekondu gibi ikili yapıların öyle kolay kalkması da mümkün olmamıştır.

açıklamaya çalışır. Az gelişmiş ülkelerin kentlerinde görülen ikili yapının sebebi de gelişmiş ülkelerle aralarındaki asimetrik ilişkidir.

Türkiye’de yaşanan süreçte, 1950’lerde başlayan yoğun kentleşme olgusu, kendi iç dinamiklerimizin bir sonucu değil, Marshall yardımları ile tarımda makineleşmenin artması, karayollarının etkinliğinin artması gibi dışsal faktörlerin etkisiyle ger-

çekleşmiş gözükmektedir. Feodal üretim tarzının çözülerek, kente yığılmaların yaşanması, kentte ikili yapıların ortaya çıkmasına sebep olmuştur: Kentte köylüler. Mübeccel Belik Kıray’ın tampon mekanizma olarak adlandırdığı gecekondu gibi ikili yapıların öyle kolay kalkması da mümkün olmamıştır.

1970’lerin ortalarından itibaren hızla dönüşen düşünce dünyasının ve onunla iç içe geçmiş ekonomik sistemin dönüşümü kent düşünürlerini postmodernizm yorumları üzerinden hareket etmeye sevk etmiştir. David Harvey’in postmodernlik üzerinden hareketle yapmış olduğu kente yönelik çözümlemelerine kır-kent ayrımı bağlamında birkaç cümleyle de olsa değinmekte yarar vardır. Harvey, postmodernizmi, sermayenin dünya çapında daha yüksek bir derecede nüfuz sağlaması ve homojenleşmesinin damgasını taşıyan kapitalizmin daha yüksek bir aşamasının gelişimi çerçevesinde yorumlamaktadır. Tarihsel materyalizmi bir metot olarak benimseyen Harvey’in temel ilgi alanı, kapitalist birikim süreçlerinde kentsel yapılı çevrenin rolüdür. Harvey’e göre, kapitalist toplumlarda kentleşme dinamikleri sermaye birikim süreçlerinden bağımsız anlaşılamaz. Sermayenin içine düştüğü kriz,

yatırımların kente yönlendirilmesiyle çözülmüştür. Kente aktarılan kaynaklar sayesinde aşırı birikim sorunu çözülmektedir. Kapitalizm bu anlamda kendini kentte sürekli yaratmaktadır ama bu yeniden yaratım sürecinde kır ezilmektedir. Harvey de Castells gibi sorunun çözümünü üretim biçiminin değiştirilmesinde görmektedir.

Lefebvre de kapitalizmin ayakta kalmasını kentsel mekânın metalaşmasına bağlar. Ona göre her toplumun bir üretim biçimi vardır ve her üretim biçimi kendi mekânını yaratır. Mekânda eşitsizlikçi bir yaklaşım kapitalizmin doğası gereğidir. Lefebvre, gelişmiş kapitalist toplumlardaki yabancılaşma kavramını yeniden düşünmeye açmıştır. Yabancılaşma artık yalnızca iş yeriyle sınırlı değil, her yerde mevcuttur. Hatta kapitalizm de “üretim için üretim” şeklindeki ekonomik ilkeyle sınırlı değildir. Kır bir dönüş vardır ama artık kır da kent de kendine yabancılaşmış, farklı formlara bürünmüş şekildedirler.

21. yüzyıla geldiğimizde bir yandan kent giderek kırın içine girerken, kır da eskisinden daha fazla kentin etki alanında kalmaktadır. Kır bir yandan kentleşirken, kent de kırsallaşmaktadır. Kır ve kente özgülediğimiz

çeşitli kategoriler birbirinin içine girmekte ve aynılaşmaktadır. Bu manada kır ile kent arasındaki çelişki, mekânsal bir çelişki olmaktan çok, maddi ve mesleki uzmanlaşmaya, iş bölümüne dayalı tarihsel bir çelişki olarak karşımızda durmaktadır. Sosyalist düşünürlere göre söz konusu çelişki, emeğin yeniden örgütlenmesini sağlayacak ekonomik, siyasal ve toplumsal yapıların yaratılmasından kaynaklanmaktadır. Bu düşünceye göre sermayenin ele geçirdiği mekânı, asıl sahipleri olan topluma mal etmeden ne kır ile kent arasındaki çelişkinin, ne de kentin ve kırın kendi içlerinde yaşanan çelişkinin sona ermesi mümkün gözükmemektedir.

Şehir ve Kimlik

Yusuf Duru

Yapılan çalışmalarda şehirle ilgili tanımlara bakıldığında şehir; insanlar tarafından meydana getirilen, yaşam alanları, alışveriş alanları, eğitim yapıları, sağlık tesisleri, sosyal alanlar gibi yapılardan oluşan ve bu yapılar arası ulaşım, ısınma, su gibi alt yapı tesislerini ihtiva eden oluşumlar olarak ifade edilmektedir.

Şehirler insanların ortak yaşamları için bir düzen oluştururken, insanlar da o şehrin hangi temeller üzerine inşa edi-

leceğine karar vermektedirler. Bu bağlamda şehirler, kendisini meydana getiren toplumun ekonomik, sosyal, psikolojik ve manevi yönlerini de yansıtan bir yapıya sahip olmaktadır. İslam şehirleri ile Avrupa şehirlerine ya da Asya şehirlerine bakıldığında bu şehirlerin birbirlerinden ne kadar farklı olduğu anlaşılabilmektedir. Bunun temelinde coğrafi farklılıklardan ziyade şehri oluşturan bireylerin yaşam biçimi, inanç ve amaçlarındaki farklılıkların yattığı anlaşılmaktadır.

Tüm bunlarla birlikte insanlar tarafından meydana getirilen şehirlerin, kendisini meydana getiren toplumun geleceğinin şekillenmesinde önemli bir payının olduğu görülmektedir. Şehirlerin oluşum aşamasında, onu oluşturan bireyler ve onların değer yargıları etkili olurken, bu bireylerin torunlarının değer yargılarının oluşmasında da içerisinde yaşadıkları şehirlerin önemli bir etken olduğu anlaşılmaktadır. Şehre dair yapılan çalışmalarda şehrin en önemli varlık amaçlarından birinin de gelecek nesillerin davranış tercihlerini, manevi ve kültürel hayatını, idrak ediş biçimlerini düzenlemek ve geliştirmek olduğu ifade edilmektedir.

Kimlik

Kimlik; bir kişinin belirli bir kimse olmasını sağlayan nitelik ve özelliklerin bütünü, herhangi bir nesneyi tanımlamaya yarayan özelliklerin tümü olarak ifade edilmektedir. Şehirlerin kimliğinden bahsedildiğinde ise o şehirde yaşayan insanların ekonomik, kültürel, sosyal, dini, siyasi, askeri yapılarının şehri oluşturan mekânlara yansımaları olarak belirtilmektedir. Şehir kimliğinin belirleyici unsurları coğrafi, doğal ve yapay çevre olarak ayılmaktadır. Şehrin kimliğini belirleyen unsurlar ise; şehrin fiziksel yapısı, şehrin kültürel birikimi veya kültürel

yapısı, şehrin sosyo-ekonomik yapısı, tarihi gelişimi, mekânsal özellikleri, biçimsel ve görsel özellikleri, şehri oluşturan bireylerin yaşam tarzları ve yaşam kalitesi, şehrin işlevleri, fiziksel çevre ile sosyal davranış ilişkisi, şehirle doğanın birliği, altyapı ve tipoloji olarak sıralanmaktadır. İslam şehirçiliğinde ise şehir kimliğini Kur'an ve sünnet bağlamında temellenen ilkelerin oluşturduğu gözlemlenmektedir. İslam şehirlerinde mimariden önce toplumsal ve beşeri bir zemin hazırlanmış, şehirleşme bu zemin üzerine inşa edilmiştir. Batı şehirlerinde yer alan meydanların yerine cami merkeze alınmıştır. Camilerin etrafında yer alan medreseler, imaretler, hanlar, çarşılar, şifahaneler şehrin çekirdeğini oluşturmuştur. Bu durum ibadetin, ilimin, dezavantajlı grupların ihtiyaçlarının giderilmesinin, ticaretin ve üretimin İslam kültürü, Müslüman kimliği ve İslam şehri kimliği açısından ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

Modern şehirlere bakıldığında ise hızlı ve plansız bir şehirleşmenin ortaya çıktığı gözlenmektedir. Bazı çalışmalarda bu durumun sebebi olarak, hızlı zenginleşme süreçlerine ve zenginlik hırsıyla birlikte gelişen günümüz çalışma koşullarına işaret edilmektedir. Günümüz şehirlerin-

de yaşanan değişimlerin temelinde yatan gerekçeler temelde; şehirlerin göç alması, yabancılaşma, hızlı zenginleşme, yabancılara ve bilinmeye yönelik korkular, insanların yaşadıkları çevreyi değiştirmek zorunda kalmaları, çok merkezli şehir yapılarının ortaya çıkması, kamusal alanların kullanımındaki azalma, rezidans sayılarındaki artış, sosyal sınıflara göre mekan ayrımlarının ortaya çıkması, şehir dışlarından villalardan oluşan uydu kentlerin oluşumu olarak ifade edilmektedir.

Sonuç olarak; nasıl ki insanın cismani ve ruhani yönleri varsa, şehirlerin de binalardan oluşan cismani tarafları ve topluma etki eden manevi tarafları bulunmaktadır. Bir kişi için İstanbul'un ifade ettiği anlamla başka bir şehrin anlamı farklılık gösterebilmektedir. Moskova kişide başka bir duygu uyandırırken, Londra başka bir duygu uyandırabilmektedir.

Şehrin oluşumuna etki eden temel değerler şehrin sakinlerinin de şekillenmesinde rol oynamaktadır. Fabrikaların etrafında şekillenen modern şehirlerin kaygısı insanlara barınacakları minimum alan, alışveriş ve ulaşım olurken, cami ve külliye etrafında şekillenen şehirler sakinlerine maneviyat, ilim ve ahlak vaat etmektedir.

Şehrin oluşumuna etki eden temel değerler şehrin sakinlerinin de şekillenmesinde rol oynamaktadır. Fabrikaların etrafında şekillenen modern şehirlerin kaygısı insanlara barınacakları minimum alan, alışveriş ve ulaşım olurken, cami ve külliye etrafında şekillenen şehirler sakinlerine maneviyat, ilim ve ahlak vaat etmektedir.

tedir. Dolayısıyla fabrika etrafında yaşayan insanların temel kaygıları iş yerine kolay ulaşım, daha ucuz konaklama ve ulaşım maliyeti gibi etmenler olurken, külliye etrafında yaşayan insanların temel kaygıları manevi ihtiyaçlarına cevap aramak olabilmektedir. Günümüz dünyasında her ne kadar bu iki şehir yapısı iç içe geçmiş gibi görünse de, şehrin genelinden semt kültürüne inildiğinde, merkezinde külliye bulunan semtlerle merkezinde fabrika ya da iş merkezleri bulunan semtlerin kendilerine has yapıları olduğu ve birbirinden farklılık gösterdiği fark edilebilmektedir.

Diğer yandan şehircilikte yaşanan değişimlerin kültüre doğrudan etki ettiği yadsınamaz bir gerçektir. Geniş konaklarda kuzenleriyle aynı evi paylaşan çocuklar, evlerin küçülmesiyle birlikte dedelerinden ve ninelelerinden ayrı yaşamak zorunda kalmaktadır. Bu da kültürel aktarımın kısıtlanmasını hatta çocukların ailelerinden farklı bir kültürle yetişmesini beraberinde getirmektedir. Şehrin merkezine alışveriş merkezi konulduğunda hafta sonlarını büyüklerini ya da türbeleri ziyaretle geçiren aileler, boş vakitlerini alışveriş yaparak ve yemek yiyerek geçirmeye başlamaktadırlar. Bunun sonucunda bir nesil için kıymetli olan o semtteki manevi büyükler olurken, başka bir nesil için kıymetli olan semtinde yer alan ünlü kahve zincirlerinin şubeleri olabilmektedir. Buradan da anlaşılmaktadır ki; insanoğlu bir şehir inşa ederken aslında bir kültür, bir nesil ve bir kimlik inşa etmektedir.

KAYNAKÇA

- Cansever, T., (2013). İslam'da Şehir ve Mimari, Timaş Yayınları: İstanbul.
- Demirci, M., (2003). İslam'da Şehir ve Şehrin Sosyal Dinamikleri, İstem, 1: 2, s: 129-146
- Maraşlı, D., Eyiçil, A., (2019). Yeni Dünya Düzeninde Şehirlerin Kimliği, Sosyal Bilimler Dergisi, 6: 38, s: 480-489.
- Özcoşar, İ., (2017). Şehir ve Kimlik: Mardinli Kimliklerin Tarihi Arka Planı, Kadim Akademi SBD, 1: 1, s: 1-29.
- Şener, S., (2014). Şehir ve Medeniyet İlişkisi, Medeniyet Araştırmaları Dergisi, Mayıs, s: 43-60.
- Taşçı, H. (2012). İslam ve Batı Şehrinde Kentsel Mekanın Kimlik Bileşenleri, Kent Akademisi Dergisi, 5: 2, s: 52-64.

İslami Şehir: Özellikleri ve Uygulanabilirliği Üzerine Bir Deneme

Tarık Tunç

İslam'ın Asya, Afrika ve Avrupa'daki çeşitli topraklara yayılması kentsel gelişme üzerinde geri döndürülemez bir etki yapmıştır. Bunun birkaç nedeni vardı. Her şeyden önce İslam bir şehir dinidir. Dini uygulamalar, inançlar ve değerler, özellikle örgütlenme ve otorite ile ilgili olanlar, toplumsal birleşmeyi vurgulamış ve mensuplarını kendini bedevilik olarak gösteren dağınık yaşamdan caydırmıştır.

Fustat, Tunus, Bağdat ve Rabat örneklerinde de görüldüğü üzere ilk Müslüman şehirleri “İman Kalesi” rolünü oynasın ve İslam’ı yaysın diye dikildiler. Medine’nin Mekke’den gelen muhacirleri kabul etmesi gibi onlar da kendilerini yeni dine gelenleri kabul etmeye adanmışlardı. Oluşturulan İslam şehirleri, Müslümanların İslami yaşam tarzını uygulamaya başladıkları bir yer anlamında dârü’l-hicret olarak adlandırıldılar ve onlar aracılığıyla İslam tüm Kuzey Afrika’ya, Asya’ya ve güney Avrupa’ya yayıldı.

Ancak MS 9. yüzyıla gelindiğinde, Müslüman dünyasının çeşitli kesimlerinin geleneksel birlik ve Doğu’daki ana Hilafet ile bağlarını koparması ve yerel bölünmeler başlaması nedeniyle bu dini rolün yerini siyasi sâikler aldı. Bu çatışmalar, sürekli göçebe akınlarının yanı sıra kentsel gelişimi doğrudan etkilemiştir. Bu anlaşmazlıkların yarattığı istikrarsız koşullar, bu bölünmeler ve anlaşmazlıklar için savaş alanı oldukları için şehirlerin hayatta kalmasını, büyümesini ve doğuşunu baltaladı.

Yeni bir başkentin yükselişi genellikle mevcut başkentin harcanmasıyla sağlanır hale geldi. İnkişafın durduğu zamanın çocuğu olarak İbn Haldun, bedevilerin hadarileri her zaman ala-

şağı edeceği tarihsel döngü tezini ortaya atıyordu. 16. yüzyılda Osmanlıların gelişine kadar istikrar sağlanamadı. İslami yönetimi (Hilafet) yeniden canlandırma ve Kuzey Afrika’da İslam’ın batı kıyısındaki İspanyol ve Portekiz sömürgeci istilasına karşı savunma arzusuyla Osmanlılar, Müslüman dünyanın çoğunun (İran ve Fas hariç) kontrolünü ele geçirdi. 17. yüzyılda Osmanlı ticareti ve emperyal Avrupa’nın artan gücüyle gelişen şehirlerin asıl rolü, İstanbul’un ve arkasındaki Müslümanların Akdeniz’e hakim olma çabalarına adam, para ve cephane sağlamaktı.

Dünya, Avrupa güçlerine karşı birçok savaş yaptı. Bu çabalar yerel kaynakları tüketti ve kentsel gerilemeye neden oldu. Bunu, kolonyal güçlerin eline geçmeden önce, on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyılın başlarında hastalığın yayılması izledi. Son darbe, yeni yabancı morfolojik ve sosyo-kültürel ve ekonomik özelliklerin tanıtılması yoluyla geleneksel İslami Şehir için ölüm cezasının verilmesi oldu. Avrupa şehri yeni bir durum yarattı ve Müslüman Şehri’ni işlevsel olarak uygulanabilirliğini yavaş yavaş imkânsız hale getirdi. Bağımsızlıktan sonra Müslüman ülkeler kalkınma arayışlarında, geleneksel İslami Şehir’den kalan az sayıdaki örneğin de

yabancılaşmasına yol açan bir modernleşme politikası benimsediler.

İslami Şehrin Tasarım İlkeleri

Müslüman Şehri'nin plan ve biçiminin düzenlenmesinde ve şekillenmesinde bir dizi faktör belirleyici rol oynamıştır. Yerel topografyanın etkisine ve önceden var olan şehirlerin morfolojik özelliklerine ek olarak, İslami Şehir yeni yaratılan toplumun genel sosyo-kültürel, politik ve ekonomik yapılarını yansıtıyordu. Genel olarak bunlar, şunları içeriyordu:

1. Doğal Çevre: Müslüman şehrinin karakterinin çoğunu tanımlayan ilk ilke, şehrin inşa edilmiş biçiminin ve planının, hava koşulları ve topografya ile ifade edilen doğal çevreye uyarlanmasıdır. Bunlar sıcak havayla başa çıkmak için tasarım araçları olan avlu, teras, dar sokaklar ve bahçelerin kullanımında kendini gösterir.

2. Dini ve kültürel inançlar: Dini inançlar ve uygulamalar, camiye mekânsal ve kurumsal hiyerarşilerde merkezi bir konum kazandırmış ve camiye şehir sakinleri için kültürel yaşamın merkezi kılmıştır. Kamusal ve özel yaşamı birbirinden ayıran kültürel inançlar, kullanımlar ve alanlar arasındaki mekânsal düzeni oluştur-

muştur. Böylece şehir planı özel ve kamusal alanları ayıran dar sokaklar ve çıkmaz sokaktan oluşurken, arazi kullanımı kadın ve erkek kullanıcıların ayrılmasını vurguluyordu. Sonuç olarak, ticaret ve kamu varlığını içeren ekonomik faaliyetler, özel mesken kullanımından ayrılmış ve kamusal alanlarda ve ana caddelerde yoğunlaşmıştır.

3. Şeriat Hukukundan Kaynaklanan Tasarım İlkeleri: Müslüman şehir, kamusal ve özel alanlar arasındaki ve komşular ile sosyal gruplar arasındaki fiziksel ve sosyal ilişkiler açısından da Şeriatın (İslam Hukuku) kurallarını yansıtıyordu. Mahremiyet ilkesi, duvarın yüksekliğini deve binicisinin boyundan yüksek tutan bir yasa haline getirildi. Bunun gibi mülkiyet hakları kanunları, İslami şehrin şeklini belirleyen faktörlerdi.

4. Sosyal İlkeler: Şehir toplumunun toplumsal örgütlenmesi, aynı kan, etnik köken ve kültürel perspektifleri paylaşan sosyal gruplaşmalara dayanıyordu. Dolayısıyla kalkınma, özellikle akrabalık dayanışması, savunma, sosyal düzen ve dini uygulamalar açısından bu toplumsal ihtiyaçları karşılamaya yönelikti. Bunlar mahalle kavramına yansdı. Geniş aile yapıları, mahremiyet, cinsiyet ayrımı ve güç-

l  topluluk etkileşimi gibi faktörler, avlulu evlerin yoğun yapılı biçiminde açıkça görülmektedir. Sosyal ve yasal meseleler, ana camiye (ana kamu kurumu) yakın merkezi yerlerde yaşıyan dini seçkinler (ulema) tarafından ele alındı. Zamanla siyasal g  erken dönemdeki İslam'ın Şura (demokratik) sisteminden otoriter rejimlere kaydı. Bu durum hükümdarlar için daha iyi koruma sağlanması amacıyla mahallelerin merkezden şehrin ucuna taşınmasıyla sonuçlandı.

İslami Şehrin Morfolojik Bileşenleri

Bir İslam Şehri'nin ne olduğu ya da bir İslam şehrinin var olup olmadığı konusundaki tartışmalar halen devam etmektedir. Bir kısım araştırmacı, Arap Müslümanların yalnızca yeni şehirlere yerleşmediklerini, bazıları'nın köylere yerleştiğini savundular. Bunlara göre Araplar, kentsel gelişme düzeyinde genel bir artışa neden olmadan ve şehirleri İslam'la  zdeşleştirmeden, Orta Doğu kentleşmesine belirli bir ivme kazandırmıştı. İslami dönemdeki kasabaların önceden var olanların bir uzantısı olduğunu ve bunların bazı morfolojik özelliklerinin miras kaldığını ve diğerlerinin yakınsama süreciyle ortaya çıktığını savunanlar da bulunmaktadır.

Arkeologlar ve şehir araştırmacıları arasında, özellikle Roma sokak düzeninin ve insulae düzeninin, İslam şehirlerinin sokakları ve bina parselleri üzerinde büyük bir etkisi olduğuna dair artan bir inanç bulunmaktadır. Araştırmacılar arasında "oryantalizm" algısına yönelik endişe nedeniyle Müslüman şehir kavramını açıkça kullanmak isteksizliği dikkat çekmektedir. İslam Şehri kavramının batıdan kaynaklandığını, Batı Şehri'nden farklı olarak tanımlama ihtiyacının bir sonucu olduğunu söyleyenler bile bulunmaktadır.

Diğer taraftan azımsanmayacak sayıdaki bilim adamları, Müslüman şehrinin kendine özgü biçim ve özelliklere sahip bir varlık olarak g r rl r. Aynı tartışma, tanımlayıcı özellik ve niteliklere ve bunların tüm İslam şehirlerine mi yoksa belirli bölgelere mi özgü olduğuna kadar genişlemiştir. Bu ikilem, tipik İslam Şehri için incelenen bölgeyi ve şehri yansıtan birçok kliş  üretildikçe daha da genişletildi. Bununla birlikte, İslam Şehri'nin aşığıdaki özelliklere sahip olduğu konusunda genel bir fikir birliği vardır:

1. Ana Camii: Şehrin tam kalbinde bulunur ve genellikle arşı ile çevrilidir.

2. Çarşı: Şehirdeki ekonomik hareketliliği sağlayan ana caminin dışında yer alır. Satılan mallar genellikle doğalarına uygun olarak mekânsal olarak dağıtılırdı. Mum, tütsü ve parfüm gibi kitapçı ve ciltçilerin sattığı mallar caminin yakınında satılırken, diğer mallar ise daha uzakta bulunurdu. Merkezi alan aynı zamanda sosyal hizmetler, yönetim, ticaret, sanat, zanaat, hanlar ve hamamlar gibi diğer kamu faaliyetlerinin bir araya gelmesiyle oluşuyordu.

3. Hisar: Valinin sarayını temsil eden kale, kendi surları ile çevrilmiş ve kendi camisi, muhafızları, büroları ve konutu ile başlı başına bir semt oluşturmuştur. Genellikle şehrin yüksek kesiminde, surların yakınında bulunuyordu.

4. Konut Alanları: Kişisel bağlar, ortak çıkarlar ve paylaşılan ahlaki birlik içinde kendini gösteren yakınlığa dayalı belirli yaşam kalitesine sahip hane kümeleri olarak tanımlanabilir. Genellikle yoğundular ve her mahallenin sadece namaz kılmak için kullanılan kendi camisi, Kuran okulu (medrese), fırın, zanaatkârlar ve dükkânlar vardı. Cezayir ve Tunus'ta olduğu gibi, genellikle geceleri son namazdan sonra kapanan ve sabahın erken saatlerinde açılan kendi

İslami Şehir, fiziksel dokusu, yerleşimi ve kullanımları açısından modern planlama ve tasarım uygulamalarına ders verebilecek kültürel, sosyal, politik ve ekonomik bir mantığa sahipti. İslami Şehir, modern işlevsellik ve yaşam standartlarını karşılamak ve doğal, dini ve sosyo-kültürel ihtiyaçlarımızla yüksek uyumunu sürdürmek için kolayca uyarlanabilir.

kapıları bile vardı. Ayrıca etnik olarak örgütlenmişlerdi. Müslümanlar kendi mahallelerinde, Yahudiler de diğerlerinde gruplandırılmıştı. Böylece her grup kendi kültürel inançlarını uygulayabilir ve kutsal günlerini rahatça kutlayabilirdi.

5. Sokak ağı: Bu mahalleler ile merkezi yer arasında, halka açık, özel ve yarı özel sokaklardan ve çıkmaz sokaklardan oluşan dar, dolambaçlı sokaklar ağı vardı.

6. Sur: İyi korunan bir sur, bir dizi kapıyla şehri çevreliyordu.

7. Şehrin dışı: Şehrin hemen dışında Müslüman ve Yahudi mezarlıkları, ana kapının hemen dışında özel bahçeler ve tarlaların yanı sıra çoğu hayvan pazarının düzenlendiği haftalık bir pazar vardı.

Sonuç olarak, yukarıdaki özelliklere sahip olan İslami Şehir, fiziksel dokusu, yerleşimi ve kullanımları açısından modern planlama ve tasarım uygulamalarına ders verebilecek kültürel, sosyal, politik ve ekonomik bir mantığa sahipti. İslami Şehir, modern işlevsellik ve yaşam standartlarını karşılamak ve doğal, dini ve sosyo-kültürel ihtiyaçlarımızla yüksek uyumunu sürdürmek için kolayca uyarlanabilir. Bu durumda İslami Şehir, bazı örneklerini yöresel mimari projelerde bir dizi akademisyen tarafından zaten onaylanan bir realite olarak gördüğümüz, günümüz Müslüman toplumunun kentsel ihtiyaçlarına hala uygulanabilir bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kültürel Düğüm Noktaları Olarak Küresel Şehirler

Ömer Fatih Akyıldırım

Dünyanın dört bir yanındaki küresel şehirler, çok sayıda küreselleşme sürecinin somut, yerelleştirilmiş biçimler aldığı alanlardır. Bu yerelleştirilmiş biçimler, büyük ölçüde, küreselleşmenin neyle ilgili olduğuyla ilgili olarak ortaya çıkarlar. (...) Günümüzün büyük şehri, politik, ekonomik, “kültürel”, öznel bir dizi yeni operasyon türü için stratejik bir alan olarak ortaya çıktı. Küresel şehirler, hem güçlüler hem de dezavantajlılar tarafından oluşturulan yeni iddiaların somutlaştığı noktalardır (Sassen, 2005: 40).

Yukarıda belirtilen alıntıda Amerikalı sosyolog ve şehir eleştirmeni Saskia Sassen, küreselleşme ve küresel şehirlerin içkin ilişkisine dikkat çekiyor. Ekonomik küreselleşme süreçlerinin etkileri, kentsel tabanlı ulusötesi şirketler, uluslararası kurumlar, işgücü piyasası, finans merkezleri veya borsa gibi dünya ekonomisinin örnekleriyle küresel şehirlerde görülür. Ek olarak, küresel şehirler farklı türlerde örgütsel düğümler olarak işlev görür (Friedmann, 1986).

Küresel şehirler ayrıca ulusal ve küresel iletişim ve ulaşım için enformasyon noktaları ve sosyal altyapı ve kültürel ağlar için organizasyon merkezleri olarak iş görür. Sassen'in alıntısında vurgulandığı gibi, farklı akışların, bireylerin ve fikirlerin bu kesişimi bir yenilik ortamına ve aynı zamanda çatışmalara da yol açar.

Bu çalışmanın odak noktası küreselleşme, kültür, kimlik oluşumu ve kentsel mekânın karşılıklı etkileşimi olduğundan, kent merkezlerinin kültürel önemine özel bir vurgu yapılmaktadır. Dolayısıyla, küresel bir akış ağının kültürel bir düğüm noktası olarak küresel şehrin özelliği özel bir önem taşır. Sassen'in açıkladığı gibi, küresel şehir, bağlantı kurmayı temsil eder.

Küresel şehirler, finansal işlemler ve malların taşınması için küresel merkezler olma kalitelerine ek olarak, sınırları aşan bir akış ağının yapısal merkezleri olarak çalışırlar. Küresel şehirler, fiziksel ulaşım ağları, iletişim, bilgi ve küresel çağda “en azından sanallaştırılmış medya, mallar için ulaşım ağları olarak ikiye katlanabilen dijital ağlar” tarafından kolaylaştırılan yoğun, hızlandırılmış kültürel alışveriş süreçlerinin yerleridir (Freyermuth, 2010:67).” Böylece, küresel şehirler bağlantı nitelikleriyle belirlenir ve “mekansal olarak önemleri, onları havaalanlarına bağlayan karayolu ve demiryolu ağlarının kalitesi ve ölçeği ile ölçülebilir (Augé 2008:vii).” Örneğin, şehirler arası ilişkiler için bir ölçüm, küresel şehirler arasındaki hava yolculuğudur. Sonuç olarak, ulaşım ve mübadelenin fiziksel ve dijital ağları, ekonomik, politik ve kültürel açılardan bugün bile küresel şehirlerin önemli bir niteliğini oluşturmaktadır.

Kültürel düğüm olarak küresel şehrin kalitesi, kentsel literatürü ve kimlik politikalarını analiz etme açısından en önemli olanıdır. Netice itibarıyla etnik çeşitlilik, göç ve farklı kültürlerin bir topluma entegrasyonu, küresel şehirlerin tanımlanmasında ve analizinde önemli bir rol oynamak-

Küresel şehirler ayrıca ulusal ve küresel iletişim ve ulaşım için enformasyon noktaları ve sosyal altyapı ve kültürel ağlar için organizasyon merkezleri olarak iş görür. Sassen'in alıntısında vurgulandığı gibi, farklı akışların, bireylerin ve fikirlerin bu kesişimi bir yenilik ortamına ve aynı zamanda çatışmalara da yol açar.

tadır. Bu nedenle, dünyayı kapsayan akışlardan oluşan küresel bir ağda kültürel düğüm noktaları olarak küresel şehirlerin kendine özgü kalitesi aşağıda incelenecektir. Kentsel alan, farklı dünyaların buluştuğu ve çok sayıda kültürün sürekli olarak karşılaştığı ve birbirine karıştığı bir temas alanı olarak hizmet eder.

Küresel bir şehir, farklı kültürel akışların veya yapay “manzaraların” (Appadurai, 1996) bir araya geldiği bir yerdir. Kültürel kaynakların zenginliği ve aşırı mekansal yoğunluk altında kentsel mekânın çeşitliliği nedeniyle, küresel şehirler birçok dünyaya sahiptir. Marc Augé'nin belirttiği gibi (2008:xii), her şehir “etnik, kültürel,

dini, sosyal ve ekonomik çeşitliliğiyle dünyanın bir özetidir”. Büyük nüfusları ve diğer kentsel mekanlarla yüksek derecede küresel bağlantılı olmaları nedeniyle, küresel şehirler bu olgunun en iyi örneğini oluşturmaktadır.

Küresel bir şehrin kamusal alanı çok çeşitlidir ve çeşitli insanlar tarafından paylaşılır. Bu çeşitlilik yaratıcılığı teşvik eder ama çatışmalara da neden olur. Bir yandan, çeşitli farklı kültürel etkiler kültürel bir temas alanında birbirleriyle karşılaşırlar ve bu da genellikle yeni ve yaratıcı etkileşim biçimleri ve kozmopolit eğilimler ve tarzlarla sonuçlanır. Öte yandan, bir şehrin doğasında var olan farklı ideolojiler zaman zaman çatışarak sosyal, kültürel veya politik sürtüşmelere neden olur. Bu nedenle kültürel çatışmaların esas olarak küresel şehirlerde meydana gelmesi tesadüf değildir. Kısmen küresel sermayenin yoğunlaşması ve göçmenlerin, ayrıcalıklardan yoksun azınlıkların ve düşük gelirli grupların bir bölge içindeki yoğunluğu nedeniyle küresel şehirlerde çatışmalar ve çelişkiler ortaya çıkmaktadır (Sassen, 2005:39). Metropolün temel özelliklerinden biri, “her zaman tercih edilen bir göç yeri olması ve bu nedenle oldukça yoğun etnik, sosyal ve kültürel çeşitli-

liğin bir bölgesi” olmasıdır (Durbin ve Reif, 2010: 33). Bu nedenle ulusal sınırların içinden ve dışından artan göç, küresel şehrin başat özelliğidir. Göçmenler genellikle gelişmekte olan küresel şehirlerde ucuz işgücü olarak karşılanır. Bununla birlikte, durgunluk zamanlarında, azınlık işçileri ve göçmenler, göçmen olmayanların işsizlik ve sosyal bozulma korkusu nedeniyle genellikle nefret konusu haline gelir. Göçmenler yine de şehir yaşamının ve kent kültürünün hayatı bir parçasını temsil etmektedirler çünkü onlar “dilleri yeniden keşfederek ve sokakları kendilerine mal ederek metropoliten estetiğin ve yaşam tarzlarının aktif formüle edicileridir (Chambers, 1994: 961).”

Göçmenler kentsel mekânı ve kentsel yaşamı değiştirmektedir. Farklı etnik kökenler, dinler ve ideolojiler genellikle kentsel alt kültürler veya dünyalar yaratır, sokağın görünümünü dönüştürür ve şehir sınırlarının ötesine yayılır. Etnik kentsel mahalleler genellikle göçmenler ve ülkeler arası göç için varış noktaları, erişim noktaları ve küresel bağlantı merkezleri olarak hizmet eder. Belirli etnik kökenlerin bir bölgede yoğunlaşması, artan göçmen sayısının bir sonucudur.

Bu küresel ağın önemli parçaları olan küresel şehirler genellikle daha önceki göçün aynı etnik grubun daha sonraki göçünü etkileme sürecini açıklayan zincirleme göç oluşumuna tabidir (Foner, 2000: 19). Küresel şehirler daha sonra ailelerini veya etnik gruplarını altyapı, ithalat ve ihracat veya parasal finansman açısından destekleyen etnik kümeler olarak işlev görür. Böylece, dünya çapında küresel şehirlerde destekleyici ağlar oluşturulur.

Farklı “şehir dünyalarına” örnek olarak, çoğunluğu aynı etnik kökene sahip mahalleler veya az gelişmiş gettolar verilebilir (Augé, 2008: xiii). Bununla birlikte, güvenli siteler aynı zamanda bir etnik kümelenme olarak nitelendirilir çünkü bir kümelenme düşük gelirli sakinlere bağlı olmak zorunda değildir. Gelir düzeylerinin etnik kümeler içinde benzer olması muhtemeldir. Etnik mahallelerin tanımları, azınlık kümelerinden etnik enklavlara (anklav) veya bir gettolaşma sürecine kadar uzanır. Altyapı, coğrafi, politik veya toplumsallık açısından farklı kentsel mahalleler ve semtler ayrı dünyaları ve dünyanın çeşitliliğini temsil eder.

Büyük şehirlerdeki nüfus artışına atıfta bulunan kentsel büyüme ve dün-

yanın şehirleşmesi fenomeni, büyük şehirlerin küreselleşmesiyle bağlantılıdır. Küyerelleşme olarak da anılan küreselleşme ve kentsel mekânın bu küresel-yerel bağı (Pacione, 2009:8), küreselin yerelleşmesine dönüşür ve özellikle küresel şehirlerde görünür hale gelir. Şehirli yaşam biçimlerinin uzantısı olan kentsellik, tüm toplum için bir yaşam biçimine dönüşmektedir.

Farklı değerlerin dünya çapında taşındığı, iletildiği, kopyalandığı ve uyarlandığı küresel bir kentsel toplum ortaya çıkıyor. Bu durmadan artan bağlantılar, bildiğimiz dünyanın tekdüze hale geldiği fikrini aktarır. Sürekli ve çok yönlü bilgi alışverişi, bu küresel-yerel diyalogla sonuçlanır ve böylece küresel 'tekliği' ima eder. Küreselleşme ve kentleşme, küresel şehirleri ekonomik olduğu kadar kültürel açıdan da birbirine benzetmiştir (Huyssen, 2008:4). Bu nedenle, ekonomi, politika ve altyapı açısından birinci veya ikinci sıradaki küresel şehirler dikkate değer etnik çeşitlilikleri ve şehrin sürekli değişen çeşitli göç dalgaları nedeniyle öne çıkıyor. Farklı azınlıkların belirli bir kentsel topluma entegrasyonunun yanı sıra göçmenlere yönelik belirli tutumları tanımlamak ve analiz etmek için, bununla birlikte, farklı ulusal ve yerel kabul ve kaynaşma biçimlerinin araştırılması gerekir.

KAYNAKÇA

- Andreas Huyssen, (2008). *Other Cities, Other Worlds: Urban Imaginaries in a Globalizing Age*. Duke University Press.
- Arjun Appadurai, (1996). *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*, Minesota: University of Minnesota Press.
- John Friedman, (1986). *The World City Hypothesis, Development and Change*. *International Journal of Urban and Regional Research*, 17, 69-83.
- Marc Augé, (2008). *Non-places: An Introduction to Supermodernity*, London: Verso.
- Michael Pacione, (2009). *Urban Geography: A Global Perspective*. London: Routledge.
- Nancy Foner, (2000). *Islands in the City*. University of California Press.
- Paul Durbin, and B. A. P. Reif, (2010). *Statistical Theory and Modeling for Turbulent Flows*. second ed. Wiley.
- R. Wilson Freyermuth, (2010). *Foreclosure by Arbitration*, 37 *Pepp. L. Rev.* 459.
- Robert Chambers, (1994). *The origins and practice of participatory rural appraisal*. *World Development*, 22 (7), pp. 953-969.
- Saskia Sassen, (2005). *The Brown Journal of World Affairs*, 11 (2), pp. 27-43.

Akıllı Şehirlerle Gelecek İnşası

Dr. İskender Güneş

Belirli coğrafi sınırlar içerisinde kendi yetki alanları çerçevesinde vatandaşlara hizmet sunan şehirler, sundukları bu hizmetleri ekonomik ve verimli biçimde sunmaya da dikkat etmektedirler. Hizmetin sunulduğu bölgenin nüfus bakımından sahip olduğu yoğunluğun da dikkate alınması eldeki kaynakların kontrollü kullanımı bakımından bu süreçlerde dikkat çeken bir durumdur. Bu nedenle çoğu zaman güncel teknolojik ilerlemeler şehir yönetimleri tarafından dikkate alınmaktadır. Bir bakıma kaynaklardaki sınırlılığın ortaya koyduğu bu durum, şehir yönetimlerini akıllı şehirle ilgili değerlendirme yapmaya ve süreçlerde dikkate almaya neden olmaktadır.

* Marmara Belediyeler Birliği

Akıllı şehir sistemlerinin şehirleri; ekonomiklik, insan kaynağı yönetilebilirliği, bilgi güvenliği, imar planlarında sistematik yaklaşım, etkili çevre yönetimi, enerjide çevreci yaklaşımlar bağlamında güçlendirme hedefi olduğu anlaşılmaktadır.

Yakın zamanda şehirlerin önemli bir kısmı faaliyet planları ve strateji belgelerinde akıllı şehircilik kavramına yer vermeye başlamıştır. Bu alandaki uygulamaları da coğrafi, sosyal ve ekonomik boyutlarını da göz önünde bulundurarak ihtiyaçları doğrultusunda temin etmeye yönelen şehir yönetimleri hizmet olarak halka sundukları çalışmaları zaman ve kaynak odaklı yönetme ve yönlendirem yolu seçmişlerdir. Bunun bir neticesi olarak daha şeffaf ve hesap verebilir şehir modellerinin de zaman içinde yerleşmesi ve kalıcı hale gelmesi beklenmektedir.

Akıllı şehir sistemlerinin şehirleri; ekonomiklik, insan kaynağı yönetilebilirliği, bilgi güvenliği, imar planlarında sistematik yaklaşım, etkili çevre yöne-

timi, enerjide çevreci yaklaşımlar bağlamında güçlendirme hedefi olduğu anlaşılmaktadır. Uluslararası anlamda değer kazanan akıllı şehir süreci ulusal yönetimlerin ve yerel yönetimlerin gündemine girmiştir. Geline süreçte metropollerde yaşayan nüfustaki artış sonrasında bu nüfusa gerektiği gibi hizmet sunabilmek adına yasal ve idari birçok çalışmanın yapılması gerekli görülmüştür.

Özellikle altyapı ihtiyacı ile ilgili çözümlerin bilgi ve iletişim teknolojileri marifetiyle sağlanması ilgiyi bu destekleyici unsurlara çekmiştir. Bu bakımdan güncel teknolojik araçlardan destek alınması şehirlerin insanca yaşam imkânı sunan nitelikli mekanlara dönüşmesi sürecini destekler niteliktedir. Dünyadaki birçok şehrin akıllı şehir sistemlerinin farklı yanlarını kullanmaya başlaması ve bunu yaygınlaştırması gelecekte daha müreffeh ve sistemli şehirlerin ortaya çıkışı ile ilgili beklentileri artırmaktadır. Ortaya çıkan bu görüşün dayanak noktası ise sürdürülebilirlik kavramı ve şehirlerin daha yaşanabilir mekanlar olması ile ilgili beklentidir.

Şehirlerin gelecekleri ile ilgili birçok uluslararası ve ulusal kurum veya kuruluş tarafından planlar yapırlan dünya nüfusu ve şehirlerdeki yoğun-

luk da günden güne artmaktadır. 2,6 milyar olan 1950 yılındaki dünya nüfusunun 9,8 milyar seviyesine 2050 yılında ulaşması beklenmektedir (T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2020). 2050 yılında şehir nüfusunun dünyadaki nüfusunun %66'sı olmasına dair görüşler de ortaya atılmaktadır. Bu durum ise beklenen artış ve yoğunluğa karşı tedbir almayı ve kaynakları daha verimli ve yerinde kullanmayı gerektirmektedir.

Toplumsal, mali ve çevresel sürdürülebilirlik açısından akıllı teknolojilerden faydalanarak süreci yönetmek için sistematik yaklaşım sergilemek bu bakımdan önem açısından ön plana çıkmaktadır. Akıllı şehir kavramından yol çıkılarak ortaya atılan "akıllı" kelimesi bilgi ve iletişim teknolojileri (BİT) gelişiminin yön bulacağı rekabet odaklı şehir anlayışı ile ilişkilendirilmektedir. Daha yenilikçi görüşlerin ve girişimci uygulamaların ön plana çıkarılmasının beklendiği bu sürecin (Caragliu, 2009) 20. yy süresince endüstrileşme neticesinde şehirlere doğru yapılan göç neticesinde kentsel kaynak yönetimi düşüncelerini şekillendirdiği anlaşılmaktadır (Kavgısız, v.d. 2017, s.59).

Günümüzdeki teknolojik fırsatlar bilgi teknolojileri marifetiyle hizmet

sunumunu kolaylaştırırken; ulaşım, eğitim, sağlık gibi sahalarda kolaylık sunan akıllı şehir olgusu belirli bir noktadan sonra şehirlerde insanların hizmet sunduğu birçok sahada insanı devre dışı bırakma ihtimalini de içinde barındırmaktadır. Bu durum ise akıllı şehir mefhumuna daha dikkatli yaklaşılmasını gündeme getirmektedir. Ortaya konulan endişelerin dikkate alındığı bir süreç yönetimine duyulan ihtiyaç, yapılacak çalışmaların verimli ve sürece katkısına yön verecektir.

Akıllı şehirlere yüklenen temel misyon: a)şehrin çıkarını ve sorunlarını mekan ve içinde bulunduğu yapıyı dikkate alarak çözmek, b)şehirle ilgili tasarım yaparken fiziksel, toplumsal ve dijital bakışı kullanmak, c)şehirde çözüm bekleyen mevzuları koordinasyon içinde ve beklenen ölçüdeki senkronizasyonla yerine getirmek olarak tanımlanabilir. Bu bilgiler ışığında şehri ilgilendiren mevzularda bütüncül bakış açısıyla çözüm üretme süreci olarak değerlendirilebilecek olan akıllı şehirler olgusu teknolojik olanakların şekillendirmesiyle yapılacak tasarım ve veri işleme süreçlerini içermektedir. Bu ise şehir yönetimlerindeki geleneksel modelin dışında bir idari usulün benimsenmesine dair görüşlerin destekleyicisi olmaktadır.

Dijital teknoloji ve veri yönetimi üzerinden şehirlerin yaşam kalitesini güçlendirme yolunu seçen akıllı şehir sistemlerinin (Pehlivan, 2017, s.1). 1990 yılına gelindiğinde ulaştığı seviye akıllı şehir kavramının literatürde görüldüğü yıl olarak da bilinmektedir. Geline süreçte kavramsal bakımdan birçok farklı değerlendirme ve tanımlama yapılması belirgin bir tanımlamada bulunmayı engellemektedir (Arpan vd., 2017, s.2). Şehirlerin çözmesi beklenen sorunlardaki karmaşıklık sürecin yönetiminde çok taraflı iş birliği ve uyumlu çalışmayı da gerekli kılmaktadır. Şehir hayatı birçok sahada “akıllı” değişim geçirirken süreçte önemli rolü olan internet teknolojileri aracılığıyla ferdi, kurumsal ve mali bakımdan farklılaşma da süren bir parçası halini almaktadır. Şehirlerde etkin olan internetin ve destekleyici teknolojilerinin 1990 yılı sonrasındaki kullanım alanlarında elde ettiği artış; iletişim, eğitim, ekonomik piyasadaki tedarik süreçleri ve şehirlerdeki hizmet süreçlerinde etkin rol oynamıştır. Şehir hayatını belli ölçüde kolaylaştıran bu gelişme “nesnelerin interneti” olgusunu güçlendirerek akıllı sistemlerin oluşturduğu akıllı şehir kavramının gelişimine de zemin hazırlamıştır.

Bu bakımdan akıllı şehir kavramına dair değerlendirme yapılırken

bilgi teknolojileri, iletişim, altyapı ve ulaşım süreçlerine bütüncül bir bakışla yaklaşılması yerinde olacaktır. Bu süreçle ilintili olan “Yeni Şehircilik Akımı”nın 1990’larda gündeme gelmesiyle ABD, Japonya Hollanda teknolojik ilerleme ve sürdürülebilirlik hedeflerini gündeme alarak bu konuda öncülük yapmıştır (Harrison, v.d., 2011, s.2). Bu nedenle gündemde yer bulan Web 2.0 ve sosyal medya uygulamaları sayesinde açık veri ve açık kaynaklı yazılımlar üzerinden gelişen ve büyüyen büyük veri ve veri madenciliği de süreçle ilgili rolü olan olgulardan sayılmaktadır. Bunun yanında internetin yaygınlaşması sonrasında “e-belediye”ciliğin revaç bulması sonrasında geline “akıllı şehir”cilik süreci e-belediyeciliğin ötesine geçmiştir (Akgül, 2013, s.1).

Ayrıca şehirlerin gelişimi için tasarlanan ve akıllı” projeler adı verilen; yenilenebilir enerji, sanal şehirler, yapay zekâ ve nesnelerin interneti çalışmalarının teknolojiyi odağına alarak veriyi önceliklendirmeye dönük girişimleri desteklediği görülmektedir. Bu bakış açısıyla geliştirilen çalışmaların artık dünyadaki birçok şehrin ve onlara altyapı sunan şirketlerin beklentisi halini aldığı anlaşılmaktadır. Geline noktada endüstrileşmenin ardından dördüncü seviye olarak

gündeme gelen Endüstri 4.0 ise toplumun farklı bölümlerini etkisi altına alarak süreci bir adım daha öteye taşıma hedefindedir. Bu bakımdan bilişimin dönüştürücü gücüyle şekillenen yapılar ve onları güçlendiren stratejik belgeler ve iş akış süreçleri şehirlerin; tedarik, temin ve pazarlama ile ilgili rollerini de dönüştürmüştür (Özsoylu, 2017, s.60).

Sürece dair yapılan çalışmaların geneli akıllı şehir tasarımı ve alt sistemlerini; a.Büyük Veri, b.Açık Veri, c.Yapay Zeka başlıkları altında değerlendirmeye almaktadır. Dijital ve fiziksel şehirler şeklinde tasnif edilen sürecin gelişimi kısa adı IoT şeklinde “nesnelerin interneti” üzerinden birbirine entegre yapıların yapay ortamda konuşturulmasıyla yürütülmektedir. Bulut tabanlı sistemlerin kullanılarak yaygınlığı geliştirilen bu sistemin temelinde ise düşük karbonlu ve yeşili ön plana aldığı iddia edilen akıllı şehir yapılanması olduğu ilgili çalışmalarda belirtilmektedir.

Tasarlanan bu sistemin; beşeri tekamül, mali rekabet ve toplumsal etkileşim sahalarındaki iyileşmeyi sağlamak için geliştirildiği aktarılmaktadır (DeRen, 2015, s.1-2). Ayrıca, “Akıllı Şehir” olgusu dile getirilirken bu kavramla beraber; Sürdürülebilir

Şehir, Bağlantılı Şehir, Dirençli Şehir, Katılımcı Şehir, Şeffaf Şehir, Birleştirci Şehir, Yeşil Şehir, Cezbedici Şehir, Adaptif Şehir, Kimlikli Şehir, Kapsayıcı Şehir, Güvenli Şehir, Akademik Şehir, Üretken Şehir, Sakin Şehir tanımlarının sürece dair tamamlayıcı şehir tanımlamaları olduğu değerlendirilmektedir (Bayar, D., 2021). Merkezi yönetimin destekleyici unsuru olan yerel yönetimlerin “akıllı” şehir yaklaşımında rol üstlenirken sürdürülebilirlik ve ekonomik kalkınma kavramları üzerinden yola çıkması beklenmektedir (Varol, 2017, s.46). Bu süreçte şehirlerde artan dijital iletişimin ardından fiziksel iletişimin çoğalmasının ekonomik süreçlerde artışı tetiklemesi ve verimliliğin yanında sunulan hizmetlerin hızını ve kapsamını artırması önemli sayılmaktadır (Velibeyoğlu, 2016, s.176). Akıllı şehir sınıflandırmasının usulüne göre süreçte; akıllı ekonomi, akıllı mobilite, akıllı çevre, akıllı insanlar, akıllı yaşam tarzı ve akıllı yönetim gibi kavramların dahil olduğu kabul edilmekte ve 62 adet akıllı şehir değerinin yer aldığı aktarılmaktadır (Benamrou, v.d., 2016, s.872- 879). Akıllı şehir bir BİT aracı olarak şehirlerdeki idari yapıların kaynak kullanımı ve yönetimi anlamında verimliliğine katkı sunmaktadır. Teknolojik altyapıyı kullanarak ilerleme yolunu seçen akıllı

şehirlerin ekonomik, yenilikçi, kaliteli yaşam standardı sunan mekanlar olduğu birçok çalışmada belirtilmektedir. Dünyadaki örnekleri bakımından

öncü olan akıllı şehircilik faaliyetleri Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nın 2019 yılında yaptığı değerlendirmede tablo halinde sunulmaktadır.

Tablo 1: Dünyadaki Öncü Akıllı Şehircilik Faaliyetleri

Ülke	Plan	Hedef
Hindistan	Akıllı Şehirler Misyonu	Beş Yıl İçinde 100 Akıllı Şehir Kurmak
Singapur	Akıllı Millet Girişimi	Akıllı Şehir Teknolojisi Geliştirme
G.Kore	Nesnelerin İnterneti Teknolojileri	Akıllı Ekonomi Bölgesi Oluşturmak
İngiltere	Future Cities Catapult	Akıllı Şehir Politika Araştırma ve Geliştirmesi
ABD	Akıllı Şehirler Girişimi	Akıllı Şehir Uygulamalarını Geliştirmek

Kaynak: Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2019: 26-27

OECD ve Eurostat tarafından yapılan değerlendirmelerde akıllı şehirler, bilgi işlem teknolojileri sektöründeki ilerlemeler üzerinden ele alınmaktadır (Komninos, 2008, s.22). Dünyada akıllı şehir kavramını ön plana çıkaran kurumlar arasında BM ve AB'nin de olduğu ortaya konulan belgeler sayesinde anlaşılmaktadır. Avrupa Parlamentosu bu bağlamda akıllı şehirleri; Zeki Şehir, Bilgi Şehri, Yete-

nekli Şehir, Sürdürülebilir Şehir, Dijital Şehir, Kablolu Şehir, Eko Şehir biçiminde tasnif etmektedir (EU, 2014, s.22). Akıllı şehirle ilgili çalışmaları ve planları bulunan değişik oluşumların mevcut olduğunu da dikkate almak gerekmektedir. Bu kuruluşları ve sahadaki çalışmalarını tablo halinde değerlendirmek bu noktada yerinde olacaktır.

Tablo 2: Dünyadaki Akıllı Şehir Kuruluşları

C40	JESSICA
City Service Development Kit (Citys-DK)	Living Cities
CIVITAS	Living Labs Global Living Labs
Commons4EU	London Data Store
CONCERTO	Meshing.it
Digital Energy and Sustainability Solutions Campaign	MIT SENSEable City Lab
EuroCities	OUTSMART
European Smart Cities	SmartCities
Global e-Sustainability Initiative (GeSI)	The Smart Cities Network
ICLEI	The Crystal
Internet-of-Things	WBCSD

Kaynak: Danish Smart Cities: Sustainable Living In An Urban World, 2017: 37-38

Şehirlere sürdürülebilir kentsel hareketlilik ve akıllı şehir sistemlerini benimsetme ve entegre etme misyonu üstlenen bu kuruluşların akıllı iş modelleri üzerinden şehirlerin sunduğu hizmetlere katkı sunma yolunda ilerledikleri görülmektedir. Bu kuruluşların gerçekleştirdikleri çalışmalar nihai olarak incelendiğinde dünyadaki şehirlerin tamamında akıllı şehir anlayışının benimsenmesi için çalışmalar yürüttükleri görül-

mektedir. Uluslararası anlamda akıllı şehircilikle ilgili birçok politika belgesi olmakla beraber Türkiye’de de bu konuya dair ulusal politika belgeleri mevcuttur. Bunlar; Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programları, Orta Vadeli Programlar, Kalkınma Planları, Ulusal Akıllı Kentler Stratejisi ve Eylem Planı (2019-2022), Ulusal Geniş bant Stratejisi ve Eylem Planı (2017-2020), Akıllı Ulaşım Sistemleri Strateji Belgesi (2014-2023) ve Türkiye İklim De-

ğişikliği Stratejisi (2010-2023) içerisinde yer bulmaktadır. Ayrıca; Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018), On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023), 2020-2023 Ulusal Akıllı Şehirler Strateji ve Eylem Planı Ulusal Bilim ve Teknoloji Politikaları 2003-2023 Strateji Belgesi bu bağlamda Türkiye'nin sürece dair makro politikalarını detaylandırmaktadır. Ayrıca, BM e-Devlet Araştırma Raporu'nda Türkiye'nin 193 ülke içinde e-Devlet gelişmişlik endeksinde 53. sırada ve e-katılım endeksinde ise 37. sırada yer aldığı görülmektedir (BM, 2018, s.249). 90'lardan sonra ortaya çıkan akıllı şehirler fikri modern teknolojinin getirdiği birçok ilerlemenin insan hayatını kolaylaştırması iddiası ile her geçen gün bilişim, ekonomi, sosyoloji ve yönetime dair farklı bileşenlerin bir araya gelmesiyle yoluna devam etmektedir. İnsan hayatını daha kolay bir hale getirme iddiasıyla ortaya çıkan bu düşünce sadece kentsel planlama ve düzenlemenin de ötesine geçme aşamasına gelmiştir. Bu bakımdan, "akıllı" yöntemlerle çıkılan geleceğin şehirlerinin tasarlandığı iddiası dünyada ve Türkiye'de akıllı şehir altyapısının ilerleyişi için kapsama alanını geliştirmektedir. Bu gelişim sürecinin ilerleyişinde hukuki metinler ve yönetimle ilgili stratejik dökümanların katkı sunduğu kurumsal çalışmalara

rın varlığı etkili olmaktadır. Kurumsal destek sayesinde akıllı şehir sistemlerinin bilgiye ve ilerlemeye açık yönü gelişmekte olduğu ve beşeri sermayenin yanında mali olanakların da aynı ölçüde ortaya konulduğu anlaşılmaktadır. Bunun da ötesinde vatandaşı merkez alan tavırların sunulan hizmetlerin hızını artırmak için bulut sistemleri bilgi ve belge transferinde, ödeme, ulaşım ve trafik kontrolü alanında ise akıllı mobil sistemleri gündeme aldığı görülmektedir. Bu sistemler üzerinde çalışan ve hizmet veren şirketlerle işbirliği yürüten şehirler aldıkları hizmetteki kalitenin gelişiminin yanında vatandaşa sunacakları çalışmalarını daha cazip hale getirmenin de yarışı içine girmektedirler. Bunun da ötesinde halka sunulan "akıllı" hizmetlerin insanı merkezde tutması elzemdir. Aksi takdirde istihdam ve insani gelişim unsuru olan bilginin insandan insana aktarımı gibi birçok hizmetin önüne geçmesi muhtemel olan bu sistemlerin insanın lehine olmaktan çok aleyhine dönmesi olasılığı göz ardı edilmemelidir. Akıllı şehrin insanın ihtiyaçlarını karşılamak için geliştirilmiş olan bir araç olduğu bunun ötesinde ise insanı şekillendirmeye veya yönlendirmeye dönük bir süreç evrilmemesi gerektiği artık kabul edilen bir düşünce halini almıştır.

KAYNAKÇA

- Akgül, Mustafa Kemal. (2013), "Kentlerin e-Dönüşümü "Akıllı Kentler", Anahtar Dergisi, <http://anahtar.sanayi.gov.tr/tr/news/kentlerin-e-donusumu-akilli-kentler/416>, 29 Haziran 2018, Erişim; 22.11.2022
- Arpan Kumar Kar, vd., "Understanding Smart Cities: Inputs for Research and Practice", *Advances in Smart Cities Smarter People, Governance, and Solutions*, Ed. Arpan Kumar Kar, Manmohan Prasad Gupta, P. Vigneswara Ilavarasan ve Yogesh K. Dwivedi, CRC Press, 2017.
- Benamrou, B., Mohamed, B., & Bernoussi, A.-s. (2016). Ranking models of Smart Cities . 4th IEEE International Colloquium on Information Science and Technology (CiSt) (s. 872- 879). Tangier, Morocco: IEEE.
- BM, UN E-Government Survey 2018, <https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Data/Country-Information/id/176-Turkey>, Erişim; 25.11.2022
- Caragliu, A., del Bo, C. ve Nijkamp, P. (2009). Smart cities in Europe. In: 3rd Central European Conference in Regional Science e CERS. Centre for Regional Science (2007) Smart Cities Final Report.
- Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2020-2023 Ulusal Akıllı Şehirler Stratejisi ve Eylem Planı, 2019, <https://www.akillisehirler.gov.tr/wp-content/uploads/EylemPlanı.pdf>, Erişim; 26.11.2022
- Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2022, <https://www.akillisehirler.gov.tr/basarili-ornekler/>, Erişim; 25.11.2022
- Danish Smart Cities: Sustainable Living In An Urban World, 2017, <http://www.cleantcluster.dk/wp-content/uploads/2017/06/594256e47ab31.pdf>, Erişim; 30.11.2022
- DeRen, Li, JianJun Cao ve Yuan Yao., "Big Data in Smart Cities", *Science China*, Volume:58, (2015), 1-12.
- EU, Mapping Smart Cities in the EU, 2014, <https://www.europarl.europa.eu/>
- RegData/etudes/etudes/join/2014/507480/IPOL-ITRE_ET(2014)507480_EN.pdf , Erişim; 30.11.2022
- Kaygısız, Ümmühan ve Sonay Zeki Aydın (2017), "Yönetişimde Yenibir Ufuk Olarak Akıllı Kentler", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:9, Sayı:18 s.56-81.
- Komninos, N. (2008). *Intelligent Cities and Globalisation of Innovation Networks*, New York; Routledge
- On Birinci Kalkınma Planı 2019-2023, http://www.sp.gov.tr/upload/xSPTemel-Belge/files/NP104+ON_BIRINCI_KALKINMA-PLANI_2019-2023.pdf, Erişim; 22.11.2022
- Özsoylu, Ahmet Fazıl, "Endüstri 4.0", *Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt:1, Sayı:1, (2017), s.41- 64.
- Pehlivan, E. (2017). "Katılımcı, Sürdürülebilir Bir Akıllı Şehir Hedefliyoruz". *Fortune Dergisi*. <http://www.fortuneturkey.com/yol-acin-akilli-sehirler-geliyor-45878>, Erişim; 30.11.2022
- T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, Yöneticiler İçin Akıllı Şehirler, Akıllı Şehirler Kapasite Geliştirme ve Rehberlik Projesi, https://www.akillisehirler.gov.tr/wp-content/uploads/KapasiteGelistirme/Egitim_Pdf/Yoneticiler_Icin_Akilli_Sehirler.pdf, 2020
- Varol, Çiğdem (2017), "Sürdürülebilir Gelişmede Akıllı Kent Yaklaşımı: Ankara'daki Belediyelerin Uygulamaları", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, Cilt:26, Sayı:1 s.43-58.
- Velibeyoğlu, K. 2016. "Akıllı Kentler: Vaatler ve Ötesi", *Yenilikçi Sürdürülebilir Gelişme Stratejileri Bağlamında Türkiye Ekonomisinin Geleceğine Yönelik Çözüm Arayışları içinde*, Editör: Şanlısoy, S., s.176, DEÜ Yayınları, İzmir. Yayın Dairesi Başkanlığı Yayınları.

Belediye Kanunu ve Şehrin Muhafazası

Dr. Serdar Şahin

19. yüzyılda çifte devrim (Hobsbawm; 2022,7) olarak isimlendirilebilecek Fransız Devrimi ve Sanayi Devrimi ile birlikte önce Avrupa, daha sonra da yerkürenin dört bir yanı büyük bir dönüşüme uğradı. Bu dönüşümden ciddi bir biçimde etkilenen şehirler sadece yüzölçümü ve nüfus olarak değil adeta mana ve muhteva olarak da değişti. O günden bu yana “Dünyanın Batılılaşması” (Latouche,1999,14) bir olgu olarak sürekli gündemimiz haline geldi. Batı dışı dünya bir taraftan modernleşme süreçleriyle metropoliten merkezlere benzemeye diğer taraftan ise kendiliklerini, orijinalliklerini muhafaza etmeye çalışıyorlar.

* Siyaset Bilimci

Osmanlı-Türk modernleşmesi de içerisinde yaşadığımız şehirler de bu çerçevede ele alınabilir. 19. yüzyıldan itibaren uygulanmaya çalışılan idari reformlar ve çıkarılan kanunlarla, şehirlerin yönetimi ile ilgili önemli adımlar atılmıştır. Bir ihtiyaç ve zorunluluk olarak beliren modernleşmenin temel göstergelerinden birisi yerel yönetimlerin ve şehirlerin idari olarak yeniden yapılandırılmasıdır. 19. yüzyılın ikinci yarısında hız kazanan söz konusu çabalar, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine kadar sürmüştür.

Bu girişimlere kısa bir biçimde şu şekilde göz atabiliriz; Kırım Savaşı'nın etkisiyle 1855 yılında ilk kez İstanbul'da belediye kuruluşu denemelerine girişilmiştir. 1857'de İstanbul'da Paris örnek alınarak Altıncı Daire-i Belediye kurulmuştur. Abdülaziz döneminde 1864 ve 1871 yılında çıkarılan Vilayet Nizamnameleri ile Osmanlı şehirlerinde idari yapılanmada önemli değişikliklere uğramıştır. 1877 Dersaadet Belediye Kanunu ile Vilayet Belediye Kanunları şehirlerin idaresi açısından önemli bir dönüm noktasıdır. Dersaadet Belediye Kanunu ile İstanbul 20 daireye ayrılmıştır. 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanından sonra, ilk belediye seçimleri yapılmıştır.

I. Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı Devleti tasfiye edilmiş, Kurtuluş Savaşı sonucunda Türkiye Cumhuriyeti ilan edilmiştir. Cumhuriyet gerek insan unsurunu gerekse de kurumlarını Osmanlı'dan tevarüs etmiştir. Yüz yıl önce Cumhuriyet ilan edildiğinde Türkiye'nin nüfusu yaklaşık 13,5 milyondur. En büyük şehir İstanbul'un nüfusu ise 800 bindi. Bugüne gelindiğinde, yüz yıl içerisinde ülkemizin nüfusu 6,5 kat artarak 85 milyona ulaştı. İstanbul'un nüfusu ise yirmi kat artmış ve 16 milyon olmuştur.

Cumhuriyet döneminde 1930 yılında çıkarılan 1580 sayılı Belediye Kanunu bu yazıda ele aldığımız 2005 yılında çıkarılan 5393 sayılı Belediye Kanunu'nun çıkarılmasına kadar yetmiş beş yıl yürürlükte kalmıştır.

5393 SAYILI BELEDİYE KANUNU

Türkiye'de 1950'lerde başlayan ve 2000'li yıllara kadar devam eden iç göçler kentleşme olgusunu ortaya çıkarmış, özellikle İstanbul, Ankara, İzmir gibi büyükşehirler başta olmak üzere bütün şehirlerde barınmadan, sağlık hizmetlerine, altyapıdan eğitime kadar birçok alanda sorunlar yaşanmaya başlamıştır. Çarpık kentleşme, nüfus artışı ve rant problemi sebebiyle çok boyutlu bir mesele

Türkiye’de 1950’lerde başlayan ve 2000’li yıllara kadar devam eden iç göçler kentleşme olgusunu ortaya çıkarmış, özellikle İstanbul, Ankara, İzmir gibi büyükşehirler başta olmak üzere bütün şehirlerde barınmadan, sağlık hizmetlerine, altyapıdan eğitime kadar birçok alanda sorunlar yaşanmaya başlamıştır. Çarpık kentleşme, nüfus artışı ve rant problemi sebebiyle çok boyutlu bir mesele olarak şehirlerin muhafazası giderek zorlaşmaya başlamıştır.

olarak şehirlerin muhafazası giderek zorlaşmaya başlamıştır. Mevcut kanunlarla şehirlerin idaresi ve yaşanan sorunların çözümü açısından yeterli olmadığından yeni kanunların yapılması ihtiyaç haline gelmiştir. Bu kapsamda 2004 yılında 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu, 2005 yılında ise 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu ile 5393 Belediye Kanunu yürürlüğe konulmuştur. 5393 sayılı Belediye Kanunu, şehirlerin gerek insan unsurunu gerekse de tarih, kültür ve tabiat

varlıkları anlamında muhafazası meselesine özel bir önem vermektedir. Söz gelimi, hemşehri hukukuna yer verilen 13. Maddede; “Herkes ikamet ettiği beldenin hemşehrisidir. Hemşehrilerin, belediye karar ve hizmetlerine katılma, belediye faaliyetleri hakkında bilgilenme ve belediye idaresinin yardımlarından yararlanma hakları vardır. Yardımların insan onurunu zedelemeyecek koşullarda sunulması zorunludur. Belediye, hemşehriler arasında sosyal ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesi ve kültürel değerlerin korunması konusunda gerekli çalışmaları yapar. Bu çalışmalarda üniversitelerin, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının, sendikaların, sivil toplum kuruluşları ve uzman kişilerin katılımını sağlayacak önlemler alınır” denilmektedir.

Yüz binlerce insanın bir arada yaşadığı şehirlerde hemşehrilik bilincinin oluşturulması ve muhafaza edilmesi önemlidir ancak aynı oranda zordur. Bu noktada belediyelere önemli görevler düşmektedir. İlgili kanun maddesinin içeriğinde belirtildiği gibi mezkur kurum, kuruluş ve topluluklarla koordinasyon içerisinde bir faaliyet yürütülmesi elzemdir.

Belediye Kanunu’nun belediyenin görev ve sorumluluklarının anlatıldığı

ğı 14. Maddesinde ise; “kültür ve tabiat varlıkları ile tarihî dokunun ve kent tarihi bakımından önem taşıyan mekânların ve işlevlerinin korunmasını sağlayabilir; bu amaçla bakım ve onarımını yapabilir, korunması mümkün olmayanları aslına uygun olarak yeniden inşa edebilir.” denilmektedir.

Bu madde şehirlerin muhafazası yönünden belediyelere önemli sorumluluklar yüklemektedir. Elbette ki mekanlar zaman içerisinde değişmekte kimi yapılar tarihe karışmakta yerlerine yeni yapılar inşa edilmektedir. Ancak tarihi mirası, kültür ve tabiat varlıklarını korumak ve gelecek nesillere aktarmak medeni bir toplum olmanın önemli nişanelerinden birisidir. Türkiye’de uzun süredir kimi zaman duyarsızlık kimi zamanda kolay ve haksız kazanç uğruna şehirlerin uğradığı yıkım ve yağma artık sadece kültürel olarak değil toplumsal sonuçlar anlamında da göz ardı edilemez ve ertelenemez bir mesele haline gelmiştir. Gerek merkezi idarenin gerekse de mahalli idarelerin Anayasa ve kanunların kendilerine yüklediği görev ve sorumluluklara uygun biçimde hareket etmeleri bununla birlikte bu süreçleri şeffaf, denetim mekanizmalarının çalıştığı ve hesap verebilir bir biçimde işletmeleri gerekmektedir. Bu noktada

Belediye Kanunu’nun 76. maddesinde tanımlanan Kent Konseyi önemli görevler üstlenir; “Kent konseyi, kent yaşamında; kent vizyonunun ve hemşehrilik bilincinin geliştirilmesi, kentin hak ve hukukunun korunması, sürdürülebilir kalkınma, çevreye duyarlılık, sosyal yardımlaşma ve dayanışma, saydamlık, hesap sorma ve hesap verme, katılım ve yerinden yönetim ilkelerini hayata geçirmeye çalışır.”

Kent Konseyi’nin etkin ve verimli çalışması, vatandaşların katılımıyla mümkün olacaktır. Yerel yönetimlere demokratik katılım ve şehre ilişkin farkındalık arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Bu ilişki, sivil, inisiyatif alabilecek, içerisinde yaşadığı şehrin tarihine, kültürüne, insanına ve tabiat varlıklarına karşı mesuliyet hissiyle dolu insanların harekete geçmeleri sayesinde müspet neticeler doğurabilir.

Sonuç olarak; modernleşmenin ve sanayileşmenin zorunlu bir sonucu olarak kentleşmenin homojenleştirici etkisi devlet ve toplumları olduğu gibi şehirleri de birbirine benzetmektedir. Türkiye’de tarihsel temelleri 19.yüzyıla kadar uzanan Batılılaşma hareketi ve Cumhuriyet döneminde özellikle 1950 sonrası iç ve dış göçler-

le, tarımdan kopuşla birlikte yaşanan kentleşme süreci bir yönüyle söz konusu “benzeme” ya da “benzemeye çalışma” anlamına gelmektedir. Bu noktada modernleşmenin ironik bir sonucu olarak Türkiye’de ne kendi geçmişi ve geleneğine ne de Batı kentlerine benzeyen, orijinalitesini ve kimliğini yitirmiş şehir manzaraları göze çarpmaktadır. 17. yüzyılda yaşamış halk ozanı Karacaoğlan; “İndim seyran ettim Firengistan’ı illeri var bizim ile benzemez Levin tutmuş goncaları açılmış Gülleri var bizim güle benzemez.” demişti.

Karacaoğlan bugün İstanbul’u ya da Anadolu’nun herhangi bir şehrini gezseydi neler söylerdi acaba? Merak etmeden duramıyor insan.

Şehirler son tahlilde insan topluluklarının bütün birikimlerinin kuvvet ve zaaflarının yansıdığı birer ayna işlevi görmektedir. Kanunlar, uygulanabilirlikleri ve gerçeğe, toplumsal yapıya uygunluklarıyla geçerlilik kazanır, uzun ömürlü olabilirler. Cumhuriyet’in ilk on yılı dolmadan çıkarılan ve yetmiş beş yıl yürürlükte kalan 1580 sayılı Belediye Kanunu’nun yerine güncel ihtiyaçlara binaen 2005 yılında yürürlüğe giren 5393 sayılı Belediye Kanunu’nda yer alan şehir-

lerin muhafazasına ilişkin maddeler günümüz için yeterli gözükmemektedir. Bununla birlikte mezkur maddelerin uygulanabilmesi (başka bir çok değişkenle birlikte) Belediye Kanununun uzun ömürlü olmasında etkili olacaktır. Bu noktada şehirlerin muhafazası için çabalayan ve söz konusu kanunların ruhunu topluma ve mekâna yansıtan hemşehrilere (genelde tüm vatandaşlara) önemli görevler düşmektedir. Aksi takdirde şehirlerimiz ne bize ne başkasına benzeyen mekanlar olmaya devam edecek, insanımız yabancılaşıyla şehirlerimiz ise yozlaşmayla malul olmaya devam edecektir.

KAYNAKÇA

Eric Hobsbawm, Devrim Çağı, Dost Kitabevi, 2022, sayfa 7.

Serge Latouche, Dünyanın Batılılaşması, Ayrıntı Yayınları, 1999.

5393 sayılı Belediye Kanunu 13. Madde, 14. Madde 73. Madde

İmar Uygulaması ve Kamulaştırmada Sorunlar

Burhan Çelebi

Kamulaştırma işlemleri, her ne kadar hukuki bir altlığa dayanılarak yapılıyor olsa da, uygulama esnasında taşınmaz malikleri açısından birçok sıkıntı ve uyuşmazlıklara neden olmaktadır. Kamulaştırma işleminin en önemli unsurlarından biri ödenecek bedel konusudur. Kamulaştırma bedelleri, hem işlemi yapan kuruluşun hem de mal sahibinin çıkarları eşit değerlendirilerek belirlenmeli, güncel, tutarlı ve adil bir bedel olmalıdır. Kamulaştırmada amaç mal sahibinin ne sebepsiz zenginleşmesini sağlamak ne de malını elinden değerinden çok düşük bir para karşılığı alarak onu fakirleştirmek de değildir.(1) Malikin kendisine haksızlık edildiği duygusuna düşmesini engelleyerek, devlete olan inancını artırmaya yönelik, hukuk çerçevesinde adaletli uygulamalarda bulunmaya özen gösterilmelidir.

Kamulaştırmanın dünü ve bugünü incelendiğinde tartışmaların merkezinin bedel, dolayısıyla bedelin tespitinde uygulanan ölçüt olduğu ortaya çıkmaktadır. Kamulaştırmada ödenecek bedel, 1924 Anayasasında gerçek (rayiç) bedel esas alınmış, 1961 Anayasasında aynı ilke korunmuş, 1971 yılında Anayasanın 38. maddesinde yapılan değişiklikle ödenecek bedelin vergi bildirim değerini aşamayacağı hükmü getirilmiştir. Fehmi Yavuz “Kentsel Topraklar” isimli kitabında, 1971 değişikliklerine kamuyu zorlayan olayın Keban Barajı kamulaştırmaları olduğundan bahsetmektedir. Bugün bile Türkiye için, önemli derecede enerji ihtiyacı gideren bir kaynak olan Keban Barajı’nın yapımı için gerekli olan kamulaştırma işlemleri sırasında bazı avukatların köy köy dolaşarak taşınmaz maliklerine şu şekilde telkinde bulundukları iddia edilir: “Bilirkişilerin takdir edeceği değerleri sakın kabul etmeyin. Sizden hiçbir masraf ve avukatlık ücreti karşılığı bir kuruş bile peşin almayacağız. Dava sonunda, bedeli ne kadar yükseltebilirsek yarısı sizin yarısı bizim.”(2) Kamulaştırmada, gerçek karşılık kavramının bu denli kötüye kullanılması sadece Keban kamulaştırmalarında o zamanın değeriyle milyarların kamunun elinden çıkmasına neden olmuştur.

Kamulaştırma bedeli, 1971 değişikliği ile vergi değerine bağlanmış olsa da 1977 yılında Anayasa mahkemesince bu değişiklik iptal edilmiş ve eskisi gibi yeniden rayiç değer esas alınmaya başlanmıştır. Son olarak 1982 Anayasasının 46. maddesine uygun olarak çıkarılan 1983 tarih ve 2942 sayılı kanunla, rayiç bedel esas alınarak kamulaştırma çalışmalarına devam edilmiştir.

Kamulaştırma işlemini yapmaya yetkili kamu yönetimlerinin, toplumun ihtiyaçlarına cevap vermek amacıyla yapılması gereken kamulaştırma uygulamalarının karşısına çıkan en büyük engel mali kaynak yetersizliğidir. Ülkemizde çeşitli hizmetlerin topluma sunulması için gerekli ödeneği, çeşitli ekonomik olumsuzluklar nedeniyle elde edemeyen yerel yönetimler başta olmak üzere kamulaştırma yapacak diğer kurumlar, ihtiyaç duydukları taşınmazlarla ilgili kamulaştırma işlemlerini programlarına koyamamakta ve kamu hizmetlerinin aksamasını göze almaktadırlar. Ya da kısıtlı bütçe imkânları ve arazi değerlerinin yüksek olması gibi sebeplerle, kamulaştırmaya dayalı hizmetlerden kaçınmakta ve alternatif başka yöntem arayışlarına gitmektedirler. Maalesef ülkemizdeki kamulaştırma uygulamaları incelendiğinde yüksek kamulaştırma bedelleri ve

Kamulaştırma işlemini yapmaya yetkili kamu yönetimlerinin, toplumun ihtiyaçlarına cevap vermek amacıyla yapılması gereken kamulaştırma uygulamalarının karşısına çıkan en büyük engel mali kaynak yetersizliğidir.

davalar nedeniyle projelerin sürelerinde bitirilemediği, bunun sonucu olarak projenin ekonomikliği ortadan kalkmakta ve ondan beklenen faydanın zamanında temini mümkün olmamaktadır.(3)

2942 sayılı kamulaştırma kanunu, 4650 sayılı kanunla 2001 tarihinde değiştirilmiştir. Yeni düzenleme ile kamulaştırma uygulama ve dava sistemi değiştirilmiştir. Yeni sistemde uzlaşma kurumu öne çıkarılmış, idare ile taşınmaz maliki uzlaşmadığı takdirde, idare tarafından “kamulaştırma bedelinin tespiti ve idare adına tescil/terkini” davası açılması öngörülmüştür. Kamulaştırmaya ilişkin oluşturulan yeni sistem, özellikle Türkiye’nin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi nezdinde durumumuzun güçlendirici niteliği haizdir. Ne var ki bütün bu önemli değişikliklere rağmen halen aksayan yönler

bulunmakta ve davalar beklendiği ve öngörüldüğü biçimde seyretmemektedir.

Kanunun “kamulaştırmadan önce yapılacak işlemler ve idari şerh” başlıklı 7. maddesinin ilk fıkrasında: “Kamulaştırmayı yapacak idare, kamulaştırma veya kamulaştırma yolu ile üzerinde irtifak hakkı kurulacak taşınmaz malların veya kaynakların sınırını, yüzölçümünü ve cinsini gösterir ölçekli planını yapar veya yaptırır; kamulaştırılan taşınmaz malın sahiplerini, tapu kaydı yoksa zilyetlerini ve bunların adreslerini, tapu, vergi ve nüfus kayıtları üzerinden veya ayrıca haricen yaptıracığı araştırma ile belgelere bağlamak suretiyle tespit ettirir.”(4) hükmü yer almasına rağmen idarenin tapu malikinin adresini belirlemede yetersiz kaldığı uzlaşma davetini kimi zaman yapmadan dava açarak 7. ve 8. maddelere takılmakta dava şartı yokluğundan dava reddedilmekte veya usulsüz tebligatla uzlaşma davetine uyulmadığı belirtilmektedir. Bu durumda yaptırılan tebligat iade edilmekte, uzun zamanlar boyunca davalı adresi araştırmakla mahkemelerimiz meşgul olmaktadır. 8. maddeye göre dava reddetmekte çözüm olmamaktadır. Bu durumda da tekrar tekrar idarenin dava açması söz konusu olur ki uygun olmadığı açıktır. Doğrusu 8. maddenin yeniden düzenlenmesidir. (5)

Bir önemli başlık hatta en önemli başlık da bilirkişiliktir. Kanunun 10. maddesinin 7. fıkrası: “Bilirkişiler, taraflar ve diğer ilgililerin beyanını da dikkate alarak, 11. maddedeki esaslar doğrultusunda taşınmaz malın değerini belirten raporlarını 15 gün içinde mahkemeye verirler. Mahkeme bu raporu, duruşma günü beklenmesizin taraflara tebliğ eder. Yapılacak duruşmaya hâkim, taraflar veya vekillerini ve bilirkişileri çağırır. Bu duruşmada tarafların bilirkişi raporlarına varsa itirazları ve bilirkişilerin bu itirazlara karşı beyanları alınır” (6) hükmü bulunmaktadır. Bilirkişi raporunun mahkemeye sunulmasını takip eden ilk duruşmada, bilirkişilerin de hazır bulundurulması ve tarafların raporla ilgili itirazları ile ilgili bizzat beyanda bulunmaları öngörülmüştür. Bu düzenleme aslında davayı hızlandıracak niteliktedir. Ancak, uygulanabilirliği bulunmamaktadır. Kanunun 15. maddesi uyarınca, en az 5 kişiden oluşan bilirkişi heyetin duruşmada hazır bulundurulması fiilen uygulanmamaktadır. Bunun yeniden düzenlenmesi gerekmektedir.(7)

Bu noktada çok önemli bir husus ise bilirkişi seçimi, niteliği ve sayısı konusudur. 2942 sayılı Kamulaştırma Kanununun 10. maddesine istinaden kamulaştırmayı yapan idareler tarafından açılan “kamulaştırma bedelinin tespiti ve idare adına tescil/

terkin Davaları”nda; kamulaştırılan taşınmazın 11. maddede belirtilen esaslara uygun olarak kıymet takdir, yine aynı Kanunun 15. maddesinde bahsedilen bilirkişilerce yapılacaktır. 2942 sayılı Kamulaştırma Kanunun 15. maddesine istinaden hazırlanarak yürürlüğe konulan Kamulaştırma Davalarında Bilirkişi Olarak Görev Yapacakların Nitelikleri ve Çalışma Esaslarına İlişkin Yönetmeliğinin 4. maddesi, bilirkişiyi; kamulaştırmaya konu gayrimenkul veya hakkın değerinin belirlenmesi hususunda uzmanlığa ve teknik bilgiye sahip gerçek kişi mühendis, mimar ve şehir plancıları, şeklinde tanımlamıştır. Demek ki, kamulaştırma bedellerinin tespitine ilişkin davalarda bilirkişilik yapma hak ve yetkisi; Mühendis, Mimar, Şehir Plancısı olan kimselere aittir. Kanun ve ilgili Yönetmelik, “kamulaştırma bilirkişiliği” müessesesini, yukarıdaki sayılan meslek gruplarına özgü hale getirmiştir. Halbuki burada hukukçuların da söz sahibi olmaları gereklidir.

Bilirkişi kurulu mahkeme tarafından seçilir. Kamulaştırmaya konu olan yerin cins ve niteliğine göre: 3 kişi ihtisas odaları listesinden, 2 kişi de il/ilçe idare kurulu listesinde yer alan o bölgede gayrimenkul sahibi olan mühendis, mimar ve şehir plancılarından seçilecek iki kişi olmak suretiyle 5 kişiden oluşur. Kamulaştırılan

taşınmaz malın üstün niteliği göz önüne alınarak, bilirkişilerden 3'ü aynı uzmanlık kolundan seçilebilir.

Bilirkişi seçimine dair yönetmelik uzunca bir aradan sonra yapılabilmıştır. Yönetmelikte birçok ifade ve düzenlemeler Kanunun 15. maddesinin tekrarı ve çok az bir açılımı mahiyetindedir. Beş kişilik bilirkişi kurulu oluşturmanın zorluğu bir yana, usul ekonomisine de uygun değildir. Bilirkişi sayısının 5 yahut 50 olması arasında pratikte bir yarar yoktur. Gerçekten edindiğimiz gözlem ve tecrübeler gösteriyor ki genelde raporu bir veya iki kişi hazırlamakta diğerleri imza atmaktadır. Bunu denetlemenin fiilen imkânı bulunmamaktadır. Bu nedenle öncelikle eskisi gibi bilirkişi kurulunun üç kişiden oluşturulması sağlanmalı taşınmazın üstün niteliğine göre 2 mühendis ve bir mülk sahibi bilirkişiden kurul oluşmalıdır. Mümkünse bu mülk sahibi bilirkişinin hukukçu olması şartı aranmalıdır. Zira birçok yöremizde farklı meslek mensuplarına raporun nasıl hazırlanılacağını anlatmak hâkimleri fazlasıyla meşgul etmekte, değer belirleme kriterlerinde oldukça hatalara neden olmaktadır. Bir de heyette muhtar bulundurulması zorunluluğu tamamen gereksiz ve hatta anlamsızdır. Muhtarlar sadece imza atarak prosedür tamamlayan konumundadır. (8)

(1) Cilt: 1, İstanbul, 1986, s.151.

(2) Fehmi Yavuz, Kentsel Topraklar, Ankara, SBF Yayınları, 1980

(3) Hüseyin Kutlu Köycü, Türkiye'de Kentsel Toprak Politikalarının Uygulama Aracı Olarak Kamulaştırma, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2006, s.85

(4) <http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Aspix?MevzuatKod=1.5.2942&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=>

(5) Sema Tepe, Kamulaştırma ve Mülkiyet İlişkisinin İrdelenmesi Üzerine Bir Araştırma, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya, 2009, s. 29-30

(6) <http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Aspix?MevzuatKod=1.5.2942&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=>

(7) Tepe, 2009, s.31

(8) Tepe, 2009, s. 32

KAYNAKÇA

Ali Arcak; Kamulaştırma-Devletleştirme Kanunları, Cilt: 1, İstanbul, 1986, s.151.

Fehmi Yavuz, Kentsel Topraklar, Ankara, SBF Yayınları, 1980

Hüseyin Kutlu Köycü, Türkiye'de Kentsel Toprak Politikalarının Uygulama Aracı Olarak Kamulaştırma, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2006, s.85

Sema Tepe, Kamulaştırma ve Mülkiyet İlişkisinin İrdelenmesi Üzerine Bir Araştırma, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya, 2009, s. 29-30

<http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Aspix?MevzuatKod=1.5.2942&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=>

1 MEKÂN

Şehir Ticaret Afet Ekseninde Kapalıçarşı*

Dr. İnci Dilaveroğlu**

Ayasofya-i Kebir Camii'ni bilmeyen yoktur. İstanbul'un fethiyle camiye çevrilen ibadethanenin hemen yanında yer alan Ayasofya Medresesi ise çok fazla bilinmemektedir. 14 Nisan 2022 tarihinde rekonstrüksiyon işlemi sonrası yeniden açılışı Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından gerçekleştirilen medresenin temeli Bizans dönemine kadar uzanmaktadır.

* "Tarihsel Süreç İçerisinde Kapalıçarşı" başlıklı doktora tez çalışmamdan faydalanılmıştır.

** Mimar, Öğretim Üyesi

Toplumsal yaşamın sürdürülebilirliğinin gereği; insanlar, ilk çağlardan beri ürün değiş-tokuşu yapabilmek ve bir takım sosyal eylemleri yerine getirebilmek için belirli mekanlarda rutin olarak toplanırlardı. Tarihsel süreçte bakıldığında; sosyal ortamlarda ürün değiş-tokuşu ile ortaya çıkan bu alışveriş kavramının, zamanla çarşı gibi kendi mekanını oluşturan, ciddi bir sosyal etkileşimi de beraberinde getiren ticaret kavramına doğru evrildiği görülmektedir.

Antik çağlardan bugüne kadar yaşamış tüm toplumlarda, sosyal paylaşımlar ile beslenen ticarî aktiviteler, kentsel yaşamı yönlendiren mekanları ile kentin oluşumunda da söz sahibi olmuşlardır. Dolayısıyla kentlerin, ticarî aktivitelerin yoğun olduğu akslar boyunca gelişim gösterdiğini ifade etmek yanlış olmayacaktır.

İstanbul özelinde ticaret alanlarının tarihsel süreçte şehir ve şehrin gelişimi ile olan ilişkisine bakılacak olursa da ticaret alanlarının (özellikle Tarihi Yarımada'da yer alan ticaret alanlarının) binlerce yıllık mekânsal tutuculuğuna şahit olunacaktır. Tarih boyunca farklı kültürlerle ev sahipliği yapmış olsa da el değiştiren hükümdarlıklarca mevcut ticarî dokunun mümkün olduğunca korunduğu,

kültürel değerlerin de zaman içerisinde eski dokuya entegre edildiği alanlarda kendine özgü ekonomi politikalarının uygulandığı anlaşılmaktadır. Yeni kültürün kendine has dokusunun da şehre kattıkları ile beraber, ticarî dokunun baskın bir şekilde belirlemiş olduğu eski şehrin yeni yüzünün ortaya çıkmaya başladığı görülmektedir. İstanbul'un fethinden hemen sonra ticarî alanlardaki gerekli tamirat ve bakım işlemlerinin yanında, yapılması emredilen Saray'ın yakınında Ticaret Merkezi'nin çekirdeği durumundaki Bedesten yapısının inşaatının başlamış olması da bunu doğrulamaktadır.

Halil İnalçık da Bizans'tan devralınan Konstantinopolis'te XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı şehir kültüründe olduğu gibi, İstanbul'un ticarî merkezine bedestenlerin yerleştiğini, esnaf çarşılarının da bedestenlerin konumuna göre şekillendiğini belirterek; bedestenlerin etrafına, hanların ve çoğunlukla şehrin büyük cami veya camilerinden birinin de inşa edildiğini ifade etmiştir (İnalçık, 2001).

Liman kenti olan İstanbul'un, özellikle tarihi yarımada da yüzyıllardır varlığını sürdüren ticaret alanı içerisinde her ne kadar oransal olarak büyük

bir kısmını kaplamıyor olsa da ticaret yapıları içinde önemli bir statüsü olan ve bahsi geçen bedesten yapıları ile etrafındaki esnaf çarşılarından oluşan Kapalıçarşı yüzyıllara yayılmış olan yapılanma ve değişim süreciyle günümüze kadar ulaşmış önemli kültür miraslarımızdan olmasının yanında, ticari etkinliğin merkezi olma anlamında da yetkinliğini halen koruyan bir yapı grubudur.

Kapalıçarşı, ilk nüvesi olan bedesten ile başlayan süreç sonrasında bedesten etrafındaki dükkânlara zaman içerisinde hanların da eklenmesi neticesi genişlemiş, sokaklar boyunca yayılarak bugünkü halini almıştır. (Şekil 1)

Şekil 1: Kapalıçarşı çatısına ait hava fotoğrafı (Gzt, 2020)

Yüzyıllara göre Çarşı'nın gelişim ve değişimine bakılacak olursa; 1463 tarihli Ayasofya Vakfiyesi'nde sadece bir bedesten ve etrafındaki

dükkânlardan bahsedilmektedir. Ayverdi de 1473 yılından 4-5 sene sonra (1478-1479 tarihinde) yazılan bir diğer vakfiyede 265 adet dükkân ihtiva eden Sandal Bedesteni'nden dört duvarlı bir yapı olarak bahsedildiğini ifade etmektedir (Ayverdi, 1974).

Öncelikle Cevahir Bedesteni sonra da Sandal Bedesteni etrafında oluşan, vakfiyelere ve tahrir defterlerine göre yıllara göre değişen sayıları ile dükkânlar, ilk zamanlar sergi ve tezgahlar şeklinde olsa da zamanla yapı adaları halinde bölgede yerlerini almış ve bu bölge tam anlamıyla kentin ticaret merkezine dönüşmüştür. Ana yolların yönelimine ve yapı adalarının dağılımına bakılınca merkezinin bedesten olduğu açıkça görülen Kapalıçarşı, büyük oranda ilk yüzyıllardaki mekânsal dizilime uygun olarak genişlemiştir. 15. ve 16. yüzyıllardaki dükkân sayısının, günümüzdeki Kapalıçarşı'nın üçte biri oranda olduğu (Gülersoy, 1994) bilgisine dayanarak da geri kalan büyük kısmının aslına uygun ilerlemesi, denetimlerin sıkı olduğuna hatta önceden hesaplanmış bir plana göre ilerlediğine dair ipuçları vermektedir.

16. yüzyılın ilk yarısında çarşının görünümü ile alakalı yol gösterici en önemli eserlerden biri de şüphesiz

Liman kenti olan İstanbul'un, özellikle tarihi yarımada da yüzyıllardır varlığını sürdüren ticaret alanı içerisinde her ne kadar oransal olarak büyük bir kısmını kaplamıyor olsa da ticaret yapıları içinde önemli bir statüsü olan ve bahsi geçen bedesten yapıları ile etrafındaki esnaf çarşılarından oluşan Kapalıçarşı yüzyıllara yayılmış olan yapılanma ve değişim süreciyle günümüze kadar ulaşmış önemli kültür miraslarımızdan olmasının yanında, ticari etkinliğin merkezi olma anlamında da yetkinliğini halen koruyan bir yapı grubudur.

Matrakçı Nasuh'a ait çizimlerden biri olan Tarihi Yarımada'yı resmettiği minyatürdür. (Şekil 2)

Bütün bu veriler ışığında bedestenlerin inşa edildiği ve geliştiği önemli dönemleri kapsamakta olduğundan 15. ve 16. yüzyılların, Kapalıçarşı tarihinin en önemli zaman aralığı olduğu anlaşılmaktadır.

Uzun ömürlü bir yapının zaman içerisinde gelişimi kadar tahribat ve değişimlerinden de bahsetmek gerekir. Hele de ticari yapıların şehirde en aktif olarak büyüyen organizmalar olduğu varsayımından hareketle Kapalıçarşı'nın tarihini de geçirmiş olduğu yangınlar ve şehri de derinden etkileyen depremler sonrası tadilat süreçlerinden bağımsız değerlendirmek mümkün değildir.

Çünkü bedestenleri kuşatan ve sayıları yıllar geçtikçe artan dükkânların ahşap olmaları ve çoğunun bitişik nizam olarak inşa edilmesi nedeniyle en ufak kıvılcım bile ciddi sonuçlara ve kayıplara yol açmış, ayrıca -muhtemeldir ki alan kısıtlılığı nedeniyle- taşıyıcılarının da gereken dayanıklılıkta yapılmaması ve dükkânların birbirine yaslanmaları nedeniyle depremlerde de Çarşı'nın bazı bölümleri tamamen yıkılmıştır. Ancak afetlerin hemen ardından çarşı onarımdan geçirilmiş ve yenilenmiş çehresi ile varlığını sürdürmüştür. (1)

1515'te Çarşı ilk yangınını geçirmiş olup 1519, 1546, 1588(89), 1618,1652, 1660, 1694(95) tarihlerinde de meydana gelen, Bedestenler ve çevrelerinde hasara sebep olan yangınlardan kaynaklarda bahsedilmektedir. Aydınlatma ve ısınma tertibatının

Şekil 2: Matrakçı Nasuh'a ait minyatür (1533-1536) üzerine Cevahir Bedesteni ve etrafındaki dükkanların olduğu alan işaretlenmiştir.

yanıcı ve yakıcı malzemelerden sağlanıyor olması, yapının imalat malzemesinin kolay yanıcı oluşu, yapıların birbirine yakın hatta bitişik olması, yangına yapılan müdahalelerin geç kalışı ve yetersiz kalışı gibi sebepler yangınların afete dönüşmesinin en önemli etkenleridir.

Bütün bu tahribatlara rağmen 17. yüzyıl ile 18. yüzyıl arasında bu alandaki büyüme ve gelişme ise önemli orandadır. Bu zamana kadar bedestenler, etrafındaki ahşap dükkânlı sokaklar ve bu alanın yakınında inşa edilmiş hanların dışını saran dükkânlardan oluşan Kapalıçarşı, artık neredeyse kopukluk olmaksızın kuzeyde

bir koldan Mercan'da yer alan çarşı ile birleşmiş, diğer koldan Mahmutpaşa'daki hanlar ve çarşı ile birleşerek Eminönü'ne kadar ilerlemiştir.

Öncesinde de mevzu edildiği üzere, ticaret alanlarının şehri dönüştürdüğü, gelişimine yön verdiği görüşüne paralel bir şekilde, yüzyıllar içerisinde geniş bir alana yayılan Kapalıçarşı ve Hanlar Bölgesi, şehrin merkezindeki diğer donatı alanlarının sınırlarını da belirleyici olmuştur. Şehrin merkezinden liman alanına doğru ilerleyen, deniz ticaretinin omurgası olan bu kuzey-güney aksı dışında diğer ticaret alanlarının bir kısmının da aksiyal bir şekilde Sur içi merkezden batıya, şehrin kapılarına doğru yönlendiği, meskûn mahallerin de bu ticaret alanlarından ayrılmış bir şekilde ama şehrin gelişimi doğrultusunda konumlandığı görülmektedir. 16. yüzyılda bile (Kanuni Sultan Süleyman döneminde) sur dışındaki nüfusun toplam nüfusun yüzde 30-40'ını bulmasının, bu doğu-batı yönündeki karayolu ticaret ağının gelişmesinin etkisi ile olduğu ifade edilmektedir (Güran, 1976).

Yönetim birimlerinin ve meskûn mahallin ticaret birimlerinden ayrışmasının sebeplerinin başında, buradaki aktif hayatın getirebileceği olumsuzluk ve güvensizliklerden halkın ve idarecilerin uzak tutulmak istenmesinin gelmesi akla yatkındır, afet durumla-

rında da bu ayrışma ticaret alanındaki kayıpların büyük oranda mal kayıpları ile sınırlı kalmasını sağlamıştır.

Bu afet durumlarının en büyüklerinden biri ve Çarşı'nın tarihinde önemli yeri olanı ise şüphesiz 18. yüzyılın hemen başında, 1701 yılında çıkan büyük yangındır. Eski Bedesten ile Sandal Bedesteni arasındaki alan, Bat Pazarı (Bit Pazarı), Mercan Çarşısı ve Cebeci Hanı ciddi bir tahribata uğramıştır.

Bu büyük yangın sonrasında, dönemin İstanbul Kaymakamı Çerkez Osman Paşa ve şehrin önde gelenlerinin görüşmeleri sonucu, bu döneme kadar birçok yangın geçiren Çarşı'nın yangınlara dayanıklı hale getirilebilmesi için kâgirleştirilmesine karar verilmiştir. Bu onarım kapsamında dükkânların kâgirleştirilmesinin yanı sıra, sokakların üzeri de tonoz ile örtülerek çarşı, Kapalıçarşı'ya dönüştürülmüştür (Cezar, 1985). Böylece bölgedeki ticaret alanı içerisinde mimari olarak belirgin ve ayrıcalıklı bir yer haline gelmiştir.

Lale Devri'ne denk gelen 1718 ve 1730 yıllarında Kapalıçarşı'da çıkan yangının ardından, Sadrazam Damat İbrahim Paşa'nın emri ile Sandal Bedesteni büyük ölçüde onarılmıştır (Gülersoy, 1994). 1749 yılında çıkan ve hemen söndürülemeyen yangın sırasında Ayverdi'nin Tarihçi İzzî'den belirttiğine göre etkin olan rüzgar,

yangının kâgir yapılara da zarar vermesine neden olmuş, esnafın yüzeysel onarım yapacağı anlaşıncı da zamanın padişahı I. Mahmut, Mimarbaşı'nı görevlendirerek Çarşı'yı devlet eli ile onartmıştır (Ayverdi, 1953).

Geçirdiği yangınlar dışında İstanbul'un deprem geçmişinden nasibini fazlasıyla alan Kapalıçarşı'nın, özellikle ticaret alanlarının zarar gördüğü 1754 depremi neticesi çevresindeki bazı hanlar ve dükkânların yıkıldığı da kaynaklarda geçmektedir (Ürekli, 2019). Bu deprem Çarşı'nın zararları ve onarımlarının da belirtilerek kayıtlara geçtiği bilinen ilk depremi olarak sayılabilir.

1766 yılında yaklaşık dört bin kişinin hayatını kaybetmesine sebep olan ve artçı sarsıntıların birkaç ay daha devam ettiği bilinen (Mete & Afyoncu, 2000) büyük depremde Kapalıçarşı'nın, etrafındaki hanlar ile birlikte büyük hasar aldığı bilinmektedir (Baş, 2011).

Deprem sonrası onarımlarda Örücüler Çarşısı ve Kapalıçarşı kemerleri, devlet hazinesinden karşılanan bütçe ile tamir edilmiştir. Çarşı esnafı sokağın genişliği nedeniyle kemerlerin ahşap olarak yapılmasını talep etmelerine karşın, sadece üst kısmının ahşap olmasına izin verildiği de kaynaklarda geçmektedir (Ürekli, 2019). 1791 ve 1826 yıllarına ait kayıtlarda

da bir yangından bahsedilmekte ve 1863 yılında masrafların dükkân sahipleri tarafından karşılandığı, Belediyenin idaresi altında, oluşturulan bir komisyon tarafından yürütülen Kapalıçarşı onarımı da kaynaklarda ifade edilmektedir.

1893 yılında Kapalıçarşı görevlilerinden Osman Ağa'nın bazı kısımların yıkılmış olduğuna ve kapsamlı bir tadilata ihtiyaç duyulduğuna dair sunduğu arzuhaline istinaden oluşturulan teknik heyetin de tamirata ihtiyaç duyulduğunu belirttiği ve tamirat masraflarının yüksek olabileceğine dair de not düştükleri rapor mevcuttur. Çarşı'nın açık tutularak tamiratın yürütülmesine dair Padişahın emri olduğu da belirtilmektedir (Ürekli, 2019).

Ancak ön çalışması yapılan bu tadilat gerçekleştirilemeden Büyük Zلزele diye isimlendirilen 1894 depremi meydana gelmiş ve zaten onarıma ihtiyaç duyan Kapalıçarşı sarsıntıya dayanamayarak çok ciddi zarar görmüştür (Batur & Tanyeli, 1993).

Kapalıçarşı'nın tarihindeki değişimlere baktığımızda, yaşadığı felaketler ile bağlantılı olarak iki büyük müdahale geçirdiği görülmektedir. Bu müdahalelerden ilki bahsedildiği gibi, 3 Aralık 1701(H.2 Receb 1113)' çıkan yangın sonrasında gerçekleştirilmiş olandır. Bu müdahale ile kagir ve kapalı hale gelmiştir.

Diğeri ise 1894 depremi sonrasında Nafia Nazırı Mahmud Celaleddin Paşa yönetiminde gerçekleşen ve yaklaşık 3,5 yıl süren onarımlardır. Çarşının en detaylı müdahale ve değişikliği bu deprem sonrasında görüldüğü ifade edilmektedir.

Deprem sonrası durumun keşfi için deneyimli bir teknik kurul görevlendirilmiş, kurul hemen çarşıda incelemelerde bulunmuş ve tespitlerini raporlamışlardır. Çarşı'nın tonoz kemerlerinin hasar gördüğü, kapıların ve hanların kısım kısım yıkıldığı, sağlam olduğu düşünülen Cevahir Bedesteni'nin bile büyük tahribata uğradığı bu raporlarda ifade edilmiştir. (Şekil 3)

Kapalıçarşı'nın deprem esnasında kirişlerinin, kemerlerinin ve kubbe-lerinin neredeyse tamamen yıkıldığı, Nuruosmaniye Cami yakınındaki birkaç dükkânın birbirinin üstüne çöktüğü bilgisi yine dönemi anlatan kaynaklardan elde edilebilmektedir (Rendelmann, 1894).

Çarşı'da yağmalama olmaması için tedbirler ilk andan itibaren alınmış, kapılar kapatılarak nöbetçiler görevlendirilmiştir. Gerekli tahkikatlar devam ederken girişler yasaklanmış ve yıkılma tehlikesi bulunmayan yerlerdeki dükkân sahiplerinin mallarını ancak bekçi refakatinde almalarına izin verilmiştir.

Hasarın böylesine büyük olmasının sebebinin, dükkânların genişletilmesi amacıyla taşıyıcı nitelikteki duvarlarının inceltilmesi ve yetersiz taşıyıcısı olan hanlarda üst katlara çıkılmış olmasının gösterildiği ifade edilmektedir. Ayrıca Beyazıt ve Nuruosmaniye Camilerinin inşası esnasında çıkarılan hafriyatın dönem dönem yapılan tadilatlarda çarşının zemininde dolgu malzemesi olarak kullanıldığı ve özellikle bu bölgelerde yıkımın çok olduğu bilgisi de kaynaklarda belirtilmektedir (Ürekli, 2019).

10 Temmuz 1894 tarihinde meydana gelen deprem sonrasında, 20 Temmuz 1894 tarihinde yapıları incelemek üzere kurulan teknik kurulda, Ser Mimar-ı Devlet Sarkis Balyan, Saray Başmühendisi M.Berthier, İstanbul Sergisi mimarı Raimondo D'aronco ve Tütün Rejisi mimarı Alexandre Vallaury yer almaktadır. Kapalıçarşı'nın onarımı için hem Sarkis Balyan hem de D'aronco ve Vallaury tarafından projeler hazırlandığı bilinmekte, ancak birkaç eskiz dışında bu projelere dair herhangi bir çizime ulaşılamamaktadır. Ayrıca dönemin gazete haberlerinden, Sarkis Balyan'ın hazırladığı projenin Kapalıçarşı'nın aslına uygun bir restorasyonu öngördüğü, buna karşılık D'aronco ve Vallaury'nin kısmi bir restorasyonla birlikte camla örtülü metal bir strüktürü önerdiği bilgilerine ulaşılabilmektedir (Batur & Tanyeli, 1993). Sultan Abdülhamid tarafından kurulan bir komisyonca

Şekil 3: 1894 depreminde hasar gören Kapalıçarşı - Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi- Abdülhamit İstanbul Albümü

sürdürülen onarım çalışmalarının 1896 yılında başlayarak, 7 Eylül 1899 tarihinde son bulduğuna dair Moniteur Oriental gazetesi haberi arşivlerde yer almaktadır (Batur & Tanyeli, 1993).

20. yüzyılda da yangınlar ile mücadele eden Kapalıçarşı 1943 ve 1954 yıllarında meydana gelen yangınlar sonucunda, 5 yıl süren kapsamlı bir onarım daha geçirmiştir (Cezar, 1985). 1999 depreminde belirgin hasar almayan çarşının 1894 depremi sonrası onarımlarından sonra en kapsamlı tadilatı ise, Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nca 2014 yılında onaylanmış 'Kapalıçarşı ve Çevresi Yenileme Avan Projesi'ne ilişkin plan tadilat süreçleri ile hukuki sürecin de 2021 yılı itibarıyla tamamlanmasının ardından yapılmaya başlayan bakım ve onarımlar olmuştur. 2022 yılında sona eren çalışmalar neticesi 21. yüzyılda bambaşka bir çehreye bürünen

Kapalıçarşı, geçirdiği tüm afetlerden ve yıpranmışlıklarından sonra gerçekleştirilen çalışmalar neticesi günümüzde hala ayakta ve hala aktif bir ticaret alanı olarak, İstanbul'un kadim merkezinde ziyaretçilerini ağırlamaya devam etmektedir.

Aynı zamanda Kapalıçarşı'nın afet geçmişinde muhtemel olumsuzluklara karşı bizler için önemli örneklikler de mevcuttur. En zor zamanlarda bile düzeninin devam etmesi gereken donatılar olarak ticaret alanlarının geçmişten beri değişmeyen önemini kavramak ve onlar için afet senaryolarına karşı gerekli tedbirleri almak gereklidir.

Kapalıçarşı'nın afetlerde hasar görmesinin sebebi olan zayıflıkları ve imalat hataları ile bunların bir kısmının sonradan tadil edilebilmesi ama bazılarının da onarımında yanlışlıklar yapılması, bununla birlikte tarihsel liğinin de her şeye rağmen korunabilmesi, bugün yeterince değerlendirildiğinde bu alanda deneyimsel öğrenmemize imkân sağlayacaktır.

(1) Kapalıçarşı'nın geçirdiği afetler konusunda faydalanılan temel kaynaklar; M.Cezar'a ait 'Tipik Yapıları ile Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi' eseri, E.H.Ayverdi'ye ait 'Fatih Devri-IV' eseri ve 'Kapalıçarşı'nın Felaket Tarihçesi' başlıklı gazete makalesi, Ç.Gülersoy'a ait 'Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi -b Kapalıçarşı' mad-

desi, Fatma Ürekli'ye ait 'Kapalıçarşı'nın Geçirdiği Deprem ve Yangınlar ile Sonrasında Gerçekleştirilen Tamiratlar' makalesidir.

KAYNAKÇA

Ayverdi, E. H. (1953). Fatih Devri Mimarisi. İstanbul Matbaası.

Ayverdi, E. H. (1974). Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri (C. 4).

Baş, Y. (2011). İstanbul Esir Hanı. 7. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi-Türk ve Dünya Kültüründe İstanbul, İstanbul.

Batur, A., & Tanyeli, G. (1993). 1894 Depremi ve İstanbul'un Tarihi Yapılarındaki Hasar Üzerine Bir Örneklem Çalışması: Kapalıçarşı. 244-252.

Cezar, M. (1985). Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi. Mimar Sinan Üniversitesi.

Dilaveroğlu, İ. (2021). Tarihsel Süreç İçerisinde Kapalıçarşı [Doktora Tezi]. YTÜ.

Gülersoy, Ç. (1994). Kapalıçarşı. İçinde Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Güran, C. (1976). Türk Hanlarının Gelişimi ve İstanbul Hanlarının Mimarisi. Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.

İnalcık, H. (2001). İstanbul-Türk Devri. İçinde TDV İslam Ansiklopedisi. TDV İslam Araştırmaları Merkezi.

Mete, Z., & Afyoncu, E. (2000). 1766 İstanbul Depremi ve Toplum Yaşantısına Tesirleri.

Rendelmann, O. B. (1894). Le Tremblement De Tere De Constantinople (Juillet 1894). Librairie Nilson.

Ürekli, F. (2019). Kapalıçarşı'nın Geçirdiği Deprem ve Yangınlar ile Sonrasında Gerçekleştirilen Tamiratlar. İçinde Geçmişten Geleceğe Kapalıçarşı. İstanbul Ticaret Odası.

1 ŞEHİR

İber Yarımadasının İncisi

Endülüs

Büşra Taşkan

İnsanlık tarihinden günümüze kadar tarihin coğrafyasız var olmadığı görülmektedir. Coğrafya ile insanın ilişkisi medeniyetin ve kültürün oluşmasında ve şekillenmesinde en önemli unsur niteliği taşımaktadır. İbn-i Haldun deyişyle “Coğrafya Kaderdir” cümlesine de baktığımızda yaşanan yerin fiziki ve beşerî koşulları da kültürün, tarihin ve medeniyetin önemli bir parçası olmuştur. Bu bağlamda bir şehri, bir ülkeyi, bir medeniyeti tanımak içinde bağlı bulunduğu fiziki ve coğrafi konumuyla tarihiyle de öncelikli olarak değerlendirmek gerekmektedir.

Müslümanların “Endülüs (el-Ende-lus)” olarak adlandırdığı bölge; günümüzde Portekiz ve İspanya Devletlerini sınırları içerisinde. Bu bölge İber yarımadası olarak anılmaktadır. Adanın çevresinde Perine Dağları, Cebel-i Tarık, Atlas Okyanusu ve Akdeniz mevcuttur. İber Yarımadasının incisi olarak adlandırılan Endülüs Devleti, Müslümanlar tarafından 756 yıllarında egemenlik altına alınmıştır. Devletin başkenti Kurtuba olarak ilan edilmiş ve bu merkez devletin en önemli tarih, sanat ve kültür merkezlerinden biri olmuştur. Kurtuba, Endülüs Devleti’nin en önemli şehirlerinden biridir. Günümüzde de Müslümanların Endülüs mimarisini gösteren ve koruyan en gözde şehirlerindendir. (Özdemir, 2016).

Emevi Devleti’nin kuruluşu ise Abbasi halifeliğinin sona ermesiyle başlamıştır. Hişam’ın torunu I. Abdurrahman’ın, İspanya’yı fethederek Müslüman topraklarına katmasıyla Emevi Devleti resmi olarak kurulmuştur. Endülüs, en parlak zamanını III. Abdurrahman zamanında yaşamıştır. Ancak Hilafetin bitmesiyle ülke içinde yaşanan iç kavgalar devletin zayıflamasına ve egemenliğinin tehdit altına girmesine neden olmuştur. Endülüs Devleti, İslam fetihlerinin en önemli ve en başarılı za-

feri olarak görülmektedir. İber Yarımadası’nın ele geçirilmesi ile birlikte bölgede birçok sosyal ve toplumsal yapı ortaya çıkmış ve sınırlar genişletilmiştir (Özdemir, 2013).

Endülüs toplumu kendi içerisinde birçok farklı din, dil ve ırktan oluşan farklı etnik unsurları barındıran renkli sosyal ve toplumsal bir yapıya sahiptir. Bu toplumun içerisinde Araplar, Berberiler, Mevaliler, Sudanlılar, Hristiyanlar, Yahudiler ve İspanyollar gibi farklı dini ve etnik gruplar Endülüs topraklarında yaşamaktaydılar. Bu çeşitlilik Endülüs içerisinde önemli bir konuma sahip olmasında oldukça avantaj sağlamıştır. Endülüs’ün stratejik bir konumda olması ve çeşitlilikleri barındırması ona altın çağını yaşatmasını sağlamıştır. Ancak ne var ki bu çeşitlilik devletin içerisinde bölücü ayrılıklara da sebebiyet vermiştir (Hatipoğlu, 2004).

Endülüs Medeniyeti’nin güçlü yapısı üç temel esas üzerinde kurulmuştur. Bu üç ana temel din, dil ve kültürdür. Endülüs toplumunda Hristiyanlar, Yahudiler ve Zerdüşter, Müslümanlar ve Arapça konuşan etnik gruplardan oluşan birçok dini topluluk vardı. Farklı dinler ile İslamiyetin hoşgörü politikasıyla iyi ilişkiler kurulmuştur. Bununla birlikte eğitim ve bilime de

Endülüs Medeniyeti'nin güçlü yapısı üç temel esas üzerinde kurulmuştur. Bu üç ana temel din, dil ve kültürdür. Endülüs toplumunda Hristiyanlar, Yahudiler ve Zerdüştler, Müslümanlar ve Arapça konuşan etnik gruplardan oluşan birçok dini topluluk vardı. Farklı dinler ile İslamiyetin hoşgörü politikasıyla iyi ilişkiler kurulmuştur.

oldukça değer verilmekteydi. Özellikle kütüphaneler dini ve müspet ilimler, çağın en üst seviyesindeydi. Özellikle camilerin çevresi önemli ilim yuvaları haline gelmişti.

Kurtuba'da camilerin sayısı diğer kiliselere göre daha fazlaydı ve kütüphaneler büyük bir kültürel envanter oluşturuyordu. Dilbilgisi, belagat, mantık, geometri, astronomi, matematik ve müzik bilimleri gibi birçok bilim dalının hâkimiyeti vardı. Özellikle halifelerin dört yüz bin ciltlik kütüphanesi, o dönemdeki Hristiyan Avrupa ile kıyaslanamayacak bir üstünlüğü gösteriyordu. Kütüphaneler, toplum içerisine farklı görüş ve

inançlardan insanların bir araya gelerek dostluk içinde kültürel okuma ve bilgilenme ortamı oluşturmalarına da vesile olmuştu.

Endülüs'te, yaklaşık 8 asır boyunca süren Müslüman hâkimiyeti döneminde binlerce cami ve mescidin inşa edildiği bilinmektedir. 10. yüzyılın sonlarına doğru, sadece Kurtuba'da 1500'ün üstünde cami ve mescidin bulunduğu kaydedilmiştir. Ancak Hristiyan işgallerinin ardından bu yapıların tamamı ya kiliseye dönüştürülmüş ya da asıl fonksiyonlarından uzaklaştırılmıştır.

Kurtuba Ulu Camii, Endülüs'teki mimari eserler arasında öne çıkan yapılar arasındadır. Cami, kırmızı tuğla ve beyaz taşla iki katlı olarak inşa edilmiştir ve 360 at nalı kemer, 1000 sütun, 113 avize, altın kaplama mihrap, saç ağacı, abanoz ve bakkamdan yapılmış minberiyle büyüğü bir güzelliğe sahiptir. Avrupa'daki katedrallerin örnek alındığı Kurtuba Ulu Camii, nehir kıyısındaki Vadi'l Kebir'de inşa edilmiş ve dönemin en büyük yapısıdır (Okuyan, 2020).

Endülüs'te İslam hakimiyetinin son temsilcisi Nasriler Devleti, El-hamra Sarayı'nı yaptırdı. Saray, İspanya'nın Granada şehrinde yer alır ve önce-

den Emevîler döneminde yapılmış bir kale üzerine inşa edilmiştir. Saray, İslam ve dünya sanatının en zarif eserlerinden biri olarak kabul edilmiştir. Saray, Emevîler döneminden kalan harabelerin üzerine kurulmuş ve kırmızı renkli taşlar kullanılarak yapılmıştır, bu nedenle El-hamra adını almıştır. Elhamra Sarayı, İspanya'nın en önemli mimari eserlerinden biridir ve günümüzde bile dünya çapında tanınmaktadır (Okuyan, 2020).

Saray, Muhammed el-Galip'ten sonra, üç varisi tarafından genişletilmiş ve daha farklı güzelliklerle donatılmıştır. El-hamra Sarayı, İspanya'nın Endülüs dönemine ait tarihi mirasının önemli bir parçasıdır ve ziyaretçilerin yoğun ilgisini çekmektedir. Saray, İslam sanatının zenginliğini ve güzelliğini yansıtan bir yapıdır ve İspanya'nın kültürel ve tarihi zenginlikleri arasında yer almaktadır. (Bektaş, 1995).

Endülüs, birçok ünlü yazar ve şairin ilham kaynağı olarak anılmıştır. İslam edebiyatında önemli bir yer tutan bu eserler günümüzde de hala varlığını korumaktadır. Bu eserlerin çoğu Arapça, İspanyolca ve İbranice dillerde yazılmıştır ve İslam edebiyatında önemli nadir eserlerindendir. Endülüs'ün en ünlü şairlerinden biri,

İbn Arabî'dir. İbn Arabî, İslam mistisizminin önemli isimlerinden biridir ve şiirleri, mistik tecrübelerine dayanır. Benzer şekilde, İbn Hazm, Endülüs'ün en önemli düşünürleri ve şairlerinden biridir ve aşk şiirleri ile tanınır. Endülüs'ün en önemli edebi hareketlerinden biri, Muhammed bin Abdullah bin Zeyd'in kurduğu Seyfü'l-Mülük adlı şiir okulu olmuştur. Bu okul, İslam şiirinde yeni bir tarzı başlatmıştır ve İbn Zeyd'in ölümünden sonra bile, diğer şairler tarafından devam ettirilmiştir. Endülüs'ün edebiyat, sanat ve musiki ile olan yakın ilişkisi, günümüzde bile devam etmektedir. Endülüslü şairlerin, yazarların eserleri, hala İslam edebiyatının en önemli örnekleri arasında yer alır ve dünya genelinde birçok insan tarafından okunmaktadır (Baltacı, 2017).

Endülüs'te eğitim üç aşamada gerçekleştirilmekteydi. İlk aşama, beş-altı yaşlarından itibaren başlar ve yaklaşık yedi-sekiz yıl sürer. Eğitim için belli mekanlar kullanılırdı bu mekanlar mektepler, mescitler, muallimlerin evleri ve öğrencilerin kendi evleriydi. İlk aşamada Kur'an-ı Kerim okunur, ezberlenir, Arapça okuma-yazma ve gramer öğretilir, kısa şiirler ezberletilirdi. Bu aşama daha çok ilkokul seviyesine benzetil-

miştir. Eğitim, sadece beceri, meslek ve makam sahibi yapmanın ötesinde, insanları bilgili ve ahlaklı bir hale getirme faaliyeti olarak görüldü. Endülüslülerin eğitimin ilk aşamasında dil eğitimine ağırlık verilmiştir. İslam dünyasının iyi bir dil kullanılmaları sağlanmıştır. Bu sayede de kendilerine özgün bir yazı stili geliştirmeleri sağlanmıştır (Uludağ, 2014).

Endülüs'teki eğitim ve öğretim kurumları aynı zamanda Doğu'daki eğitim kurumlarıyla benzer nitelik taşımaktadır. Kütüphaneler, ribatlar ve zaviyeler, eğitimin tamamlayıcı bir unsuru olarak kabul edilir. Özellikle de medreselerin eğitimi Endülüs'teki eğitimin alt yapısını oluşturur. Bu medreselerin Muvahhidler tarafından XII. yüzyılda Mağrib ile birlikte Endülüs'te medreseler yapıldığı kaydedilir. Bu eğitim kurumları, tasavvufi anlayışın hâkim olduğu ve vaazlar ile halkın eğitimini amaçlayan yerlerdir. Aynı zamanda medreselerdeki eğitim ve öğretim faaliyetlerin dönemin kurumsallaşmış eğitim kurumları özelliğini de taşımaktaydı. Genel olarak incelediğimizde Endülüs'te eğitim geniş bir kurumsal altyapıya sahip olduğunu ve varlığını bu eğitim kurumlarına borçlu olduğunu görmekteyiz (Uludağ, 2014).

Endülüs Emevileri'nin iktidarının ardından bölge, Arap, Berberi, İspanyol ve Saklebi gibi unsurların iktidar mücadelesi alanına dönmesiyle birçok küçük devletlere bölünmüştür. Müslüman idarecilerin birbirinden bağımsız hareket etmesi ve Hristiyanlardan yardım almaları sonucunda Endülüs uzun yıllar boyunca iç savaşlara ve bölünmelere uğratmıştır. Hristiyanlar, Müslümanların iç savaşlarından faydalanarak Reconquista'yı başlatmıştır. Müslümanların bölgeden çıkmasını sağlamıştır (Şeyban, 2015).

Müslümanlar, Endülüs Medeniyeti içerisinde bölgede kültür ve medeniyet açısından Batı'dan da ileride bir güçlü bir medeniyet inşa etmişlerdir. Bu medeniyetin kalıntıları günümüzde hala sergilenmektedir. Endülüslü idareciler ve alimler siyasi alanda olduğu kadar kültür ve medeniyet alanında da başarılı olmak için çaba sarfetmişlerdir. Bu nedenle, Endülüs, bilim ve sanat adamlarıyla dolu olan şehirleriyle, Müslüman, Hristiyan ve Yahudilerin bir arada rahatça yaşadığı özel ve örnek bir yere dönüşmüştür.

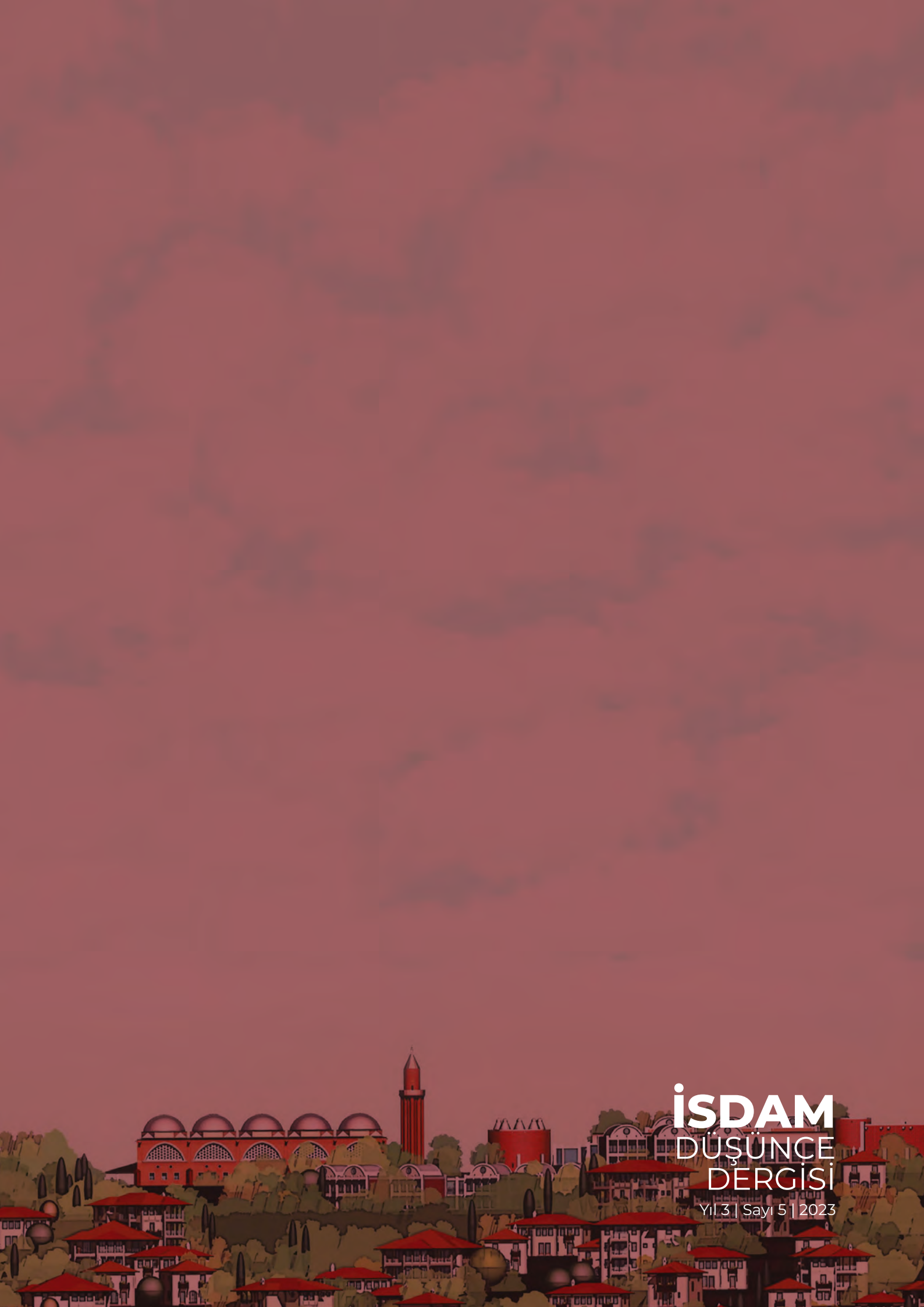
Endülüs'ün kaybedilmesinin ardından, İber Yarımadası'nın Hristiyan hakimiyeti altında yeniden birleş-

mesiyle, Müslümanların İspanya kültürü ve tarihi üzerindeki etkisi de azalmıştır. Ancak, Endülüs'teki İslami kültür mirası hala İspanya'da görülebilen birçok sanat eseri, mimari yapı ve yer ismiyle korunmaktadır. İslam döneminden kalma eserler, İspanya turizminin önemli bir parçası haline gelmiştir ve her yıl milyonlarca turist tarafından ziyaret edilmektedir.

Endülüs'ün fethi ve Müslüman hakimiyeti altındaki sekiz asırlık dönem, İslam kültürü ve medeniyeti için önemli ve örnek alınacak bir yer tutmaktadır. Endülüs, İslam'ın Batı dünyasına yayılmasına ve Batı'nın bilim, sanat ve edebiyat alanlarındaki ilerlemelerine katkıda bulunmuştur. Ancak Endülüs'ün fethinden sonraki dönemde Müslümanlar, coğrafyayı bilim ve sanat adamlarıyla, han, hamam, köşk, cami, çarşı ve saraylarıyla, Müslüman, Hristiyan ve Yahudilerin bir arada rahatça yaşadığı özel bir yere dönüştürmüştür. Bu dönemde Endülüs, Avrupa'nın geri kalanından ayrı bir kültürel merkez haline geldi ve İslam kültürü, Yahudi kültürü ve Hristiyan kültürü arasında bir sentez yarattı.

KAYNAKÇA

- Baltacı, C. İslam Medeniyeti Tarihi, İFAV yay., İstanbul 2017
- Beksaç, E. "Elhamra Sarayı" mad., DİA, C. 11, İstanbul 1995.
- "Endülüs Sanat" mad., DİA, C. 11, İstanbul 1995.
- "Kurtuba Ulucamii" mad., DİA, C. 26, Ankara 2002.
- Budak, M. Ali. "Batı Kaynaklarına Göre Endülüs Medeniyeti'nin Eğitim ve Bazı Bilim Alanlarında Avrupa'ya Katkıları", SDÜS-BE Dergisi, S23, Isparta, 2016.
- Hatipoğlu, M. "Endülüs'e Borcumuz ", İslamiyat Dergisi 3 (2004).
- İBN HALDUN, Mukaddime, çev. Süleyman Uludağ, Dergah yay., İstanbul 2014.
- Okuyan, İ. (2020). Endülüs İslam medeniyetinin oluşumu (Yüksek Lisans, Necmettin Erbakan Üniversitesi, İstanbul).
- Özdemir, M. "Endülüs (Siyasi Tarihi)",- Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları İslam Ansiklopedisi, İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- , Endülüs Müslümanları (Siyasi Tarih), Ankara 2016, s. 27.
- , Endülüs Müslümanları (Siyasi Tarih), TDV Yayınları, Ankara, 2013.
- Şeyban, L. "Fetihten Reconquisya'ya Endülüs'ün Serencamı", Derin Tarih Dergisi, 4. Özel Sayısı, İstanbul 2015, ss. 9-13.

İSDAM
DÜŞÜNCE
DERGİSİ

Yıl 3 | Sayı 5 | 2023